

มหาชาติ

พระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ ๔

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป

ณพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๙

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

มหาชาติ

พระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ ๔

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป

ณพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๙

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

1900

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป

ประสูติ : พ. ศ. ๒๔๐๔

สิ้นพระชนม์ : พ. ศ. ๒๔๗๘

คำปรารภ

ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป ข้าพเจ้าใคร่จะพิมพ์หนังสือแจกสักเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะให้เป็นที่ระลึกถึงพระองค์ท่านอันได้เสด็จล่วงลับไปแล้ว แต่เห็นว่าหนังสือเรื่องใดจะเหมาะกว่ามหาชาติพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ นี้ไม่มี โดยเหตุว่าเมื่อพระองค์ท่านยังทรงมีพระชนม์อยู่ได้ทรงใฝ่พระทัยในการเทศน์มหาชาติเป็นอันมาก ได้เคยทรงฝึกสอนภิกษุสามเณรมามาก จนพระนามปรากฏทั่วไปในระวางนักเทศน์ทั้งหลาย และเมื่อในสมัยรัชการที่ ๕ ก็ได้เคยทรงสอนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลนั้น ๒ พระองค์ คือสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา เมื่อได้ตกลงใจแล้วจึงได้จัดการพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นโดยได้รับความเอื้อเฟื้อของกรมศิลปากร แม้พระองค์ท่านจะทรงทราบด้วยญาณวิถีใด ๆ ก็คงจะเป็นที่พอพระทัยสมพระประสงค์ทุกประการ.

ภักตรพิสุทธิ์

คำนำ

ม.จ. ประเสริฐศรี รัชฉันทะจาก ม.จ. ภักตร์พิสุทธิ มาแจ้งความขออนุญาตตีพิมพ์หนังสือมหาชาติ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นหนังสือแจกในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป กรมศิลปากรจึงจัดถวายให้ตามประสงค์ กับได้พิมพ์คำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่าด้วยพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ต่อจากคำนำนี้ไว้ด้วย.

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลทาน ซึ่งเกิดแต่การพิมพ์มหาชาติพระราชนิพนธ์นี้ให้แพร่หลาย ขอกุศลธรรมอันนี้ จงอำนวยอิษฐคุณวิบุลยผล แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป ตามฐานนิยมสมดังมโนรถทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๕ ธันวาคม ๒๔๗๙

คำอธิบาย

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

หนังสือมหาชาติพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ มีอยู่ ๕ กัณฑ์ คือ วันปเวศกัณฑ์ ๑ จุลพนกัณฑ์ ๑ มหาพนกัณฑ์ ๑ สักรบรรพกัณฑ์ ๑ ฉกษัตริย์กัณฑ์ ๑ ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นสำหรับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธอถวายเทศน์เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณร คิดตามลำดับที่ได้ถวายเทศน์ก่อนและหลัง ประมาณว่าทรงพระราชนิพนธ์กัณฑ์สักรบรรพเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๐๙ อีก ๔ กัณฑ์นั้นทรงพระราชนิพนธ์ต่อมาในปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ หรือในปีมะโรง พ.ศ.๒๔๑๑ กัณฑ์ฉกษัตริย์ ทรงพระราชนิพนธ์ทันแต่ข้างต้น๒แหล่ นอกจากนั้นใช้หนังสือเดิมซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๔ ที่ได้ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ก็ดี หรือที่มาทรงผนวชสามเณรในรัชกาลที่ ๕ ก็ดี ได้ถวายเทศน์มหาชาติความพระราชนิพนธ์นี้แทบทุกพระองค์ โปรดให้พระราชครูพิราม ซู เมื่อยังเป็นหลวงราชาภิรมย์ อยู่ในกรมราชบัณฑิต เป็นผู้ฝึกหัด แต่บางพระองค์ลาผนวชเสียก่อนไม่ทันได้ถวายเทศน์ก็มีบ้าง ที่ถวายเทศน์กัณฑ์อื่นอันมิได้ทรงพระราชนิพนธ์มีบางพระองค์ ได้สืบรายพระนามเจ้านายถวายเทศน์พระราชนิพนธ์ได้ความดังนี้ คือ

ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๔

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง	ถวายกัณฑ์สักรบรรพ
กรมพระนเรศรวรฤทธิ์	ถวายกัณฑ์วันปเวศ
กรมหลวงพิชิตปรีชากร	ถวายกัณฑ์สักรบรรพ
กรมหลวงอดิศรอุดมเดช	ทรงหัดกัณฑ์ฉกษัตริย์ แต่เปลี่ยนเป็นถวายกัณฑ์สักรบรรพ
กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์	ถวายกัณฑ์ฉกษัตริย์
กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม	ถวายกัณฑ์มหาพน
กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์	ถวายกัณฑ์จุลพน
กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร	ถวายกัณฑ์จุลพนในรัชกาลที่ ๕

ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๕

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์	ถวายกัณฑ์วันปเวศ
พระองค์เจ้าอุณาการรณอนันตไชย	ถวายกัณฑ์ฉกษัตริย์
กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ	ถวายกัณฑ์มหาพน
กรมขุนศิริธัชสังกาศ	ถวายกัณฑ์วันปเวศ
กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ	ถวายกัณฑ์จุลพน
กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์	ถวายกัณฑ์ฉกษัตริย์
พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์	ทรงหัดกัณฑ์มหาพน แต่ไม่ได้ถวาย

สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ	ถวายกัณฑ์ฉกษัตริย์
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช	กำหนดว่าจะทรงหัดกัณฑ์มัทรี แต่ต้องลาผนวชมารับแขกเมืองเสียก่อน
สมเด็จพระมหาสมณะ	เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรไม่ได้ทรงหัดเทศน์มหาชาติ แต่เมื่อเป็นสมเด็จพระราชาคณะทรงพระนิพนธ์และถวายกัณฑ์ทศพร
กรมพระสมมตอมรพันธุ์	ถวายกัณฑ์จุลพน
กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา	ถวายกัณฑ์มหาพน
กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป	ถวายกัณฑ์ฉกษัตริย์
กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์	ถวายกัณฑ์วนปเวศ
กรมพระดำรงราชานุภาพ	ทรงหัดกัณฑ์จุลพน ได้ถวายเมื่อลาผนวชแล้ว
พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์	ถวายกัณฑ์ฉกษัตริย์
กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา	ถวายกัณฑ์สักรบรรพ
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์	ถวายกัณฑ์มหาราช
กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์	ถวายกัณฑ์จุลพน

กรมหลวงสวัสดิ์วัฒนวิสิษฐ์	ไม่ได้ทรงหัด
กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย	ทรงหัดกัณฑ์สักรบรรพ แต่ไม่ได้ถวาย

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงหัดเทศนามหาชาติถวายเมื่อทรงผนวชเป็นสามเณร ๓ พระองค์ คือ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ถวายกัณฑ์สักรบรรพ

พระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหัดกัณฑ์ทานกัณฑ์ แต่เสด็จยุโรปเสียก่อนทรงผนวชสามเณร

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ถวายกัณฑ์ฉกษัตริย์ ๆ

พระมหาเวสสันตรชาดก

วนปเวส

๏ เต ปฏิปเถ อาคจฺฉนฺเต มนุสฺเส ทิสฺวา กุหึ วงฺกต-ปพฺพโตติ ปุจฺฉนฺติ ฯ มนุสฺสา ทูเรติ วทนฺติ เตน วุตฺตํ ฯ

ยทิ เกจิ มนุชา เอนฺติ   อนุมคฺเค ปฏิปเถ
มคฺคนฺเต ปฏิปุจฺฉาม   กุหึ วงฺกตปพฺพโต,
เต ตตฺถ อเมฺห ปสฺสิตฺวา   กลูนํ ปริเทวยุํ
ทุกฺขนฺเต ปฏิเวเทนฺติ   ทูเร วงฺกตปพฺพโตติ ฯ

๏ อนุสนธิ พระธรรมเทศนา มิบุพพาปรลำดับจับประพันธ์แต่ทานกัณฑ์สืบมา เต จตฺตาโร ขตฺติยา อันว่ากษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ คือ สมเด็จพระวิสุทธิพงศ์ภูวนารถ เจ้าประชาชาติชาวสีพีแลสมเด็จพระมเหสีนารีรัตน์ แลสองดรุณกษัตริย์ คือ พระชาลีศรีรัตนราชกุมาร แลพระเยาวมาลย์กัณหาชินาราชบุตรี เมื่อเสด็จโดยวิถีภูวสถาน ดำเนินโดยบทมาลในทางกันดารดังกล่าวมา สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ ด้วยพระองค์ทรงอุ้มพระชาลี สมเด็จพระมัทรีทรงอุ้มนางกัณหาชินา เสด็จโดยมรรคานุกรม ในวารปฐมที่สองสามตามลำดับไป เมื่อใด ๆ ได้ประสพพบมนุษย์ซึ่งเป็นบุรุษฤาสตรี ที่เดินทวนวิถีทางมาข้างก็ตรัสถามว่า กุหึ วงฺกตปพฺพโต

ท่านทั้งหลายยังได้ความตามการที่เคยไป ฤๅฟังแต่ใคร ๆ ข้างฤๅ ภูเขาซึ่งเขาเล่าฤๅโดยชื่อว่าวงกต ฤๅว่าเขาคตเป็นสำคัญนั้นอยู่ที่ไหน พวกชนเดินทางก็ให้การว่าสถานนั้น ตูข้าได้รู้ว่าอยู่ไกลยิ่งนัก พระเจ้าข้า เตน วุตฺตํ ด้วยเหตุนี้แลจึงมีพระคาถาเป็นพระพุทธปฏิญญาในคัมภีร์จริยาปิฎกยกเป็นปัฏฐยาวัตตฉันท์ว่า ยทิ เกจิ มนุชา เอนฺติ เป็นต้น ความในพระคาถาพุทธนิพนธ์ ในพระคัมภีร์อื่นก็มีนัยดังแสดงมา แปลกแต่ที่ว่า ปฏิปุจฺฉาม แล อเมฺห ปสฺสิตฺวา เป็นต้น ตามพุทธนิพนธ์เป็นปฏิญญาว่า เราทั้งหลายสิกษัตริย์ได้ไต่ถามแลได้ฟังความแต่ต้น ผู้เห็นเราทั้งหลายเท่านั้น ไม่ผิดกันไปเท่าใด แลเมื่อสิกษัตริย์เสด็จไปโดยมรรคากันดาร สองราชกุมารทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ ที่สูง ๆ ใหญ่ ๆ ประกอบไปด้วยดอกแลผลมีสีสัณฐานแลอาการอันประหลาดหลาก ก็เกิดความอยากจะใคร่ได้มาทรงเล่น ก็รบเร้าสมเด็จพระชนกชนนีให้ทรงเก็บดอกแลผลพิเศษซึ่งทอดพระเนตรเห็นนั้นมาประทาน ครั้งนั้นทวยเทพยทุกสถานพิมานไม้ ก็มีน้ำพระทัยสงสารแก่สองกุมารนั้นนักหนา บันดาลให้กิ่งพฤกษาซึ่งทรงดอกแลผลโอนอ่อนลง จนสิกษัตริย์ยื่นพระหัตถ์เก็บถึงได้ ด้วยอัศจรรย์อันนี้เป็นไป สิกษัตริย์ก็มีน้ำพระทัยเชื่อถือในบุญญบารมี เชื่อได้ว่าเสด็จไปครั้งนี้จะไม่มีอันตราย เห็นทวยเทพยทั้งหลายในป่า จะกรุณารักษาทุกสถาน เตน วุตฺตํ ด้วยความนี้จึงมีพุทธบริหารมาในพระคัมภีร์จริยาปิฎกโดยอัสดกฉันทคาถาดังนี้ ๆ

ยทิ ปสฺสนฺติ ปวเน ฯลฯ สยเมโวนตา ทฺมาติ ฯ

ความในคาถาสาธกจริยาปิฎกบาลีก็มีนัยเหมือนกัน จะกล่าวไปก็เป็นซ้ำความนั้นไม่แปลกไป เชตุตฺตรนครโต จะคิดคำนวณนับลำดับตำบลในสถลมรรคาไลย แต่กรุงไกรเชตุตรนครมาถึงภูผาชื่อว่าสุวรรณคิริตาลบรรพต กำหนดนับโยชน์ได้ห้า แต่นั้นไปถึงแม่น้ำโกนติมาราก็ห้าโยชน์เหมือนกัน แลไปต่อแต่นั้นถึงเขาอัญชนคิริ ก็มีประมาณโยชน์ได้ห้า แลแต่นั้นไปถึงบ้านพราหมณ์ชื่อคุณฌวิถนาพื้นนั้นทคามตามระยะก็ห้าโยชน์ แลแต่นั้นไปไกลอีกสิบโยชน์ จึงจะถึงที่วิเศษโสดชื่อมาตุลนคร ในแว่นแคว้นแดนเจตราษฐ์ เทพยเจ้าผู้มีอิทธิอำนาจหากย่นคาลให้ทางใกล้ ในประมาณสามสิบโยชน์นี้เป็นวิถีสั้น สักยัตริย์เสด็จเดินไปในวันหนึ่งก็ถึงมาตุลนครเจตราษฐ์ ด้วยเหตุนี้จึงมีพระพุทธฎีกาประกาศเนื้อความไว้ ในคัมภีร์จริยาปิฎกเป็นพระคาถาว่า

สํขิปึสุ ปถํ ยกฺขา ฯลฯ เจตรฏฺฐํ อุปาคมุนฺติ ฯ

ความในพระคาถาว่า ยกฺขา อันว่าหวยเทพยดา ซึ่งมนุษย์ย่อมเส้นสรวงบูชาจึงเรียกว่ายักษ์ อนุกมฺปาย ทารเก ย่อมอนุเคราะห์ด้วยความรักทารกราชกุมาร ก็ย่นย่อทุรสถานไกลนั้นให้สั้นจนสักยัตริย์เสด็จไปมิช้าพลัน ก็บรรลุถึงยังเจตราษฐ์ไม่คลาศคลาด้วยอิทธิเทพยดาเจ้านั้นแล ฯ

๏ อุปคจฺฉนฺตา เมื่อสมเด็จพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ แลสมเด็จพระมัทรีนารีรัตนราชกัลยาณี แลกรุณยุตรยุตรีพระชาลีแล

กัณหาชินา เสด็จมาถึงมาตุลนครนั้น ในเพลาสายัณหสมัยก็มิได้เสด็จเข้าไปภายในกำแพงเมือง ด้วยทรงคิดจะไม่ให้เป็นที่ขัดเคืองแก่ท่านผู้ใด จึงเสด็จเข้าประทับอยู่ณศาลาที่อาศัยใกล้ทวารนครนั้นจนล่วงราตรี ครั้นเพลาเช้าสมเด็จพระมัทรีเสด็จออกมานั่งแสดงพระองค์อยู่ตรงหน้าศาลา จึงชนชาวเจตราษฐ์ที่เดินไปมาได้เห็นแล้ว ก็รู้จักชัดว่าพระนางนั้นเป็นมเหสี สมเด็จพระเจ้าสีพิบรมกษัตริย์ ก็อัศจรรย์ใจ จึงเข้าไปแวดล้อมไต่ถาม ก็ได้ความว่าพระนางนั้นตามเสด็จสมเด็จพระสวามีมาแต่สีวิราษฐ์ ชาวพระนครเห็นเป็นการแปลกประหลาดก็เล่าลือระบือไป จนความทราบถึงกษัตริย์ผู้ใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นประธานในการครอบครองมาตุลนครนั้น กษัตริย์เจตราษฐ์ซึ่งเป็นประธานได้ยินการเป็นอัศจรรย์ ก็พากันออกไปปราศรัยไต่ถามความดีร้าย โดยอาการชนที่เป็นสหายมีความจงรักภักดี แต่สมเด็จพระเจ้าสีพีเพสสันดรบรมโพธิสัตว์ พระองค์ก็ตรัสโดยสังขยบรรยายเหตุผลต้นปลายให้กษัตริย์เจตยาธิบดีทราบถ้วนถี่ทุกประการ พวกนั้นก็คิดอ่านจะแก้ไขให้เป็นคุณอุดหนุนแก่พระองค์ ให้คืนคงแลดำรงในอิสสริยยศ พระองค์ก็ไม่รับยอมตาม แล้วทรงไต่ถามหาหนทางจะไปเขาวงกบรรพตคีรี พวกเจตยาธิบดีก็แสดงแนะนำมรรคาด้วยทางกถาเป็นอันมาก ฯ

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปุริโสดมบรมศาสดา เมื่อทรงแสดงความตามที่ว่ามาโดยสังเขปนี้ จึงตรัสพระคาถานับว่าเป็นชาดกบาลีในวนปเวสนี้ ดังจะอ่านไป

เต คนฺตฺวา ทิฏฺมฺทฺธานํ ฯลฯ สห ภริยาย อจฺฉิสุ ฯ

อัตถาธิบายความตามพระคาถาพระพุทธฎีกานั้นว่า ภิกฺขเว ดูรา นะพระภิกษุในสาวกสงฆ์ ผู้มีโสตดำรงตรับสดับชาดกเทศนานี้ เต จตฺตาโร ขตฺติยา อันว่ากษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ ซึ่งเสด็จมาโดยประสงค์จะไปเขาวงกตบรรพต กำหนดตามถ้อยคำบัพพาชนิยกรรม ซึ่งต้องแต่สมเด็จพระเจ้ากรุงสญไชยตรัสบังคับให้นิรเทศพระเวสสันดรราชเจ้า จำพระหทัยไปอยู่ตามความผิดนั้น เสด็จจรจรัลด้วยพระบาทลีลาศในทางไกล จนได้ถึงเจตราษฐ์ซึ่งเป็นมนุสสาวาศอันมั่งคั่ง อิทฺธํ ผิตํ เป็นชนบทใหญ่ได้ตั้งมั่นคงควรเห็นเป็นที่สมประสงค์สิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างทุกประการ เบิกบานบริบูรณ์ด้วยสรรพสมบัติ มีมัจฉมังษาหารสุรายานมากมาย เจตโย ครั้งนั้นจึงชาวเจตราษฐ์ทั้งหลาย แลเห็นสมเด็จพระนางมัทรี เป็นเอกอรรคนารีมีสรรพวรลักษณ์ ซึ่งคนบางเหล่าในพวกนั้นเคยรู้จักมาแต่ปางก่อน ก็มีจิตต์รนร้อนด้วยความเอ็นดูสงสาร รีบมาแวดล้อมรอบขอบทุกด้าน แล้วก็บ่นด้วยความประหลาดหลากใจว่า สุขุมาลี อยมยฺยา โอ้พระแม่เจ้าพระองค์นี้เคยตั้งอยู่ในความสุขุมนิรทุกข์โดยสวัสดิสมบัติ ของกษัตริย์สงศักดิ์หนักหนา ก็เหตุไฉนหนอจึงนี้เสด็จเดินไปมาอยู่ด้วยพระบาทเปล่า คนบางเหล่าก็บ่นว่า วยฺหา ปริมริยายิตฺวา โอแต่ก่อนตูข้าได้เคยเห็นพระแม่เจ้าพระองค์นี้ เสด็จไปในวิถีแถวถนน มีบริวารชนเชิญเสด็จในยวยานคานหาม แลพระวองามด้วยยานาลังการและบวรราชรถ มีพระยศรุ่งเรืองกระเดื่องหล้า สาชฺช มทฺที อรญฺญสฺมึ โอก็เวลา

วันนี้สมเด็จพระมัทรีเจ้าเสด็จรีบเร้นมาในทางป่าด้วยพระบาท ดูอนาถนักดังนี้ด้วยเหตุไฉน เมื่อมหาชนชาวเจตราษฐ์ได้โอกาสไต่ถามได้ความว่าพระนางนั้นเสด็จมาตามพระสวามี พร้อมกับด้วยดรุณเยาวบุตรบุตรีทั้งสองพระองค์ เพราะไม่ได้ดำรงในสิริราชสมบัติ ก็พากันกล่าวประวัติข้างนั้นให้อึงอื้อเล่าลือไป จนทราบถึงกษัตริย์ผู้ใหญ่ ๆ ในมาตุลนครนั้น เจตา ปาโมกฺขา จึงกษัตริย์ผู้ใหญ่ ๆ เป็นประธานในราชการบ้านเมือง จึงพากันรีบออกไป ได้เห็นสี่กษัตริย์เสด็จประทับอยู่ณศาลาเป็นอนาถน่าสงสาร โรทมานา ก็มีอัสสุชลปวัตตนาการกรรแสงสลด พากันเข้าไปนั่งใกล้คำนับปราศรัยแล้วไต่ถามเป็นความไมตรีว่า กจฺจิ นุเทว ข้าแต่สมมุติเทวราชบรมนารถชาวสีพีผู้เลิศไกร กุสลํ ความคล่องว่องไวในพระวรกายสบายพระองค์ไม่ทรงมึนเมื่อยเลื่อยล้า เพราะเหตุที่เสด็จมาทางไกลในครั้งนี้ยังมีอยู่แต่พระองค์บ้างฤๅพระเจ้าข้า กจฺจิ ปิตา อโรคา เต สมเด็จพระบรมนารถราชบิดาของพระองค์ ยังทรงวรกายสบายดีไม่มีพระโรคหรือ ชาวชนบทบ้านเมืองมีชื่อว่าสีพี ยังอยู่ดีดังเดิมไม่มีความเดือดร้อนหรือไฉน ข้าแต่สมเด็จพระบรมราชบพิตรผู้เป็นใหญ่เจ้าเอย พระองค์ละล่วงเลยรี้พลสกลพยุหโยธา ที่ข้าคเนว่าตามเสด็จมาด้วยนั้นไว้ที่ไหน ราชรถมณฑลมงคลราชยานประดิษฐานอยู่ณที่ใดไม่ได้ตามเสด็จมา อนสฺสโก อรถโก ครั้งนี้เห็นหน้าตกใจนัก พระองค์ทรงฉะเพาะพักตร์มายังทิศ ไม่มีอัศวราชพาหนะแลพระที่นั่งรถราชยานเสด็จมาด้วยพระบาทในทางไกลจนถึงเจตราษฐ์วิสัยนี้ พระองค์

มีอรินราชไพรีมาครอบงำทำให้พิบัติฤาไฉน ขอพระองค์ทรงแถลงให้ข้าทั้งหลายแจ้งใจ ในกาลบัดนี้เถิด ๆ

๏ โพธิสตฺโต สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ บรมรัตนพิเศษเพสสันดร ได้ทรงสดับสุนทรวาจาปราศรัย ของกษัตริย์ผู้ใหญ่ ๆ ในเจตราษฎร์ จึงตรัสประกาศความตามจริงทุกสิ่งอัน ให้กษัตริย์เจตราษฎร์เหล่านั้นทราบถนัด ด้วยพระวาจาตรัสว่า สมฺมา โอท่านทั้งหลายผู้เป็นสหายเสมอในสุขทุกข์ต่อกัน และกันทั้งปวงเอ๋ย กุสลํ โรคภัยอันใดก็ไม่มีเลยแก่ตัวเรา ถึงเดินทางไกลมาครั้งนี้เล่าก็ไม่มีความมึนเมื่อยเลื่อยล้า สมเด็จพระบรมนารถราชบิดาของเราก็สบายพระองค์ ไม่ทรงประชวรอะไร ชาวกรุงไกรแลชาวชนบทแว่นแคว้นแดนสีพี ก็อยู่เย็นเป็นศุขด้วยกันสิ้น อหํ หิ กุญฺชรํ ทตฺวา แต่ตัวเรานี้เมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในพิภพสีพี สำคัญว่าตนมีอิสสริยภาพปรายไป ในสิ่งซึ่งคนทั้งปวงเห็นว่าเป็นราชูปโภค จึงได้บำเพ็ญกุศลทานานุโยคอย่างใหญ่ ได้ให้พระมหาวิสุทธิเศวตกุญชร ซึ่งมีคู่งางอนงามนัก และสรรพางค์พิมลลักษณะบริบูรณ์ ควรเป็นพาหนะทรงองค์นเรนทร์สูรเสรษฐกษัตริย์ เป็นหัศดิรัตนรู้เกษตรเขตต์พยุหพล ในกลกิจการยุทธสงครามเป็นที่ขามของศัตรู เพราะกล้าหาญอยู่เป็นนิจคัง ติดน้ำมัน เป็นช้างสำคัญต้องตำราว่าอุดมดีมีสีแสงงางวง อพยพทั้งปวงจนปลายหาง สรรพางค์ผ่องผุดสุดสะอาดขาวเหมือนไกรลาศเทวราชบรรพต มีนามกำหนดว่าช้างปัจจัยนาคซึ่งเลื่องชื่อลือมากอยู่ทุกประเทศ ทั้งเครื่องสรรพบริพารหัศดาลังการ

พิเศษทั้งเศวตวรราชฉัตร แลผู้ปฏิบัติในหนทาง แลเครื่องใช้ทุก อย่างทุกประการ แลหมอควาญผู้อภิบาลรักษาพระมหาราชพาหนา อรรคควรยาน ยกให้เป็นอุตตมทานของเราไป แก่พราหมณ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้มาแต่เมืองไกลชื่อกลิงคราษฐ์ ตสฺมึ เม สีวิโย กุทฺธา จึงนิกรประชาชาติชาวสีพี มีความพิโรธโกรธแก่เรา ปิตา จุปห- ตมฺมโน สมเด็จพระบรมนารถราชบิดาเจ้าก็มีพระราชหฤทัยขัดเคือง ในเหตุนั้น จึงได้ทรงบังคับราชทัณฑ์แก่เรานี้ ให้ต้องนิรเทศจาก แว่นแคว้นแดนเขตต์แขวงสีพี ไปอยู่ยังที่เขาคด ชื่อวงกบรรพต ตามเยี่ยงอย่างขัตยราชต่าง ๆ แต่ก่อนมา บรรดาซึ่งต้องบัพพาชนีย กรรมเช่นนี้ สมฺมา ท่านทั้งหลายผู้มีชาตยาวสฎาการประมาณแม้ เสมอเอ่ย ขอท่านอย่าเชือนเฉยช่วยชี้ถิ่นสถานที่โอกาศอันสมควร ซึ่งเราจะได้ด่วนรีบไป อยู่ณพนาไลยนั้นแล ฯ

๏ เจตา ครั้งนั้นกษัตริย์ผู้ใหญ่จึงทูลตอบพระราชบรรหาร ว่า รเถสภ โอข้าแต่พระองค์ผู้เป็นประธานวโรศภพิลาศในราชรถ อิเธว ตาว อจฺฉสฺสุ ขอเชิญเสด็จพระองค์ทรงงดการจะเสด็จไป จงประทับระงับอยู่ในเมืองนี้ก่อน ข้าพเจ้าทั้งหลายจะคิดผ่อนผันพากัน ไป ยังสำนักสมเด็จพระเจ้ากรุงสญไชยบรมนารถราชบพิตร แล้ว กราบทูลอ่อนคำนับรับผิดแทนพระองค์ท่าน แล้วว่าขานขอรับพระ ราชทานโทษ ให้ท่านโปรดร้างเดียพระราชบัญชา ตามพระราช อาณาแต่พระองค์ เมื่อสมเด็จพระบิตุรงค์ผู้เป็นเจ้าเจริญแว่นแคว้นแดน ชาวสีพี ทรงยินดียกโทษแต่พระองค์แล้ว ข้าทั้งหลายชาว

เจตราษฐ์นี้จะก็มีกระมลผ่องแผ้วด้วยปีติโสมนัส แวดล้อมเชิญเสด็จพระองค์ให้คืนไปดำรงในราชสมบัติ กรุงเชตตุตรมหานครของชาวสีพี ขอพระองค์จงให้ทราบความคิดของข้าทั้งหลายผู้ใคร่ให้ได้สบายนี้เถิด ฯ

๏ โพธิสตฺโต สมเด็จพระเวสสันดรมหาปุริโสดมบรมโพธิสัตว์ได้ทรงสดับคำนั้นก็พลันตรัสตอบแก่กษัตริย์เจตราษฐ์ทั้งหลายว่า มา โว รุจิตฺถ คมนํ โอท่านทั้งหลายเอย ขอท่านจงอย่ามีความชอบใจในการที่จะไปทูล เหตุผลอันเป็นเค้ามูลแด่สมเด็จพระชนกนารถเจ้ากรุงสีพีราชให้คลายหายพระพิโรธแก่เราเลย โอท่านทั้งหลายเอย สมเด็จพระเจ้าสญไชยมหานราธิราช ก็ไม่มีอิสสรภาพอำนาจในการเรื่องนี้ อชฺฌตาหิ สิวิโย เพราะชนชาวสีพีมีความกำเริบเสิบสารเป็นการใหญ่พร้อมใจกัน ทั้งพหลพลหลายพันภายในพระมหานครวโรดม แลชาวคามนิคมชนบทร้องอุปกาศ ขอให้ท่านถอดเราจากยศอำนาจนิรเทศจากเขตต์ขัณฑ์ ถ้าพระองค์จะมิทรงบังคับดังนั้นก็ไม่ได้ เพราะเขาว่าท้าทายว่าจะทำอันตรายแก่ท่านไท้บรมนารถราชบิดาด้วย ถ้าพระองค์ยังทรงช่วยข้างตัวเราไม่ขับเสียตามเขาหวัง แล้วจะยังให้อยู่ในพระนคร ท่านไท้ก็จะได้เดือดร้อนเพราะตัวเรา เพราะไม่ตามใจเขานั้นแล ฯ

๏ เจตา ครั้งนั้นเหล่ากษัตริย์ผู้ใหญ่ในเจตราษฐ์ ได้สดับรับพระวจนพิลาศพระเพสสันดร จึงคิดผันผ่อนยักย้าย ทูลแจ้งอธิบายความคิดอีกอย่างหนึ่ง ตามความรำพึงของตนว่า รฏฺฐ—

วฑฺฒนํ โอพระองค์ผู้ดำรงความเจริญผลในแว่นแคว้นแดนดินที่อยู่ของมนุษย์ พระเจ้าข้า สเจ เอสา ปวตฺติ ถ้าแลการเช่นตรัสมานี้ เป็นไปในแผ่นดินถิ่นที่ชาวสีพีทั้งหลายแล้ว อิเธว รชฺชํ กาเรหิ ขอพระองค์มีพระหฤทัยผ่องแผ้วทรงรับศิริราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์เอกราช มีอำนาจในนครนี้ ข้าทั้งหลายก็มีจิตต์สมัครพร้อม ยอมเป็นข้าฝ่าธุลีละอองพระบาท ทำราชการเป็นบริพารพึ่งพระบารมี ขอพระองค์จงทรงพระเกษมศรีเสวยสวัสดิ์ ในบุริรัตนราชมหานคร มีนามกรว่ามาตุลนี้ ไม่ควรอับอายแก่หญิงชายชาวสีพีด้วยประการใด อิทฺธํ ผิตมิทํ รฏฺฐํ แผ่นดินเจตราษฐ์นี้ก็เป็นเมืองใหญ่บริบูรณ์ไปด้วยส่วยสาอากร เป็นที่ประมวลพระราชทรัพย์มาผันผ่อนจำหน่ายจ่ายใช้ ในการบำรุงปรนปรุงผู้รับราชการรักษาพระราชวราณาจักร ทำให้ชาวประชาข้าแผ่นดินทั้งสิ้นอยู่สมัครสโมสร สรรพมนุษย์นิกรก็จะชื่นชมนิยมในพระบารมีของพระองค์ มตี กโรหิ ขอจงทรงพระราชดำริห์ตริตรองการ ในที่จะพระราชทานพระราชกำหนดกฎหมายตามพระบรมราชาธิบายในราชสมบัติเถิด ข้าทั้งหลายก็จะมีปิติโสมนัสยังเกิดพร้อมยอมรับทำตามโดยความภักดี เป็นข้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทของพระองค์ดังฝูงข้าประสงค์นี้แล ฯ

๏ อถ โพธิสตฺโต เมื่อสมเด็จพระปุริโสดมบรมโพธิสัตว์ได้ทรงสดับอรรถเนื้อความตามประสงค์ของกษัตริย์ผู้ใหญ่ในเจตราษฐ์ยอมถวายอำนาจในแผ่นดินสิ้นทั้งแว่นแคว้นนั้นแด่พระองค์ เมื่อจะแสดง

ความไม่ประสงค์ จึงตรัสตอบให้ชอบแก่คลองการว่า **นเม ฉนฺโท** โอท่านทั้งหลายเอย ความชอบใจแลความคิดอ่านการไว้ไม่มีเลยแก่ตัวเรา เหลือจะคิดเอาบ้านเมืองนี้ไว้ในใต้อาณาจักร เราไม่มีความรักเพื่อจะเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในแผ่นดิน เพราะชาวสีวีราษฎร์ทั้งสิ้นเขาจะติฉินว่ามีโทษโหดร้าย จึงขับหนีให้ย้ายถิ่นฐานโดยอาการของกษัตริย์ที่ต้องกำจัดจากพระนคร ก็ซึ่งท่านมาคิดผันผ่อนด้วยอุบายต่าง ๆ อย่างว่ามานี้ เราจะชี้โดยเหตุให้ท่านเห็น ว่าการ**อย่างนั้นย่อมไม่เป็นการอันชอบโดยแน่แท้** ให้ท่านเข้าใจได้ **เจตปุตฺตา สุณาถ เม** โอท่านทั้งหลายผู้เป็นใหญ่อันเกิดในเชื้อวงศ์พงศ์เจตราษฎร์สืบมา ท่านจงตรองตริด้วยสติปัญญาแล้วจงเงี่ยโสตสดับคำเราจะว่านี้ **เจตา รชฺเช ภิเสจยุํ** ถ้าท่านเจตาชิยดีจะมีความสโมสรอภิเษกเราให้เป็นใหญ่ในสมบัติ ยามเมื่อเราต้องพรากพลัดจากสถานที่มหากษัตริย์เอกราช เจ้าชนชาติชาวสีพีครั้งนี้แล้วไซ้ชาวสีพีราษฎร์ทั้งผู้ใหญ่และไพร่พล ก็จะมีกระมลหฤทัยกินแหนงแคลงคลางไปต่าง ๆ แก่พวกท่าน เขาจะเห็นไปว่าตัวเรามาคิดการจะทดแทนแก้แค้นเขาด้วยอาฆาต จะทำให้เขาพินาศอยู่ในเนื้อมือจึงมาเกลี้ยกล่อมให้ท่านทั้งหลายนับถือยกตัวเป็นใหญ่ เมืองนี้ก็ใกล้เขตต์ชนแดนกับแว่นแคว้นสีพีราษฎร์ ประชาชาติสีพีก็จะมิไว้ใจในความไมตรีที่มีมาแต่ก่อน ก็จะก่อการสงครามเป็นการร้อนแก่อาณาประชาราษฎรทั้งสองฝ่าย จะเป็นอันตรายแก่การไร่นาค้าขาย ซึ่งเป็นอุบายความสุขของหมู่มนุษย์นิกร ก็ความเดือดร้อนอันนี้จะมีแก่

ชนเป็นอันมากต้องยากเย็น จะบังเกิดเป็นก็เพราะตัวเราผู้เดียว เพราะฉะนั้นเราไม่คิดแลเหลียวที่จะกลับรับราชสมบัติแล้ว จะแสวงหาแต่ความผ่องแผ้วในพิสุทธิพรหมจรรย์อันเป็นกุศล **ปฏิคฺคหิตํ ยํ ทินฺนํ** สิ่งไรท่านได้ให้แก่เราผู้เป็นอาคันตุกชน ฤๅสิ่งไรท่านจะคิดจะให้เป็นศุภผลแก่เรา จึงให้หารือปฤกษาว่าจะคิดอ่านพร้อมยอมยกให้ทำให้สิ่งทั้งปวงนั้นก็จงเป็นสมมติว่าเรารับไว้ **สพฺพสฺส อคฺฆิยํ กตํ** พนมดอกไม้ซึ่งเป็นของควรจะนำมาให้ เพื่อแสดงแถลงความว่าเป็นผู้กตัญญู รู้อุปการที่ท่านทำก็จงสมมติว่าเป็นอันเราทำตอบแทนแก่สิ่งทั้งปวงที่ท่านไม่หวงแหนยอมยกให้นั้นเป็นอันแล้วกันเถิด **อวรุทฺธสิ มํ ราชา** สมเด็จพระเจ้าสญไชยบรมนารถราชบิดาผู้ประเสริฐของเรา ผู้ผ่านเกล้าชาวสีพี ได้มีพระราชบัญชาลงอาณาแก่เราให้ขับไล่เราไปอยู่ในเขาวงกฏบรรพต เรามีความเคารพจะไม่ล่วงพระราชกำหนดนั้นโดยพลัน จะขอไปตามรับสั่ง ขอท่านทั้งหลายจงรู้โอกาศที่ควรเราจะหวังเอาเป็นที่อยู่ แล้วจงบอกให้รู้ในบัดนี้ ในพนมไพรที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองนั้นไซ้ที่ไหนจะดีควรจะเป็นที่อยู่ของเราได้ ถ้าท่านรู้อยู่ก็จงบอกแก่เราให้แจ้งใจ ในกาลบัดนี้เถิด ฯ

อถสฺส เจตา ครั้งนั้นกษัตริย์เจตราษฎร์ เมื่อไม่อาจยอเย้าเกากวน ชักชวนให้ยักย้ายอุบายเป็นอย่างอื่นได้แล้ว ก็มีจิตต์เศร้าหมองไม่ผ่องแผ้ว แต่จำใจตอบไปตามจนว่า **ตคฺฆ เต มยํ** พระเจ้าข้า ถ้าพระองค์มีพระราชประสงค์จะแสวงหาแต่การกุศลดังนี้ ข้าพเจ้า

ทั้งหลายก็จะขอชี้ถิ่นที่ที่สมควรพระองค์จะเสด็จไปอยู่ได้ ตามถ้อยคำชาวป่าดงพงไพรที่เขาฉลาด อาจสังเกตได้ในแผนที่ พนมพนาลีมีในที่ต่าง ๆ ก็กษัตริย์ที่ละวางศิริราชสมบัติตัดอาลัย มาทรงประพฤติพรตบูชาไฟมีน้ำพระทัยอันตั้งมั่น เสด็จอยู่ที่ไหนได้เป็นอันเกษมสำราญ ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ยินเขาว่าขานต้องกันเป็นอันมาก **เอโส ปพฺพโต** ภูเขาหลากล้วนแล้วด้วยศิลาเขาหนึ่ง ควรจะไปถึงได้ เขานั้นไซ้เขาเรียกว่าเขาคันธมาทน์ เพราะมีพรรณพฤกษาแลคันธลดาชาติซึ่งเป็นของประหลาดมีกลิ่นหอม งอกแวดล้อมแลขึ้นเต็มไปในเขานั้น จะนับด้วยพันก็มิถ้วนได้ ปล่อยกลิ่นอันหอมขจรตลบไปในทิศทั้งสี่มหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหิศราธิบดีสีวิราษฎร์ ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นว่าเขานั้นประหลาดควรจะเป็นที่สบายของพระองค์ จะได้เสด็จไปอยู่กับสมเด็จพระอนงคนาฎราชมหิษี และสมเด็จพระราชบุตรบุตรีพร้อมเพรียงกัน ปราศจากสรรพอันตรายดังข้าทูลถวายนี้แล ฯ

เอวํ มหาสตฺโต โดยนัยดังพรรณนามาฉะนี้ สมเด็จพระมหากษัตริย์ผู้เลิศลบโลกพิภพสีพีเวสสันดร เมื่อหมู่กษัตริย์ผู้ใหญ่ในมาตุลนคร ทูลวิงวอนโดยเอนกประการ เพื่อให้ทรงรับอรรคสถานเป็นมุรธาภิสิตเดกราช บรมนารถในเจตราษฎร์พิไสยก็มิได้มีพระหไทยจะทรงยินดีรับ ยอมเสด็จแรมประทับระงับกระวนกระวายพระสกลกายเพียงราตรีหนึ่ง

เจตา หมู่กษัตริย์เจตราษฐ์จึงทูลเชิญเสด็จให้เข้าไปประทับแรมณสัณฐาคารสถาน เป็นที่สำราญณภายในกำแพงพระนคร พระองค์ไม่ประสงค์จะอ่อนตามความเชิญชวน ตรัสว่าเราจะด่วนเดินไปจากเจตราษฐ์พิไสยนี้ ข้าจะขอแรมเพียงอีกราตรีหนึ่งก็จะไป ศาลานี้เราก็ได้อาศัยอยู่ราตรีหนึ่งซึ่งล่วงมา ก็เป็นผาสุกสมควรอยู่แล้ว กษัตริย์เจตราษฐ์จึงบังคับชนผู้รับใช้ในอำนาจให้กวาดแผ้วศาลานั้นทั้งภายนอกภายในให้บริสุทธิ์สอาด แล้วปูลาดด้วยพรมเจียมตระเตรียมมัญจาสนาศน์ราชบรรจฐรณ์ที่บรรทมบรมไสยาศน์ สมควรแก่ขัตยราชทั้งสี่พระองค์ แวดวงด้วยสาณีปราการม่านอันวิจิตร ดาษเพดานชวลิตด้วยดวงดาราราย ในเบื้องบน แล้วถวายน้ำสรงและเครื่องพระสุคนธ์สำราญพระกายแล้ว ถวายนานัคครศโภชาหารให้เสวยอิ่มหนำเกษมสานต์ แลตามประทีปชัชวาลย์ในที่สมควรณห้องศาลานั้น แล้ววางพวกพลขันธ์จุกช่องล้อมวงพิทักษ์รักษา การทุกสิ่งสารพัตรจัดตามกิริยาของผู้เป็นเจ้าถิ่นที่ ซึ่งมีความเคารพรับยินดีรักใคร่ผู้มีไมตรีมาแต่เมืองไกล ปุน ทิวเส ครั้นรุ่งขึ้นเป็นวันใหม่ ก็ถวายนานัคครศโภชนาหาร ล้วนเป็นของตระการอย่างดี ให้กษัตริย์ทั้งสี่เสวยสำราญเสร็จแล้ว พระเพสสันดรก็มีพระทัยผ่องแผ้วตรัสสรรเสริญความชอบ ขอบคุณแก่กษัตริย์เจตราษฐ์ด้วยสุนทรพจนพิลาศแล้วตรัสอำลา กษัตริย์เจตราษฐ์มีดวงพักตร์เต็มด้วยอัสสุธาราเพราะมีความอาไลย แต่จะขัดพระประสงค์มิได้ก็ต้องอำนวยตาม พระบรมโพธิสัตว์ได้ความอนุญาตของกษัตริย์

เจตราษฐ์แล้ว ก็ทรงอำลาเสด็จลีลาศไปโดยทางข้างอุดรทิศ กษัตริย์เจตราษฐ์ยังมีน้ำจิตต์ที่จะใคร่เกื้อหนุนให้เป็นคุณแก่พระองค์ ตามไปส่งเสด็จถึงที่สุดสิ้นเขตต์แดนแว่นแคว้นเจตราษฐ์ สิ้นหนทางที่ท่านนับอ้างว่าสิบห้าโยชน์ ถึงที่วิเศษโสดเป็นทางที่จะเข้าป่าพระหิมพานต์ จึงทูลรำพรรณทุกถิ่นฐานในทางที่จะต้องเสด็จไปในเบื้องหน้า

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห เนื้อความนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อตรัสเทศนาพระชาดกนี้ มีพระพุทธประสงค์จะแสดงความให้แจ้งด้วยดีแด่ผู้ฟัง เพื่อจะให้ตั้งสติจำทรงไว้ด้วยง่าย จึงตรัสเทศนาบรรยายผูกพันธ์เป็นพุทธนิพนธคาถาดังนี้

ตํ เจตา อนุสาสึสุ ฯลฯ อุญฺฉาจาริยาย อีหถาติ ฯ

๑ ภิกฺขเว นี่แน่ภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลวัตร เจตา หมู่พวกเจตกษัตริย์ทั้งหลายผู้ใหญ่ในเจตวิไสย มีอาไลยในพระเวสสันดร เกิดความโศกเร่าร้อนหฤทัย มีเนตรเต็มไปด้วยอัสสุธารา มีกวงหน้าแสดงความโศก ด้วยจะวิโยคพระเวสสันดร จึงรำพรรณว่ากล่าวสั่งสอนแสดงที่ต่าง ๆ ที่ควรอ้างเป็นสำคัญในมรรคมรรคาและเป็นที่ประทับโดยลำดับ จนถึงวงกบรรพตคีรีว่า อิโต คจฺฉ มหาราช ข้าแต่มหาราชเจ้าเอย พระองค์จงเสด็จแต่ที่นี้ แล้วอย่าหนีหนทางข้างอุดร จงผันผ่อนจับทางให้ตรงคงทิศนั้น ไม่ช้าพลันความเจริญจงมีแด่พระองค์เถิด ที่สำนักอันประเสริฐคือเขาวิบุลบรรพต เป็นที่กำหนดในต้นเขตต์ พระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นเป็นที่สำราญ นานา ทุมคณากิณฺณํ เขานั้นมีต้นไม้ใหญ่ ๆ

เป็นไม้มีแก่นสารมีใบทึบหนา มีฉายาอันเย็นเป็นที่สบาย ก็เมื่อพระองค์เสด็จย้ายจากที่นั้น ความเจริญจะมีแก่พระองค์ด้วยพลัน พระองค์จะได้ทอดพระเนตรเห็นถิ่นที่มีน้ำควรเป็นที่ยินดี คือแม่น้ำชื่อว่าเกตุมดี ที่มีกระแสน้ำลึกไหลมาแต่ท้องภูผาเป็นเดิมเกิด เป็นแม่น้ำอันล้ำเลิศอาเกียรณ์เดียรดาษ ด้วยหมู่มัจฉาชาติใหญ่ ๆ หลายเหล่าหลายพรรณ ทางจะขึ้นท่าที่จะลงแม่น้ำนั้นก็เป็นทางอันง่ายอันสะดวก ไม่เป็นที่ขึ้นยากลงยาก ถึงมีน้ำมากลางแห่งก็เป็นทางที่จะข้ามได้ ตตุถนหาตฺวา ปิวิตฺวา จ ขอเชิญเสด็จพระองค์สรงแลเสวย น้ำที่เย็นแลใสในแม่น้ำนั้นให้สำราญ แลโปรดให้สองพระราชกุมารชื่นชมยินดีด้วยทรงเล่นในถิ่นที่มีน้ำตื้น พื้นหาดทรายที่สะอาดปราศจากอันตรายแต่สัตว์ร้าย อสรพิศม์แลมัจฉชาติ แลมีเม็ดกรวดประกอบด้วยสีสันพรรณประหลาดต่าง ๆ ข้างเหลืองข้างแดง มีสีแสงเป็นแก้วโมรามหาชาตินาคสวาดิประเสริฐสี เขียวขจีเจือจานกัน เมื่อเสวยสรงทรงสำราญในที่นั้นเสร็จแล้วเสด็จไป จงหาทางหาดตื้นในภาคพื้นเกตุมดีนที่ลางแห่งมีเป็นที่พอจะลุยข้ามไปได้ ฤๅจะผูกพ่วงด้วยกิ่งไม้ที่เบาลอยน้ำเป็นพาหนะแลเอาไม้ค้ำข้ามที่ลึกไป เมื่อถึงฝั่งโน้นแล้วเชิญเสด็จเลาะลำเนาไพรไปข้างอุดรทิศทิวไม้ใกล้แม่น้ำนั้นย่อมมีเงาร่มชิดควรจะเป็นที่ประทับอาไศยได้หลายตำบล ต้นไม้ที่มีผลควรคนจะกินเป็นอาหารได้ ก็มีอยู่ในที่ใกล้แม่น้ำนั้นมาก ต้นต่ำ ๆ จะเก็บผลได้โดยไม่ยากก็มากมีเป็นถิ่นที่ไม่มีใครไปห้ามหวงปกครองรักษา คนไปมาเข้ายอมเก็บกินเป็นอาหาร อีกมูลมันในป่าที่จะขุดขึ้นเผาบริโภคได้

ก็มีหลายประการเกลื่อนไปในที่นั้น เชิญพระองค์จงทรงเลือกสรรผลไม้ แลมันแล้วบริโภคเถิด จะเกิดกำลังพระกายสบายพระราชหฤไทย พร้อมกับพระมเหสีแลสองกรุณต์ในยด้วยอรัญญิกาหาร เมื่อพระองค์เสด็จโดยคมนาการข้างทิศอุตรในลำดับ พระองค์ได้เสด็จไปประทับณภายใต้พระยาไม้มหานิโครธต้นใหญ่ มีใบร่มชิดสนิทดีเกิดขึ้นในที่มอศิลา เป็นทางท่าที่ควรยินดีนักควรอภิรมย์ ไม้นั้นต้นก็ย่อมชมด้วยมีผลประหลาด ผิดกับชาติไม้ไทรสามัญ ผลของไม้นิโครธนั้นย่อมเผล็ดเป็นนิจกาล มีรสหวานควรบริโภคเป็นอาหารได้ เมื่อพระองค์เสด็จไปจากที่ร่มไม้มหานิโครธนั้น ไม่ช้าพลันก็จะได้เห็นนาฬิกบรรพต เป็นที่ควรกำหนดว่าเป็นเขาใหญ่ล้วนแล้วไปด้วยศิลา มีช่องน้อยใหญ่เป็นที่อาไศยของทิชคณานิกรนกต่าง ๆ หลายอย่างหลายประการ ในเขานั้นมีนกประหลาดด้วยสีแลสัณฐานควรจะชม แลเป็นที่เขานิยมว่ามีนกอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่ากิบุรุศ เพราะรูปร่างละม้ายคล้ายมนุษย์แลมีปีกหางบินไปในอากาศดูประหลาดนักหนา เมื่อถึงนาฬิกบรรพตนั้นแล้ว ขอเชิญเสด็จเยื้องยักหาทางไปข้างทิศอิสาณ ไม่ช้านานก็จะถึงมหามุจจลินทสระศรี น่านหน้าอุทกวารีปกคลุมไปด้วยบุณฑริกชาติ คือบัวสัตบงกชสีขาวสะอาดดอกใหญ่ ๆ ลางแห่งมีบัวสายโสคันธิยอุบล งอกแทรกแซงอยู่ได้ก็มี ก็สระมุจจลินท์นี้มีตาน้ำซึมซาบแทรกไปไกลในป่า น้ำที่ซึมไปนั้นก็เป็นที่อาไศยของต้นพฤกษาลดาดินติณชาติ บรรดาที่เป็นบาทปชักตระหลบเอารศวารี มาบำรุงต้นให้เขียวขจีมีสีสัน แล้วคายอายไปในอากาศ

ประหลาดครันแลดูดังเมฆกลุ้มคลุมอยู่เป็นนิตย์ พื้นภูมิภาคปถพี ก็มีหญ้าแพรกงอกงามติดต่อไปไม่รู้แห้งทุกฤดู ป่านั้นประหลาดอยู่ ควรจะชื่นชมภิรมย์นักหนา เมื่อพระองค์เสด็จต่อไป อย่าได้มีพระ หฤไทยครั่นคร้ามขามต่อพาฬมฤคร้าย จงตั้งพระหฤไทยให้สบาย ดังพระยาราชสีห์ เมื่อจะเข้าในพนาลีเพื่อจะจับสัตว์เป็นภักษาหาร เมื่อ เสด็จเข้าไปในไพรนั้น ข้าทั้งหลายก็มีใจมั่นเชื่อต่อพระบรมบุญญา ภิสมภารอาจจะทูลประกันได้ว่าไภยอันใดจักไม่มี พระองค์จะได้เสวย แต่ความเกษมศรีศุขาภิรมย์ ด้วยชมหมู่ไม้สองอย่าง คือลางย่างมี ดวงดอกอันตระการ ดังพรรณสัณฐานต่าง ๆ หลายอย่างพ้นที่จะ พรรณนาบางพวกที่มีกลิ่นหอมฟุ้งขจรมาทั่วทิศานุทิศ บางพวกมีผล พิจิตรด้วยสีแลสัณฐาน แลมีรศเปรี้ยวหวานหรือขมเผื่อนย้างต่างกัน ควรจะสรรเก็บเลือกบริโภคเป็นอาหาร ลางอย่างควรจะเก็บใช้ในการ ประกอบเป็นโอสถบริโภค รักษาโรคในกาย ในไพรนั้นมีหมู่นก ทั้งหลายมากอย่างต่างประการ มาขันขานด้วยศัพทสำเนียงเสียง ไพเราะ พลอดเพราะตามสกุณภาษา บางพวกจับเป็นคู่คูขันกันโดย ธรรมดา เวลากลุ่มกำลังที่ตั้งขึ้นตามฤดู หมู่ไม้ในไพรประกอบ ไปด้วยผุษผชาติ คนุตวา คิริวิทุคคานิ ขอเชิญพระองค์เสด็จ ไคลคลาคลาศจากป่านั้นไป ข้ามทางกันดารสถานใหญ่ ๆ ที่จะเดิน ไปได้ด้วยยาก ในทางซอกเขาลำเนาเนินเป็นที่เขิน แลลางแห่งเป็น ท่ารับเป็นทางน้ำที่ซึมซาบอาบไหลมาแต่ยอดภูผาอันเย็นชุ่มอยู่เป็นนิตย์ มีเมฆเข้าเกาะติดให้เกิดน้ำ ซึ่งเป็นอายละอองมาแต่อากาศ ก่อวารี

ให้เอิบอาบซาบไปในที่ลาด แล้วก็เลื่อนลงยังที่ลุ่มแล้วก็คุมกันเป็นกระแสน้อยใหญ่ไหลไปเป็นพุและลำรางต่าง ๆ กระทั่งถึงลำธารแลห้วยลหานอันใหญ่ ไหลหลั่งไปเป็นเค้าของแม่น้ำนทีทั้งหลาย เมื่อพระองค์เสด็จไปในกันดารฉะนี้ ถึงยากลำบากไม่สู้มีความสบาย ก็จงทรงพระอุตสาหะให้กล้า เสด็จไปไม่ช้าก็จะถึงที่ควรประสงค์ ซึ่งข้าทั้งหลายจำนงว่าพระองค์จะเสด็จประทับอยู่เป็นที่สำราญ ในการประพฤติกุศลพรต ที่นั้นมีสำคัญควรกำหนดด้วยจตุรัสโบกขรณี สระนั้นมีต้นไม้กุ่มงอกคุมกับไม้รักฟ้า หรือลางพวกเรียกว่าไม้ไทรย้อยงอกอยู่รอบขอบสระศรี สระนั้นมีหมู่มัจฉาชาติประหลาด ๆ หลายอย่างต่าง ๆ กัน มีทางท่าลงในด้านนั้น ๆ ก็ลงง่าย มีตาน้ำซึมมาแต่ทิศทั้งหลายต่าง ๆ ลงยังสระนั้นให้มีวารีมากอยู่เป็นนิจ สระนั้นดูเหมือนมีชนไปคิดกะแผนที่ดีเส้นเที่ยง ให้เรียบเป็นจตุรัสเสมอกันแล้วให้ขุดไว้ ที่นั้นเพราะไม่มีชนไปเนือง ๆ สิ่งซึ่งเป็นเครื่องโสโครกทำให้สระเสียไปก็หามีไม่ น้ำในสระนั้นก็ใสเย็น ไม่มีกลิ่นเหม็นเป็นที่รังเกียจเลย ทางนี้เพราะมีชนเคยไปมาแต่ก่อนกาล มาว่าขานยืนยันมั่นคงควรเชื่อได้ ข้าทั้งหลายจึงทูลแด่พระองค์ไปครั้งนี้ ตามความที่ได้ฟังมาแลเขากล่าวอีกว่า ในส่วนบุพพุตตรทิศาภาคของสระจตุรัสโบกขรณีมีจังหวัดบนเขาควรสำคัญว่าจะสร้างเป็นอัสสมบทอยู่ได้ ขอเชิญพระองค์จงเสด็จไปทอดพระเนตรที่นั้น ถ้าเห็นว่าเป็นควรแล้วอย่าช้าจงทรงสร้างบรรณศาลาอาศรมสถาน เป็นที่อยู่สำราญพระกายและพระหฤทัย อนึ่งข้าทั้งหลายได้ฟังมาว่าป่ารอบขอบที่นั้นไซ้ มีผลไม้เผือก

มันสรรพสิ่งซึ่งควรจะเป็นอาหาร มีมากมายหลายอย่างต่างประการ อยู่ในที่ใกล้ไม่ไกลนัก อาจเก็บได้ทุกวันไป ในฤดูของมิไม่มีที่จะขาดสาย ขอเชิญพระองค์เสด็จประทับอยู่ให้สบายเลี้ยงพระกายด้วยอุญฉาจริยา ดังพรรณนามาฉนี้เถิด ฯ

๏ เอวํ เจตา โดยนัยที่แสดงมานี้ เหล่าขัตติยเจตาธิบดีในเจตราษฐ์ ได้ทูลแถลงแนววนาวาศต่อนั้นไปไกลถึงสิบห้าโยชน์ จนถึงที่วิเศษโสดชื่อวงกบรรพต กำหนดด้วยจตุรัสโบกขรณี แต่พระเวสสันดรแลพระมัทรีสองกษัตริย์ ซึ่งนิราศพรากพลัดจากสมบัติกรุงสีพีมา เต อุยโยเชตฺวา ได้ส่งเสด็จสี่กษัตริย์ให้ดำเนินไปในหนทางพนมไพรซึ่งได้แสดงแถลงถวายนั้นแล้ว ยังคิดจะให้สี่กษัตริย์ผ่องแผ้วพ้นภยันตราย แต่ไพรีร้ายที่คลางแคลงว่าชาวสีพีจะแต่งติดตามมาให้พิฆาตนิราศความสุข ให้พระองค์ทรงเสวยทุกข์ยิ่งขึ้นไป หรือยังเกรงอีกว่าจะมีคนจนยากไร้ตามไปทูล ขอสองดรุณน้อยหน่อขัตติยราช ฤๅพระราชเทพีซึ่งมีศรีวิวาศลักษณวิลัยไปเป็นของตน ทำให้ถึงทรพลต้องเลี้ยงพระองค์แต่ผู้เดียวไม่มีผู้จะแลเหลียวเปลี่ยวอนาถกษัตริย์เจตราษฐ์จึงได้เลือกสรรวนจรกบุรุษ ชื่อเจตบุตรมนุษย์พรานป่าเป็นคนมีกำลังวังชาเชี่ยวชาญ ชำนาญในหนทางข้างทิศนั้น แล้วตั้งให้เป็นผู้รักษา ทางร่วมที่สำคัญเป็นต้นทางที่เดินตามพระองค์ไป กษัตริย์เจตาธิบดีกำชับสั่งเจตบุตรพรานไว้อย่าให้ใคร ๆ เดินไปในทางนี้ได้เป็นอันขาด เว้นแต่ราชทูตถือข่าวสาร ของสมเด็จพระเจ้าภูมิบาลพระเจ้ากรุงสญชัย ฤๅกษัตริย์ผู้ใหญ่ในเจตราษฐ์หากบังคับ

ใช้มาแล้วให้นายเจตบุตรคิดอ่านรักษาสักษัตริย์ ให้ได้เสด็จอยู่เสวยศุขสวัสดิโดยบรมราชอัธยาไศรยในกุศลวัตร ปฏิบัติบำเพ็ญอุตมพรหมจรรย์ในอรัญประเทศ เมื่อดำรัสจัดการเสร็จแล้ว ก็เสด็จคืนยังมาตุลนคร ซึ่งอยู่ครอบครองแต่ก่อนนั้นแล ฯ

๏ สปุตฺตทาโร เวสฺสนฺตโรปิ แม้ฝ่ายว่าสมเด็จพระบรมนเรศร์เวสสันดร กับพระมัทรีชาลีกัณหาชินา เป็นสี่กษัตริย์ เสด็จจรโดยมรรคานุกรรม มินิยมดังกล่าวมา ถึงภูผาเขาคันธมาทน์ เลือกได้ที่สะอาดเสด็จอยู่แรมประทับราตรี ครั้นรุ่งขึ้นเสด็จจากที่นั้นผันพระพักตร์ต่ออุตรทิศ เสด็จไปไม่ผิดถึงเขาวิบุลบรรพต เสด็จเลียบเชิงเขาไปโดยกำหนดจนถึงฝั่งเกตุมดีนทีนั้น เป็นเพลาพระสุริยรังษีร้อนกล้า จึงเสด็จนิสัชนาการนั่งในร่มไม้ใกล้ฝั่งแม่น้ำนั้น ประทับระงับร้อนผ่อนผันพระกายให้สำราญ ครั้งนั้นยังมีนายพรานผู้หนึ่งมาถึงได้ถามพระองค์ดูก็รู้จัก จึงมีจิตรจงรักภักดีต่อพระบรมสมภารจึงได้แต่งมธุรมังษาหารถวายให้เสวยในเพลานั้น พระองค์จึงพระราชทานรางวัล คือถอดพระสุวรรณธำมรงค์จากพระเมาลีแล้วยื่นให้ไปเป็นทาน ส่วนพระองค์สรงสนานเสวยสีตโลทกในแม่น้ำนั้น พร้อมกันกับสามกษัตริย์ซึ่งตามเสด็จมาแสวงหาหาดที่ตื้นในพื้นนทีที่พอจะข้ามได้แล้วเสด็จไปฝั่งโพ้นของแม่น้ำเกตุมดีนที เสด็จจรลีลาคลาไคลไปจนถึงที่ตั้งพระยาไม้มหานิโครธ เป็นไม้วิเศษโสดงอกขึ้นใกล้ซง่อนแง่มอศิลาข้างสาณุบรรพต เสด็จประทับในที่นั้น เสวยผลไม้นิโครธที่มีพรรณและรสอันหวานสำราญพระราชหฤทัย แล้วเสด็จต่อไปจากที่นั้น

มิช้าก็ถึงเขานาพิกบรรพต เสด็จอ้อมเขาไปโดยกำหนดจนถึงมุจลินทสระศรี แล้วเลียบขอบสระไปจนถึงทิศอิสาณ จึงทอดพระเนตรเห็นทางเล็กควรจะบทวารผู้หนึ่งจะพึงไป พระองค์ก็ตั้งพระไทยอุตสาหะกล้า พาสามกษัตริย์เข้าไปในป่าดงกันดาร ล่วงถิ่นสถานที่มีแง่ศิลาและเครื่องรกในป่าและซอกธารน้ำไหลลงจากภูเขาใหญ่เป็นอันมาก เป็นทางยากที่จะเดินสัญจร พระองค์สู้ผันผ่อนพระกำลังยังเสด็จไปจนได้ถึงซึ่งที่จตุรัสโบกขรณีตามสังเกต ว่าอยู่ในเขตต์เขาวงกบรรพต ซึ่งได้กำหนดไว้ว่าจะเป็นถิ่นที่อยู่ของพระองค์ โดยความประสงค์นั้นแล ฯ

ตสฺมึ ขเณ ในคณะนั้น พิภพของท้าวสักรินทรเทวราช ด้วยอำนาจพระบรมบารมีของพระโพธิสัตว์ ให้อุยยิ์ขันดาลแสดงอาการอันร้อน สมเด็จพระเป็นเจ้าเทพยนครสักรินทราธิบดี ทรงคำนึงตามเหตุที่ยังเกิดมีก็ได้ทราบชัด ว่าพิเศษอุยย์อันนั้นยังเกิดเป็นด้วยจะเตือนพระองค์ให้เห็นแก่พระเวสสันดร ช่วยผันผ่อนแก้ไขไม่ให้ได้ความลำบากมากนัก จึงมีเทวบัญชาให้หาพระเวสสุกรรมเทพบุตร ให้เร็วรุดมายังที่ฉะเพาะพักตร์แล้วตรัสสั่งให้ไปยังท้องภูเขาวังกบรรพต สร้างอัสสมบทแลเครื่องประพฤติพรตทุกอย่างต่าง ๆ ถวายพระเวสสันดรเตรียมไว้ให้พร้อมก่อน แต่ท้าวเธอนั้นยังไม่ทันเข้าไปถึง โส สาธูติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา พระเวสสุกรรมเทพบุตรรับเทวบัญชาว่าสาธุดังนี้แล้วก็คลาดเคล้วจากเทวโลกโดยพลัน ถึงท้องเขาวังกบรรพตนั้นมิช้าด้วยเทพยฤทธิ์ก็นฤมิตร พระบรรณศาลาสองหลังตั้งไว้ แลถิ่นที่

ทั้งปวงสำหรับใช้ คือทิ่งกรม แลถิ่นที่ควรนิยมเป็นที่ประทับในทิวาราตรี ก็นฤมิตรไว้เป็นถิ่นที่สมควรทุกประการ อนึ่งได้บันดาลด้วยเทพยฤทธิ ให้กอไม้น้อย ๆ มีดวงดอกอันวิจิตรหลายอย่างต่าง ๆ กัน แลกทั้งล้วนป่ากล้วยมีผลอันหวานงอกขึ้นทันใจในที่นั้น ๆ ทำให้เป็นที่สำคัญเหมือนกับมีมนุษย์บุรุษที่อยู่มาแต่ก่อนปลูกไว้ เป็นเครื่องประดับในพระอาศรมสถาน แล้วนฤมิตรบรรพชิตบริขารทุกประการตั้งไว้ให้บริบูรณ์ พร้อมมูลในพระบรรณศาลา อกฺขเร ตตฺถ ลิขิตฺวา แล้วเขียนหนังสือเป็นสัญญาประกาศไว้ว่า เยเก่จิ ใคร ๆ จะใคร่บรรพชาก็จงอย่ามีสงกาเลยแล้วจงรับ สรรพสิ่งพร้อมสรรพสมณบริกขารทั้งถิ่นสถานอาศรมบทนี้ ด้วยความยินดีเป็นของตนเถิด พรหมจรรย์อันประเสริฐจงเป็นไปโดยสวัสดี แล้วทำเทวอิทธาธิฐานบันดาลให้อมนุษย์ร้ายราวี และมฤคปักษีมีเสียงอันไม่เป็นที่เจริญใจ ให้หนีไปไกลจากที่นั้น กำชับสั่งเทพยเจ้าในไพรสัณฑ์โดยบัญชาสมเด็จพระเจ้าเทวาธิราช ให้รักษาสักยัตรีย์ให้เสวยสวัสดิอยู่อย่ามีความประมาทเปิดช่องให้ไพรีมีมา การตามเทพยบัญชาพระเวสสุกรรมจัดเสร็จแล้วก็คลาคแคล้วคลาไคล คืนพิภพเทวาไลยนั้นแล ฯ

๑ มหาสตฺโต ปิ แม้ฝ่ายว่าสมเด็จพระมหาโพธิสัตว์ เสด็จไปอยู่ยังฝั่งสระจตุรัสโบกขรณีที่สังเกต เที่ยวทอดพระเนตรที่ต่าง ๆ จึงทอดพระเนตรเห็นทางเอกปทิกมรรคที่จรอยเท้าผู้เดียวจักเดินไม่เคียงเป็นแต่จะเรียงตัวกันไปได้ พระองค์จึงทรงพระดำริในพระหฤทัยว่าในท้องห้องไศลวงกบรรพตนี้ ชรอยจะมีพระดาบศอยู่ประพฤติพรต

ในอาศรม ที่ครึ้มอยู่ลึกเข้าไปในป่า จึงมีทางน้อยที่แวะเข้าไปหาฉะเพาะตัว ไม่เป็นทางใหญ่ไปทั่วที่ต่าง ๆ พระองค์จึงทรงละวางสมเด็จพระมัทรีมเหษีกับสองกุมาร ให้หยุดยั้งอยู่ยังอาศรมบททวารสถานนั้นแล้ว แต่พระองค์เสด็จไคลคลาแคล้วเข้าไปตามเอกปทิกมรรคก็ได้ทอดพระเนตรเห็นอาศรมบทนั้นประจักษ์ทุกสิ่งสรรพ์ยันตาที่เทพยดามานฤมิตรไว้ ทอดพระเนตรอักษรซึ่งเทพยดาจารึกในบรรณศาลา ก็ทรงพระสันนิษฐานทราบการว่า ชรอยสมเด็จมัฆวานเทวราชซึ่งมีอำนาจในโลก ทรงเห็นการกุศลานุโยคควรแก่พระองค์ จึงทรงพระกรุณาให้นฤมิตรประทานประดิษฐานไว้คอยรับณที่นี้ ให้มีสรรพพัสดุซึ่งจะเป็นเครื่องแลถิ่นที่จะปฏิบัติศีลวัตรพรหมจรรย์ พระองค์ทรงดำริฉะนั้นแล้ว ก็มีพระทัยผ่องแผ้วด้วยกุศลเจตนา น้ำพระทัยน้อมไปในบรรพชาเป็นแม่นมั่น ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา พระองค์จึงเสด็จเข้าไปในบรรณศาลา ทรงปลดเปลื้องเครื่องบรมราชาวุธ สำหรับการยงยุทธคือพระขรรค์ แลเกาทัณฑ์ธนูศรแลราชาภรณ์แล้วทรงผลัดพระราชภูษาทรงวากจีรพัสตร ตามบรรพชาวัตรแห่งดาบศ ทรงสพักหนังอชินมฤคตามพรตในพระทักษิณอังษประเทศ แล้วมุ่นพระชฎามณฑลพิเศษเป็นเพศพระฤาษีสำเร็จพลัน แล้วทรงธารพระกรกตทัณฑ์ดำเนินออกหน้าบรรณศาลา ทรงพระโสมนัสด้วยบรรพชาศิริมีพระบัติกล้า เปล่งพระอุทานวาจาราชบรมสุขในบรรพชามัยกุศล แล้วเสด็จโดยภูมิภาคมาขึ้นยังที่จงกรม เสด็จเดินไปมาโดยนิยมอย่างทางภาวนาสำราญพระหฤทัยแล้ว ภายหลังจึงเสด็จออกด้วยอุปสมาการ

เปรียบปานพระพุทธเจ้า พระองค์เสด็จจนถึงสำนักพระมเหสี ซึ่งประทับอยู่กับสองกุมารกุมารีราโชรสราชธิดาสำแดงพระกิริยาอย่างธรรมิกบรรพชิต มทฺที เทวีปิ โอโลเกนฺตี ฝ่ายสมเด็จพระมัทรีเมื่อเพ่งพิศทอดพระเนตรแม่นยำก็ยังจำได้ จึงกราบบังคมลงแทบพระบาทท่านให้ทำความเคารพนอบนบพระสวามี ผู้ทรงผนวชนับว่าพระฤๅษีเจ้านั้นแล้วก็กลั้นความโศกมิได้ ทรงพระกรรแสงไห้ตามวิไสยสตรี แล้วดำรงพระสติตั้งยังที่ปกติกิริยา เตน สทฺธึ อสฺสมปทํ ปวิสิตฺวา เมื่อพระสวามีราชฤๅษีเสด็จก็ตามเสด็จไปกับพระองค์ตรงเข้าสู่อัสสัมบทแล้วเสด็จเข้าอาศัยอยู่ในบรรณศาลาที่บำเพ็ญพรตอีกหลังหนึ่ง ซึ่งพระเวสสุกรรมนฤมิตรไว้ เพื่อจะให้เป็นที่อยู่ของพระนาง ทรงละวางเครื่องประดับแล้วก็กลับเพศ เป็นดาบศินีพิเศษด้วยทรงผลัดผ้าวากจีรพัสตร์ ซึ่งเทพยเจ้าจัดนฤมิตรไว้เป็นเครื่องใช้ดาบศินี ทรงหนังอชินมฤคีเหนือพระอังษาแลผูกชฎามณฑลเสร็จแล้ว ทั้งสองพระองค์ก็ทรงพระประสาทผ่องแผ้วเลื่อมใสในบรรพชาเพศ แล้วจึงโปรดให้สองเยาวเรศราโชรสธิดา ทรงเพศบรรพชาเป็นดาบศกุมาร จตฺตาโรปิ ขตฺติยา แม้ทั้งสี่กษัตริย์มหาศาลซึ่งทรงผนวชดังนี้แล้วนั้น ก็พร้อมกันประทับระงับอาศัยในอาศรมบทณที่ตั้งเขาวงกตบรรพตเป็นสุขสำราญด้วยกุศลกาลนั้นแล ฯ

๑ อถ มทฺที เทวี ครั้งนั้นสมเด็จพระมัทรีดาบศินี มีพระหฤทัยยังจำนงจงรักภักดี ต่อพระบรมราชฤๅษีสวามีด้วยความกตัญญูจะใคร่ให้พระองค์ทรงประพฤติพรตอยู่สบาย ไม่ต้องลำบากพระกายด้วย

ต้องเสด็จไปเที่ยวแสวงหาผลาผลแต่ต้นไม้ในไพรสณฑ์ และจะรับอาสาด้วยตนมาถวาย ให้ได้เสวยเลี้ยงพระกายและสองดรุณราชกุมาร พระนางจึงกราบทูลขอพระราชทานราชบวรปฏิญญาว่า เทว ข้าแต่สมเด็จพระมหาวิสุทธิสมมุติเทพยพงศ์ ข้าพระบาทขอรับพระราชทานโอกาศขอพระราชทานพระพรแด่พระองค์ จงโปรดอย่าถือโทษข้ามัทรี พระองค์เป็นพระราชสวามีผู้เจ้าเหนือเศียรเกล้าของข้าพระบาท ไม่ควรที่พระองค์จะเสด็จไปในวนาวาศเพื่อแสวงหาผลาผลในหนทางกลางป่า เมื่อเพลาร้อนรนในกลางวัน ขอพระองค์อย่าเสด็จไปในอรัญเพื่อแสวงหาผลาหาร จงเสด็จอยู่กับสองดรุณดาบศกุมารในอัสสัมบทนี้ ตัวข้ามัทรีนี้ผู้จะขออาสาไปเที่ยวแสวงมูลผลาผล บรรดาเป็นของคนควรจะบริโภคได้ มาถวายให้เสวยกับสองดรุณดไนย แลเก็บบางส่วนซึ่งเหลือแลข้าจึงจะหาอื่นมาจานเจือเก็บไว้ เพื่อจะพระราชทานสองกุมารในเพลากลางวัน หรือใคร ๆ มาแต่ทิศนั้น ๆ เป็นอาคันตุกะมนุษย์มาที่นี่ พระองค์จะได้ทรงปฏิบัติในพระทานบารมีและอาคันตุกะปฏิสันถาร นับเป็นการพระราชกุศลตามประสงค์ ขอพระองค์จงโปรดยอมตามความปฏิญาณของข้ามัทรี ผู้เป็นทาษีนี้เถิด ฯ

๏ **โพธิสตฺโตปิ** แม้ถึงสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ พระองค์ก็ตรัสขอปฏิญญาแต่พระบวรดาบศินีมัทรีราชกัญญาว่า ภทฺเท เออเจ้าผู้มีสวามิภักดิ์ ถ้าเจ้ารักจะปฏิบัติดังเจ้าว่า เราก็ยอมตามความปรารถนาของเจ้าทุกประการ แต่จะต้องมีกติกาอีกสถานหนึ่ง เป็นการซึ่งสมควรแก่พรตพรหมจรรย์ เพราะเราทั้งสองบัดนี้นั้นเป็นนักบวช

บรรพชิต บำเพ็ญกุศลกิจในเมถุนวิรัติ ปฏิบัติสมณธรรมอยู่ฉะนี้ ธรรมดาสตรีย่อมเป็นที่เศร้าหมองแก่พรหมจรรย์ เพราะฉะนั้นตั้งแต่วันนี้ไป เจ้าอย่าได้มาหาเราในใช่เวลาลับตาสองกุมาร ทั้งในทิวากาลแลราตรี ตลอดเดือนแลปีไปเถิด ฯ

สา สมฺปฏิจฺฉิ สมเด็จพระมัทรีก็ทรงพระโสมนัสยินดี รับพระราชกติกา ถวายปฏิญญาแล้วก็ทำตามความนั้น ตั้งแต่วันกษัตริย์ทั้งสี่ทรงผนวชบวชเป็นฤาษีในท้องเขาวงกบรรพต สมเด็จพระมัทรีก็ปฏิบัติตามกำหนดทุกสถาน ตามการซึ่งกราบทูลรับอาสา ปาโต วุฏฺฐาย ในเวลาอรุณรุ่ง แสงพระสุริยพวยพุ่งพ้นราตรี พระนางก็เสด็จจากที่บรรทม ทรงครองเครื่องนุ่งห่มอย่างดาบศินี เรียบร้อยดีสมควรแล้วก็ทรงกวาดแผ้วพื้นภูมิภาคพระอาศรม แล้วก็ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ในที่มินิยมตามสถาน ครั้นเมื่อทวารพระบรรณศาลา สมเด็จพระภัศดาบรรทมตื่นพ้นพระองค์ทรงเผยออก แล้วเสด็จมาข้างนอกจากที่บรรทมในพระนางก็เข้าไปถวายอุทกวารี เป็นที่ชำระสระพระภักตร์ซึ่งตักมาด้วยกมัณฑลุภาชน์ ทั้งไม้ชำระพระทนต์อันสอาดเป็นวัตรปฏิบัติ แล้วก็จัดที่ทั้งปวงให้คงในระเบียบเรียบร้อยดี มอบสองดาบศกุมารกุมารีให้อยู่เฝ้ารับใช้ใกล้สมเด็จพระบรมนารถราชบิดา ฝ่ายพระนางเสด็จมาทรงแสรกคาน กระเช้าสานแลขอเสียมเตรียมให้พร้อม พระทัยน้อมที่จะแสวงหาผลาผลไม้ แลมูลมันน้อยใหญ่ในไพรสัณฑ์ ทรงยกเครื่องเหล่านั้นด้วยพระหัตถ์แลพระอังษา แล้วเสด็จพระดำเนินเข้าในป่าแสวงหามูลผลาผล ถึงขัดสนก็เที่ยวค้นคว้าเสาะหาตามได้ ผลไม้

มูลมันอันใดควรจะบริโภคได้เป็นอาหาร ก็เก็บเล็มทำให้เต็มในกระเช้าสานโดยประมาณ ที่คาดการว่าจะพอบริโภคทั้งสี่พระองค์ แล้วก็เสด็จตรงกลับมายังพระอาศรม โดยนิยมเวลาสายัณห์ไม่ทันค่ำ นำผลไม้น้อยใหญ่มาเก็บไว้ในบรรณศาลา แล้วสระสรงทรงองค์ด้วยอุทกธาราสำราญพระกาย แล้วให้สองดายศกุมารสรงน้ำให้สบาย แล้วทั้งสามพระองค์เสด็จมายกภาชนะมูลผลาผลมาวางลงเบื้องหน้าพระบรรณศาลาทวาร กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ก็เลือกเสวยสำราญจนอิ่มหนำ ด้วยผลาหารเป็นเครื่องค้ำพระชนมชีพแลพระกำลังที่จะตั้งพรตจรรยา ครั้นเสวยเสร็จแล้วพระนางก็พาสองดายศกุมาร ไปยังสถานที่ประทับของพระนางนั้น สมเด็จบรมธรรมธาดามหาสัตว์ ก็ทรงปฏิบัติสมาทานอธิฐานเบญจศีล เพื่อรักษาตามดายศวัตร มีเมถุนวิรัติเป็นที่ครบห้าจะเว้นจากวิกาลโภชนาด้วยมิได้ เพราะใช้ในอุญฉาจริยา แสวงหาผลไม้มูลมันในเพลากลางวัน จะได้มาฉันต่อเวลาเย็นค่ำเข้าราตรี แล้วจึงนมัสการกองอัคคีด้วยสำคัญว่าเพลิงนั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิใหญ่มีรัศมีสว่างไปไกลแลมิเดชกล้าหาสิ่งเสมอมิได้ในพสุธาดล เหมือนพระสุริยมณฑลในท้องฟ้า แล้วทรงเจริญทางเมตตาพรหมวิหาร แผ่ไปในสัตว์ไม่มีประมาณทั่วทิศานุทิศ เมตตานุภาเวน ด้วยอำนาจเมตตาจิตต์ของสมเด็จพระมหาสัตว์ ซึ่งทรงปฏิบัติพระเมตตาบารมีอันอุดมเป็นบรมโพธิสมภาร บรรดาสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายทั้งปวงซึ่งมีอยู่ในที่สามโยชน์โดยรอบคอบ ก็กลับมีความคิดชอบประกอบเมตตาจิตต์คิดรักใคร่แก่กันแลกัน สัตว์ในอรัญประเทศเขตต์เท่านั้น

ตัวใดตัวหนึ่งซึ่งจะทำร้ายเป็นอันตรายแก่สัตว์ตัวอื่นก็หาไม่ สัตว์ที่ร้ายกาจก็มิอาจอยู่ได้ หลีกไปเสียภายนอกกำหนดที่สามโยชน์โดยรอบคอบเขาวงกคิรี อิมินาว นิยาเมน โดยนิยมดังพรรณนามานี้ เต จตฺตาโร ขตฺติยา กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ก็ทรงพระเกษมศรีอยู่เป็นสุขสำราญ ในอาศรมสถานซึ่งตั้งอยู่ณท้องเขาวงกบรรพต นานกำหนดถึงเจ็ดเดือนไม่เคลื่อนคลา นับแต่แรกเสด็จมานั้นแล ฯ

วนปเวสกณฺฑํ นิฏฺฐิตํ ประดับด้วยพระคาถา ๕๗ พระคาถา

พระมหาเวสสันตรชาดก

จุลวนวัณณนา

๏ เอวํ เจตปุตฺโต พฺราหฺมณํ โภเชตฺวา ปาเถยฺยสุตฺตฺกาย ตสฺส มธุโน ตุมฺพญฺเจว ปกฺกมิคสตฺถิญฺจ ทตฺวา มคฺเค จเปตฺวา ทกฺขิณหตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา มหาสตฺตสฺส วสโนกาสํ อาจิกฺขนฺโต อาห ฯ

เอส เสโล มหาพฺรหฺเม ปพฺพโต คนฺธมาทโน
ยตฺถ เวสฺสนฺตโร ราชา สห ปุตฺเตหิ สมฺมติ
ธาเรนฺโต พฺราหฺมณวณฺณํ อาสทญฺจ มสญฺชฏํ
จมฺมวาสี ฉมา เสติ ชาตเวทํ นมสฺสติติ ฯ

๏ อนุสนธิพระชาดกเทศนา มีบุรพาปรานุกรมผสมความตามลำดับ แต่ชูชกบรรพจบเรื่องเนื่องมา โดยคำเป็นอัตถกถาจาริยว่าว่า เอวํ เจตปุตฺโต พฺราหฺมณํ โภเชตฺวา นายเจตบุตรบุรุษพรานป่าซึ่งหมู่กษัตริย์ผู้ใหญ่ในมาตุลบุรี บังคับไว้ให้มีอำนาจในที่จะป้องกันห้ามปรามชนแปลกหน้ามาประหลาด ยังทางที่จะคลาคลาดไปยังเขาวังกบรรพต เป็นที่สร้างพรตพรหมจรรย์ ของสมเด็จพระบรมธรรมทานาธิเบศร์เวสสันดรราชฤๅษี เพื่อว่าจะมิให้มีอุปัทวอันตรายนั้น ได้ฟังคำชูชกพราหมณ์ทลิทกว่ายืนยันว่าเป็นทูตเชิญรับสั่ง ซึ่งได้ฟังมา

แต่พระมรมราชบัญชา สมเด็จพระมหากษัตริย์กรุงสญไชย ดำรัส ใช้ให้มาเชิญพระราชวโรรสลาผนวช คืนเข้าไปคงดำรงราชิสสริยยศ อยู่อย่างเดิมดังเก่า ฟังแล้วฉะนี้แลก็เชิญเถ้าทชิ ยินดีต้อนรับนับถือ พราหมณ์ โดยนามเรียกว่าราชทูตแท้ จึงเผื่อแผ่ความเมตตาอารีรัก ชักชวนเชิญให้บริโภคโภชนาหารสำราญแล้ว มีจิตต์ผ่องแผ้วเพิ่มเติม มธุรสด เต็มไปในกำหนดตุมภหนึ่งกับขาเนื้อทรายย่าง ตามเยี่ยง อย่างซึ่งเคยกินกับน้ำผึ้ง เพื่อจะให้เป็นสะเบียงต่อไป โดยนัยซึ่ง ท่านสำแดงแล้วมาในชูชกบรรพเบื้องหลัง มคุเค ฐเปตฺวา แล้วจึง เดินตามพราหมณไปหยุดยั้งยังต้นทางซึ่งประสงค์ มีจำนงจะแสดงให้ แจ้งแท้แน่ถนัด ทกฺขิณหตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา จึงยกหัตถาวยวะ เบื้องขวาชี้ถิ่นที่อยู่ยังโอกาศ ของสมเด็จพระมหาสัตว์วโรดมบรมราช ฤาษี จึงออกชื่อชี้ภูเขาใหญ่ ซึ่งจะได้เห็นเป็นสลักสำคัญ กล่าวว่า เอส เสโล มหาพฺรหฺเม โอภูเขาศิลาเป็นผาแท่งทึบนั้นแน่ทชิ ผู้ได้ลงมาดีโดยวงศ์มหาพรหมนิยมในชาติพราหมณ์เจ้าข้า ย่อม ชื่อว่าเขาคันธมาทน์ เพราะมีติณพฤกษลดาชาติประหลาดหลายอย่าง ต่าง ๆ พรรณ มีกลิ่นอันขจรฟุ้งไป อาจให้ผู้มาใกล้ได้ดมโดย ช่องนาสิกเป็นทางเข้า แล้วมึนเมาโอสถคันธานุภาพ ขอทชิจงได้ รู้จักทราบเป็นปฐมที่กำหนดปรากฏแก่ตา ว่าเขานั้นเป็นแน่แล้วเป็น ต้นมรรคาไลย ซึ่งท่านจะได้เดินดำเนินไปจนถึง ยตฺถ เวสฺสนฺตโร ราชา ที่ไหนเล่าเป็นถิ่นสถานซึ่งสมเด็จพระสีพิราชบรมนารถนเรศร์ เพสสันดร เสด็จอยู่ประทับพร้อมกับพระบวรบุตรบุตรี พระมัทรีเทววร

อัคคิเรศ ธาเรนฺโต พระองค์ทรงพิเศษพราหมณพรรณ แลขอเครือะ เกี่ยวผลไม้ซึ่งควรจะเก็บมาฉันตามพรตดาบศพิไสย มิใช่ในการ บำเรอเพลิงเถกิงกูณฑ์บูชา และพระชฎาอย่างฤๅษีเป็นสำคัญ จมฺมวาสี ทรงครองซึ่งอชินมฤคจัมขันธ์เป็นเครื่องคลุมพระบวรกาย อยู่สบายดังทรงพระภูษาเป็นผ้าใช้ ฉมา เสติ ย่อมเสด็จบรรทมใน พื้นปถพี ไม่มีที่จะยกพื้นขึ้นเป็นเตียงตั่ง ชาตเวทํ นมสฺสติ ท้าวเธออุตส่าห์ตั้งพระหฤไทยนมัสการไฟชาตเวท ซึ่งเป็นธาตุพิเศษ พอเกิดขึ้นคนก็รู้ชัด พระองค์ประพฤติพรตเป็นดาบศวัตรทุกเวลากาล อยู่ในถิ่นสถานทิศที่ข้าชี้ให้ท่านชี้ไป ในกาลบัดนี้แล ฯ

๏ เจตปุตฺโต นายเจตบุตรพรานไพร เมื่อชี้เขาใหญ่ให้ พราหมณ์ดู เป็นที่สังเกตรู้แล้วมิช้า เมื่อจะพรรณนาโดยพิศดารโดย สถานกลาง จึงกล่าวถึงหนทางด้วยพระคาถาทั้งหลายนี้

๏ เอตา นีลา ปทิสฺสนฺติ ฯ ล ฯ ชาตเวทํ นมสฺสตีติ ฯ

มีเนื้อความว่า นายเจตบุตรกล่าวแก่ชูชกพราหมณ์ว่า เอตา นีลา ปทิสฺสนฺติ เหล่าโน้นนั่นแน่ท่านจงแลไป เห็นฤๅไม่ทิวไม้ เขียวเป็นสีครามงามนักหนา นั้นเหล่าล้วนต้นพฤกษาอันทรงผล ใน ไพรสณฑ์ก็มีต่าง ๆ หลากหลายอย่างพ้นที่จะพรรณนา เนืองแน่นชิด ติดภูผาที่เป็นแนวแถวสูงใหญ่ยอดเยี่ยมเทียมเมฆหมอก ไม่ใคร่ออก ให้แลเห็น ย่อมเป็นภูเขาเรียกว่าแนวเขาอัญชัน เพราะแนวนั้นแล แต่นี้ดูสีเป็นเขียวคราม ธวสฺสกณฺณา ขทิรา ไม้งอกงามในเขานั้น แต่ล้วนพรรณพวกตระแบก งอกซอกแซกกับหุกวาง อยู่ในระหว่าง

หมู่ตะเคียน ที่พื้นเตียนมีหมู่รัง แต่ว่ายังมีหมู่สะคร้อแซม ลางต้นแนมด้วยเครือเขาเถายางทรายกลับกลายขึ้นเลื้อยคลุม เป็นพุ่ม ๆ ปกต้นไม้ไว้จนใบงอกออกไม่ได้ ต้นไม้ใหญ่ก็ผุโค่นล้มไป สมฺปเวเธนฺติ วาเตน เมื่อคราวลมพัดมากล้า โอนไปมาดังมาณพซึ่งพึ่งพบดื่มสุรา ในเพลาแรกหนเดียว อุปริทุมปริยาเยสุ ที่นั้นเปลี่ยวก็มีนก ฝูงวิหคบินไปมา บนพฤกษาติดต่อกัน เสียงสนั่นเสนาะต่าง ๆ พลอดกลางอย่างพึ่งดังเพลง เป็นบรรเลงเสียงขึ้นลง ใครจำนงพึ่งอย่างไร มักได้ยินไปอย่างนั้น นกลางพรรณคือโพระโดกโก่งคอโยกร้องโต้งโต้ง ชักโยงให้หมู่ดุเหว่า ร้องเกว่า ๆ โต้ขันขาน นกลางพล่านบินไปมา โผผวาหาที่จับ ลงอยู่กับกิ่งไม้นี้ แล้วบินรี่จับกิ่งโน้น บินผาโผนต่อ ๆ ไป เหล่ากิ่งไม้ใบต้องลม ไหวน่าชมดังชวนชน ชาวเดินหนให้หยุดดู เพลิดเพลินอยู่ไม่ใคร่ไป แลทำให้เหล่าชาวผู้ เป็นผู้อยู่ณที่นั้น ชื่นชมครันไม่วางวาย ท่านพราหมณ์ไปก็จะได้สบายจนถึงถิ่นที่ พระราชฤาษีสีวีวรนเรศร์เวสสันดร กับสองบังอรวรดไนย แลองค์อรไทยเทวี อยู่ยินดีสร้างพรตประพฤติตามพรหมลัทธิธรรม์ ทรงเพศพรรณพราหมณ์ผนวช บวชด้วยทรงเครื่องบูชาไฟ ผูกพระเกษไว้เป็นชฎา ทรงครองผ้าเป็นแผ่นหนัง ห้ามเตียงตั้งบรรทมบน พื้นภูวดลดูอนาถ บูชาชาตเวทัคคี อย่างฤาษีย่อมนมัสการ อยู่ทุกราตรีทิวาวารนั้นแล ฯ

๏ ตโต อุตฺตรึ อสฺสมปทํ วณฺเณนฺโต นายเจตบุตรพรานไพร เมื่อจะพรรณนาหนทางที่จะไปยังพระอาวาศ โดยอย่างใหญ่พิศดารยิ่งกว่านั้น จึงรำพรรณโดยพระคาถาทั้งหลายนี้

๕

อมฺพา กปิฏฺฐา ปนสา ฯลฯ ชาตเวทํ นมสฺสติ ฯ

ความตามนัย ซึ่งควรว่าไปได้ โดยพระคาถาทั้งหลายนี้ อมฺพา กปิฏฺฐา ปนสา โอทชีผู้มีอุดส่าห์จะไปเอย ท่านอย่าวิตกเลยว่าท่านไปจะไม่มีความสบาย ทางที่ท่านจะไปมีไม้มากมายหลายอย่างต่าง ๆ กัน บางพวกในต้นไม้เหล่านั้นเป็นไม้มีผล มีต้นว่า มะม่วง มะขวิด ขนุนป่าแลหว้าปรูชมพู่ตั้งอยู่ปนกับต้นรัง แลยังมีไม้บางต้นมีผลควรใช้ในเครื่องยา มีต้นว่าสมอพิเภกแลสมอเขียวคุณวิเศษต่าง ๆ มีทุกอย่างใหญ่น้อยนะพราหมณ์ ทั้งมะขามป้อมแลเครื่องยาอย่างอื่นมีในไพนพนัศ ยังมีไม้ร่มชัฏมีอาทิ คือต้นโพหางโพบายหลายอย่าง อีกไม้ต่าง ๆ ซึ่งมีนามเผล็ดผลงาม มีต้นว่าพุทราไพร ยังอีกไม้หมากพลับทอง ผลเรืองรองเพียงสุวรรณ เกิดพัลวันกับต้นไทรแลไม้มะสังมีอีกทั้งหมู่หมากทราง ใบกระจ่างมีผลหวาน อีกมะเดื่อละต้นทรงผลตระการบนเบื้องต่ำเกือบถึงดิน ยังอีกต้นผลควรกินคือกล้วยงาช้าง กล้วยผลต่าง ๆ กล้วยผลยาว อีกรันทน์ขาวมีผลหวานดังระคนรสน้ำผึ้งควรพึงใจ ป่านั้นใช้หมู่แมลงผึ้งน้อย ทำรวงห้อยกับกิ่งพฤกษ์หวั่นน้ำลึกแม่ตัวผึ้งไปหมด ยังมีรศหวานกินได้ ชนที่ไปควรเก็บกินง่าย ไม่ต้องวุ่นวายด้วยจะจุดไฟไล่แม่แมลงผึ้งซึ่งหวงรังรวงอยู่ อญฺเญตฺถ ปุปฺผิตา อมฺพา ในป่านั้นครั้นท่านเดินไปอีกครู่หนึ่งไม่นาน ก็จะถึงสถานอัมพวันใหญ่ ต้นไม้ในที่นั้น เนื่องชิดติดกันแต่ล้วนเหล่ามะม่วง เพราะมีผลหล่นร่วงแล้วงอกขึ้นซ้อนแซมแกมกันไป มีใบร่มเชื่อชิดสนิทดี แสงพระสุริยรังษีไม่ล่วงลอดลงถึงพื้น

แลแผ่นดินก็ราบรื่นไม่มีหญ้า เป็นที่มีปถวีโอชา เพราะเป็นคุณอุดหนุนแก่ต้นไม้ ให้มีใบแลช่อผลเผล็ดออกพัวพัน ไล่ ๆ กันอยู่เป็นนิจนิรันตร์ทุกฤดูไม่มีรู้เวลาวาย มะม่วงทั้งหลายลางต้นพึ่งเผล็ดช่อตูมบานอยู่ยังไม่มีผล แลบางต้นมีผลเป็นศีร์ษะแมลงวันยังต้นอื่นกว่านั้นเป็นขบเผาะ ยังต้นอื่นอีกกำดัดเดาะเป็นผลดิบใหญ่ ๆ ยังต้นอื่นไปมีผลห่ามงามเป็นปากตะกร้อ สีนวลลออน่าเก็บกิน ยังต้นอื่นผลสุกสิ้นทั้งต้นเต็มกำลัง ทั้งสองอย่างนั้นมีพรรณดังผิวหนังภิงคชาติ คือกบอย่างหนึ่งซึ่งประหลาดเหลือหลาก ต้นมะม่วงมีมากย่อมมีต้นต่ำ ๆ ไม่สูงนักน่ารักครัน ขนาดแต่ละต้นนั้นควรนิยมว่ามัชฌิมบุรุษเมื่อยืนหยุดอยู่ภายใต้ จะยื่นมือถือเก็บผลได้ไม่ต้องใช้ไม้สอย จะเก็บผลได้ไม่น้อยทั้งดิบสุกห่ามตามประสงค์จำนงกิน ผลมะม่วงทั้งสิ้นสุกแลห่าม รศก็ดีสีก็งามเป็นเอกอุดม อเถว เม อจฺฉริยํ ครั้งหนึ่งข้าไปได้ชมแต่ผู้เดียวแลเหลียวไม่เห็นใคร ก็มีความอัศจรรย์ใจเกิดแก่ข้านักหนา หิงฺการโร ปฏิภาติ มํ นึกจะใคร่ได้หือ ๆ ด้วยหลากจิตรคิดยินดี เพราะผลพิเศษมีรศเช่นนี้ตูข้าหาเคยพบประสบแต่ก่อนไม่ เทวานมิว อาวาโส ตำบลนั้นถึงเป็นพนาไลยไม่มีใครเป็นเจ้าของครองอำนาจ ก็รื่นร่มควรชมว่าดังทิพยาวาศของเทพยดา งามนักหนาอุประมาดังสวนสวรรค์นันทวโนทยานเป็นสถานที่เพลิดเพลินของทวยเทพยเจ้าได้ ต่อป่ามะม่วงนั้นไปท่านจะได้ถึง ยังประเทศซึ่งมีแต่ต้นไม้เป็นติณชาติต้นหญ้า เรียกว่าตะจะสาร คือต้นตาลแลมะพร้าวเถือนแท้ แลต้นเป้งนั่นแน่แน่นนันต์

ในป่าใหญ่ไพรพระหาพน ต่อนั้นไปจึงจะถึงหมู่ไม้ต้นซึ่งทรงดอกมีพรรณผกาเกสร แลกลิ่นขจรมีประการต่าง ๆ หลายร้อยอย่างพ้นที่จะพรรณนา มีพวงผกาเผล็ดดอกผลัดเปลี่ยนเป็นวารเวียนติดต่อกันไปอยู่ชั่วฤดูเดือนปี มาลาว คนฺถิตา ชนฺติ ดูงามดีดังบุษปพิกติมาลาซึ่งช่างแปลงแกล้งร้อยกรองมาประดับไว้ มีช่อดอกในยอดไม้แลไสวดูแต่ไกลดังปลายธงในกระบวนแห่ แต่พอแลไปให้ผู้เห็นก็จะเป็นอันเพลิดเพลินเกินประมาณนักหนา อเถตฺถ ปุปฺผรสมตฺตา แลมีหมู่ทิชคณานิกรนกหลายเหล่ามาเก็บเอารศเกสรกินบ้าง แลลางพวกก็เกลือกเคล้าเอารศแลกลิ่นบุบผะชาติ ลางอย่างก็ดูเหมือนเมา ดังนักเลงมึนเหล้าเสพสุรา เปล่งสำเนียงพลอดเจรจาแลดูขันแก่กันแลกัน ดังอึกกระทึกก้องในท้องไพรสณฑ์พนาลี เมื่อเวลาพุ่มไม้มีดอกออกตระการบานเต็มที่พร้อมฤดู เสาวคนธรศเรณูโรยร่วงลงบนใบอุบล ซึ่งลอยลาดดาดายอยู่บนหลังน้ำ เมื่อล่วงเวลากาลก็ก่อเกิดโอชวิเศษหวานเป็นมธุรศ มีนามกำหนดเรียกว่าโบกขรมธุ ผู้เรียนรู้ในตำราสาตร์ ย่อมสืบเสาะแสวงหามาประกอบยาใช้การโอสถ มีนามเรียกว่าขัณฑสกร อนึ่งเมื่อลมพานพัดกลิ่นสุคนธชาติก็หอมฟุ้งขจรอบตระหลบบริเวณวนาวาศ บ้างก็หวลหอบเรณูชาติไปโปรยปรายรายรอบ ทั้งจังหวัดเขตต์ขอบขัณฑ์ยาศรม พราหมณ์เอ่ยควรจะสารภิรมย์ด้วยอุทกวารี ดูนี้ก็เต็มเปี่ยมเหลี่ยมสระศรีใสบริสุทธิ์ หมู่มัจฉาชาตินักผุดดำเวียนว่าย มีทั้งกระแหกระโห้เทโพสวายสลิดสลาด ช่อนชะโดดุกดายสับสนพ้นที่จะคณนา หมู่มัจฉกัจฉปเต่าปลาทุกสิ่งสรรพ์

สารพันมี ภมรา ปุปผคนเธน เหล่าภุมรินบินร่อนริ่งเชยชมซาบเอารศเรณูอายละอองอาย อเถตุถ สกุณา สนฺติ พราหมณ์เอ่ยมีทั้งพวกพรรณพิหคทั้งหลายนี่หลายพรรณ บ้างร่อนร้องขานขันเข้าเคียงคู่ พรรณนกผู้เชยชมเมีย แล้วแถกถาร่ำเรี่ยลงริมดิน เที่ยวแสวงหากินเป็นหมู่ๆดูสะพรั่ง ล้วนแต่ทำรวงรังริมพระอาศรม ฝูงทิชาชาติชวนกันชื่นชมถวายไชย ส่งเสียงใสเสนาะย้ำ ร้องเป็นภาษามนุษย์อำนวยพร ว่าพระองค์จงทรงสโมสรสารภิรมย์ ด้วยบรมบุตรบาทบริจาขัตติยนารี เลี้ยงพระชนมชีพเปรมปรีดิ์ปราโมทย์ อย่ารู้มีทุกข์โทษมาแผ้วพาน จงทรงเสวยศุขเกษมสานต์ระงับร้อน ต่าง ๆ ก็ทูลถวายพรพระเพรียกพร้องร้องระงมไพร พราหมณ์เอ่ยคณานกน้อยใหญ่ทั้งหลายเหล่านี้ ทชีไปก็จะได้เห็น จงชมเล่นให้สำราญในสถานที่นั้นเถิด ฯ

อิทญฺจ เม สตฺตุภตฺตํ ฯ ลฯ โส เต มคฺคํ ปวกฺขติ ฯ

ชูชโก ส่วนว่าชูชกพฤฒาจารย์ เมื่อได้สดับสารนายเจตบุตรเพื่อนรำพรรณสิ้นสุดในหิมเวศประเทศทิวนาศรม พราหมณโสมนัสชื่นชมภิรมย์เปรมปราโมทย์ จึงกล่าวว่าซึ่งหลานรักมาช่วยโปรดแนะแนววนาไลย ลุงนี้ก็ขอบใจคิดถึงคุณเจ้า แม้ถ้าอยู่บุรีเราย่ามสำราญจะทุกร้อนอะไรนะหลานกับเงินทอง ลุงจะกอบโกยกองปูนบำเหน็จให้นี่ปะคราวข้าตกไร้มาเดินดง คงแต่ผู้เดียวเปลี่ยวอนาถ ไม่มีของประหลาดจะแทนคุณคิดก็เป็นอดสู อิทญฺจ เม สตฺตุภตฺตํ เออนี่แน่มีก็แต่สัตตูระคนไปด้วยน้ำผึ้งแลน้ำอ้อย อันนางอมิตตาสาวน้อยเจ้าแต่ง

บรรทุกลงในย่ามใหญ่ ให้มาเป็นสะเบียงไพรเดินทางกันดาร เราจะแบ่งขึ้นกำนัลหลานตามประสายาก แต่พอเป็นของฝากเมื่อยามจนเจตบุตรก็ตอบยุบลว่าเป็นไรมี แต่หนทางพนาลีสียังไกลอยู่ ท่านปู่จงเอาไปเป็นสะเบียงเลี้ยงชีพ คจฺฉ พฺรหฺเม เชิญทชีจงเร่งรีบบทจรไป โดยพนัศแนวไศลแลตรอกน้อย พอจุรอยผู้เดียวเดินข้ามสิงขรเขาเขินเขื่อนเขตต์ ตรงตลอดถึงพระอาศรมนิเวศน์พระมุนี อันชื่อว่าพระอจุตฤาษีเธอสถิตย์ ปงฺกทนฺโต พระนักสิทธินั้นมีฟันขาวเกล้าชฎา ทรงพรตพรหมจรรยาอย่างไสยเวท นุ่งหนังพยัคฆจัมมาภรณ์พิเศษพิศพึงกลัว พระเกศานั้นเกลือกกลั้วไปด้วยธุลีแลอนาด ฉมาเสติ ทรงไสยาสน์เหนือพื้นพสุธา พระกรถือขอเกี่ยวผลพฤกษาผลาหาร ชาตเวทํ นมสฺสติ ถวายนมัสการเปลวอัคคีตามประเพณีผนวชย้ำ ท่านจงไปสนทนาแล้วแลไต่ถาม เห็นเธอจะไม่อำความคงจะบอกหมด ซึ่งหนทางจะไปวงกฎคีขรเขตต์ เป็นที่ศุขารมยนิเวศน์กุฎีดง แห่งกษัตริย์ทั้งสี่พระองค์นั้นแล ฯ

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห ฯ ล ฯ เยนาสิ อจฺจุโต อิสีติ ฯ

๏ ภิกฺขเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรสิกขา พฺรหฺมพนฺธุ อันว่าชูชกชราเชื้อพรหมพันธุ์ สุตฺวา เมื่อได้สดับพึงยุบลเหตุ อันนายพเนจรแจ้งคดี สถลวิถีแถวทางวนาไลย ทชีก็ดีใจจำตระหนักแน่ไม่แปรผัน ทุกสิ่งบอกสำคัญนั้นสิ้นสุด พลางก็อำลานายมิคลุทธ

แล้วก็กระทำประทักษิณสิ้นวารสามรอบ โดยระบอบพราหมณประเพณี อจฺจุโต อันว่าพระอจุตฤาษีผู้บำเพ็ญพรต สถิตย์ยังพระอาศรมบท ประเทศที่ใด ปกฺกามิ ตะแกก็คันเดินไปไม่หยุดยั้ง ตํปเทสํ ยัง ประเทศที่นั้นแล ฯ

◎ จุลวนวณฺณนา นิฏฺฐิตา ประดับด้วยพระคาถา ๓๕ พระคาถา ฯ

พระมหาเวสสันตรชาดก

มหาวนวัณณนา

คจฺฉนฺโต โส ภารทฺวาโช อทฺทส อจฺจุตํ อิสึ
ทิสฺวาน ตํ ภารทฺวาโช สมฺโมทิ อิสินา สห
กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ กจฺจิ โภโต อนามยํ
กจฺจิ อุญฺเฉน ยาเปถ กจฺจิ มูลผลา พหู
กจฺจิ ฑํสา จ มกสา อปฺปเมว สิรึสปา
วเน พาลมิคากิณฺเณ กจฺจิ หึสา น วิชฺชตีติ
กุสลญฺเจว เม พฺรหฺเม อโถ พฺรหฺเม อนามยํ
อโถ อุญฺเฉน ยาเปมิ อโถ มูลผลา พหู
อโถ ฑํสา จ มกสา อปฺปเมว สิรึสปา
วเน พาลมิคากิณฺเณ หึสา มยฺหํ น วิชฺชติ
พหูนิ วสฺส ปูคานิ อสฺสเม สมฺมโต มม
นาภิชานามิ อุปฺปนฺนํ อาพาธํ อมโนรมํ
สฺวาคตนฺเต มหาพฺรหฺเม อโถ เต อทุราคตํ
อนฺโต ปวิส ภทฺทนฺเต ปาเท ปกฺขาลยสฺสุ เต
ติณฺฑุกานิ ปิยาลานิ มธุเก กาสมาริโย
ผลานิ ขุทฺทกปฺปานิ ภุญฺช พฺรหฺเม วรํ วรํ

อิทํปิ ปานียํ สีตํ　　อาภตํ คิริคพฺภรา
ตโต ปิว มหาพฺรหฺเม　　สเจ ตฺวํ อภิกงฺขสีติ ฯ

๏ ภารทฺวาโช อันว่าท่านชูชกพราหมณทรพลคนเข็ญใจ อันยังเกิดในพงศ์ภารทวาชโคตรของท่าน คจฺฉนฺโต เมื่อเดินโดยวิถีทางที่นายพรานเจตบุตรบอกบรรยายแล้วแต่หลัง อทฺทส อจฺจุตํ อิสึ ก็เห็นพระอจุตฤๅษีสถิตย์หน้ามุขพระอาศรม เกิดโสมนัสชื่นชมบรรเทิงใจ พราหมณเข้าไปนบนอบนมัสการ สมฺโมทิ อิสินา สห กระทำปฏิสันถารด้วยสัมโมทนียกถาว่า นุ ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ดังข้าเจ้าที่จะขอถาม แต่พระคุณเจ้ามาอยู่วนารามพนมไพรอันนี้ กุสลํ อันว่ารำจวนด้วยความไข้ยังมิมาขบขันธสรรพางค์แต่พระคุณเจ้าบ้างฤๅประการใด อนามยํ หนึ่งสรรพทุกข์ภัยยังแผ้วพานพระคุณเจ้าบ้างฤๅค่อยบันเทา กจฺจิ อุญฺเฉน ยาเปถ หนึ่งพระคุณเจ้ายังเสาะแสวงหาผลาผลเผือกมันบริโภคพอฉันฤๅพานจะขัดสน ฤๅว่าผลาผลมีมากไม่ขาดฤดู กจฺจิ ฑํสา จ มกสา หนึ่งสรรพเหลือบแลยุงร่านริ้นกินโลหิต เหล่าที่ฆชาติอสรพิษพานจะชุกชุมฤๅเขายาง วเน พาลมิคา กิณฺเณ ในป่านี้ก็ใหญ่กว้างช้างเสือสิงห์สัตว์ร้ายก็มีมาก ไม่กระทำให้ลำบากเบียดเบียฬฤๅพระเจ้าข้า พระดาบศเธอก็ตอบวาจาด้วยคำถามว่า กุสลญฺเจว เม พฺรหฺเม ดูกรมหาพราหมณ์ผู้พฤฒาจารย์ สรรพโรคร้อนรำคาญไข้ของเรามิได้มีสรรพทุกข์ภัยไม่ยายีย่อมสบาย ทั้งผลพฤกษาก็หาง่ายไม่กันดารพานจะมีมากไม่ขาดสาย อโถ ฑํสา จ มกสา เหลือบแลยุง

รื้นร่านทั้งหลายเหล่าที่ฆชาติซายจะเหือดห่าง วเน พาลมิคากิณฺเณ ถึงในป่านี้ก็ใหญ่กว้างช้างเสือเนื้อร้ายก็อาเกียรณ์ แต่ทว่าไม่เบียด เบียนบีฑาทำอันตราย พหูนิ วสฺสปูคานิ ถ้าจะนับเป็นปีก็มากหลาย ล่วงไปช้านาน เราอยู่ในอาศรมสถานที่นี้เกษมสุข ยังหารู้จักอาพาธ พยาธิทุกข์อันใดไม่ สฺวาคตนฺเต มหาพฺรหฺเม พราหมณ์เอ๋ย ท่านมายังสำนักเราณวันนี้ ได้ชื่อว่ามาดีโดยสวัสดิสุนทร ท่านมานี้ ก็เกิดความเกษมสถาพรมิได้ชื่อว่ามาชั่ว เพราะเราเห็นว่าหน้าท่าน เกิดยิ้มหัวให้ปรีดีโสมนัส อันว่าความศิริสวัสดิจงเจริญแก่ตัวท่าน จะนั่งนานอยู่ไย เชิญเข้าไปในอุทกศาลา ปาเท ปกฺขาลยสฺสุ เต เชิญชำระบาทาให้หมดมลทินสิ้นธุลีละออง หนึ่งผลพลับทองมะหาด มะทรางสวายสอสวายกานก็มีมาก ล้วนเป็นของหลาก ๆ มีรสอัน โอฬาร หวานวิเศษสนิทดีดังผึ้งน้อย ภุญฺช พฺรหฺเม วรํ วรํ จะ เลือกชิมฉันแต่ที่อร่อย ๆ รสอันเอมโอช หนึ่งโสดน้ำนี้เย็นใส เราตัก มาแต่น้ำที่ไหลมาแต่ท้องเขาใหญ่ สเจ ตฺวํ อภิกงฺขสิ ถ้าท่านผู้ เจริญเต็มใจจะปรารถนา จงเชิญฉันตามเจตนาของพฤฒาจารย์ นั้นเถิด ฯ

ปฏิคฺคหิ ตํ ยํ ทินฺนํ ฯ ล ฯ ยทิ ชานาสิ สํสเมติ ฯ

๏ ชูชกได้สดับปฏิสันถารพระฤๅษี ได้ท่วงทีที่จะถามถึงทาง ทเรศกันดาร จึงตอบว่าขอบคุณพระอาจารย์ใจอารี ซึ่งโปรดปราน ทั้งนี้พระคุณหาที่สุดมิได้ ปฏิคฺคหิ ตํ ยํ ทินฺนํ ผลาผลสิ่งใด ให้แก่ข้าทั้งชี ข้าพระเจ้านี้ก็จงใจเคารพรับ แต่จะขอคืนคำนับมอบหมาย

ให้สิ้นหมด โย สีวีราชา อันว่าพระเจ้าสีวีราชเรืองพระยศยอด กษัตริย์พระองค์ใด เป็นโอรสพระเจ้ากรุงสญไชยไตรภูวนารถชาว สีวีราษฎร์เขาเคืองแค้น ขับเสียจากแสนไอสุริยสมบัติ ให้วิโยค พรากพลัดจากนิเวศน์วัง ตมหํ ทสฺสนมาคโต ข้าพระเจ้ามานี้ หวังจะขอเห็นพระบาทพระเจ้าสีวีราชพระองค์นั้น จึงอุตส่าห์เดินดั้นดั้น ด่วนสัญจรมา ยทิ ชานาสิ สํสเม ถ้าแลพระคุณเจ้ารู้ตำแหน่ง สำนักที่อาไศย จงบอกแก่ข้าพระเจ้าทชีไปณกาลบัดนี้เทอญ

เอะเอ่เหม่ ๆ อ่อเฒ่านี้เจ้าเล่ห์เฉโกกระนี้เจียวสิหว่า น ภวํ เอติ ปุญฺญตฺถํ เออเองนี้ไม่มาเพื่อประโยชน์จะให้เป็นบุญลาภอัน ใหญ่ เองนี้เป็นพราหมณ์ไพร่พลอมแพลมแกมโกงไม่มีเหมือน แต่ แย้มเยื้อนแยยคายกูก็ทายถูก มิพระนางแม่ก็พระเจ้าลูกเป็นแม่นมั่น มญฺเญ ภวํ ปตฺถยฺติ ก็นึกเห็นเป็นสำคัญไม่มีผิด เองนี้คงคิด เขม้นมุ่งหมายมา ตั้งใจปรารถนาพระมัทรีเมียมิ่งของท้าวผู้มีสวามี วัตร มญฺเญ กณฺหาชินํ ทาสึ ถ้ามิสัตย์ก็จะปรารถนาพระกัณหาไป เป็นทาสี จะปรารถนาพระชาลีไปใช้เป็นทาสา อถวา ฤๅอ่อพราหมณ อุบาทว์นี้จะคิดเป็นการใหญ่ เองมานี้หวังนำไปให้สิ้นสุด คือมารดา แลบุตรทั้งสามคน ให้พ่างพ้นพนารัญประเทศ เพราะเหตุเท่านี้แลจึง อุตส่าห์มา น ตสฺส โภคา วิชฺชนฺติ เพราะว่าเมื่อท้าวเธอตกไร้ นิราศร้างเรือนทอง สรรพโภคเข้าของทองเงินสักน้อยก็ไม่มี มีก็แต่ มิ่งมิตรมเหสีแลพระชาลีกัณหา เองช่างไม่คิดเวทนาสงสารสังเวช บ้าง ช่างดีแก่ใจกะไรฤๅนะทชี

อกุทฺธรูปาหํ โภโต พระเจ้าข้าพระฤๅษีไม่คำริให้รอบคอบ แล้วมาขอกค่อนบริภาษถึงสาหัส ทชีก็มิได้เคืองขัดเคียดแค้นสะคุ้งใจ มิใช่ว่าตัวเป็นพราหมณ์ไพร่ไร้สมบัติขัดสน อุตส่าห์ค้นดั้นเซซังมา หมายว่าจะขอนั้นหามิได้ สาหุ ทสฺสนมริยานํ บุคคลผู้ใดได้ ประสบพบเห็นท่านที่เป็นอริยสัปรุษ คุจองค์บรมนเรศร์เวสสันดร ก็ จะเกิดสวัสดิสุนทรบวรมงคลอันอุดม ชื่อว่าสันนิวาศสมาคมด้วยท่าน ที่เป็นอริยบุคคล ก็จะให้เกิดศุภผลคือความสุขทุกค่ำเช้า อันตัวของ ข้าพเจ้ากับพระองค์ผู้ทรงนามเพสสันดร เคยสมัครสโมสรสนนิวาศ สนิทกันมาช้านาน อหํ ตสฺส อาจริโย ตัวข้าเป็นพราหมณ อาจารย์ของท้าวเธอเมื่ออยู่ณพระนคร ได้ศึกษาสั่งสอนศิลปสาตร์ ไม่เว้นวัน ได้เห็นกันเช้าเย็นเป็นเนืองนิจ สิวิ ราชา อันว่าพระ เพสสันดรบพิตรผู้ดำรงราษฎร์สีพี อันชนชาวบุรีสีวิราษฎร์รุมรวมกัน เนรเทศ ให้พลัดพรากจากนิเวศน์วันใด ตั้งแต่วันนั้นไซ้ก็ไม่ได้ เห็นพระองค์เลย โอ้พระคุณเจ้าเอ่ย คิด ๆ แล้วก็ให้อาลัยใจจะขาด แสนเสียดายด้วยสันนิวาศขาดมาหลายเดือนวัน ตมหํ ทสฺสนมา- คโต เพราะเหตุเท่านั้นดอกนะพระเจ้าข้า ข้าพเจ้านี้จึงอุตส่าห์ถ่อกาย ย่ายมุขมา หวังว่าแต่พอได้เห็นหน้าท้าวเธอเมื่อตกไร้ ยทิ ชานาสิ ผิว่าพระคุณเจ้ารู้แห่งที่อาไศยสำนักท้าวเธอเสด็จอยู่ จงได้เอ็นดูบอกเล่า ให้เข้าใจ ในกาลบัดนี้เทอญ ฯ

๑ โส ตสฺส วจนํ สุตฺวา พระอจุตคายศฤๅษี ครั้นได้ สดับถ้อยคำของท่านทชีชูชก อันกล่าวกลโกหกเป็นเล่ห์อุบายก็

เหือดหายพิโรธ กลับกล่าวคำอ่อนเอมโอชสมัครสมาน ว่าเธออ่อ ท่านอาจารย์นี้เป็นมหาราชครู รูปนี้ก็พึ่งรู้เดิมหาทันได้ถามไม่ อัน ว่าความดีจงมีแก่ท่านเถิดอย่าเสียใจ เพลานี้ถึงท่านจะคลาไคลไป ก็มิทันถึงพระอาศรมบท ด้วยพระสุริยอแสงอัษฎงคตเข้าโพล้เพล้ เสฺว เพลาพรุ่งนี้เทอญเราจะได้สำแดง ชี้ตำแหน่งที่พระอาศรมบรมนารถ ราชฤๅษี จงหยุดอยู่ที่นี่กับเราก่อนนอนเสียให้สำราญ ผลาผเลหิ สนฺตปฺเปตฺวา เธอจึงให้ชูชกบริโภคผลผลาหารแล้วให้หลับนอนใน กุฎี ครั้นเวลารุ่งพรุ่งแสงสุริยรังษีส่องโลกธาตุ พระอจุตมุนีนารถก็พา พราหมณ์ไปสถิตย์แทบมรรคา หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา ยกหัตถ์เบื้องขวา ขึ้นชี้บอกบรรพตสิงขรคันธมาทน์ ก็กล่าวเป็นบาทพระคาถาดังนี้

เอส เสโล มหาพฺรหฺเม ฯ ล ฯ เสตา โลหิตกานิ จาติ ฯ

๏ มหาพฺรหฺเม ดูกรมหาพราหมณ์นามในเพทางคสาตร์เป็น ราชครู จงแลดูให้เต็มตาตามมือเราชี้ เอส ปพฺพโต ภูเขานี้ ต้น วิถีที่จะไปยังอาศรมบรมนิเวศน์ศิวาไลย เป็นพนมไสลศิลาล้วนควร จะชมเล่น ศิลานี้หลายอย่างช่างบันดาลเป็น เป็นหลายแสงหลายสี เล่ห์ประหนึ่งว่าเขาแก้วมณีนพรัตนงามประหลาด ชื่อว่าคันธมาทน์ สิงขร บรรพตนามกรด้วยไม้หอมบนจอมเขา เมื่อท่านอาจารย์ไต่เต้า ไปตามเชิงชานอย่าเสียซ้าย บ่ายหน้าเดินโดยทิศอุดร ก็จะบรรลุถึง สิงขรวรวงกต ก็จะได้เห็นอาศรมบทบรมสุขแสนสบาย เอตา นีลา ปทิสฺสนฺติ หมู่ไม้ทั้งหลายล้อมรังหวัดเขาคันธมาทน์ ดูนี้ดื่นดาษ เป็นทิวแถวเสลาสล้าง นานาพรรณต่าง ๆ อเนกนับมิได้ แลแต่ไกล

เห็นเขียวชอุ่มเป็นพุ่ม ๆ น่าใคร่ยล ผลธราหมู่ไม้โน้นเป็นไม้ผลพื้นพรรณแต่เหล่ากัน ไม้หมู่นั้นพรรณตะแบกแทรกกับหูกวาง นางตะเคียนคางข่อยเข้าระคน ยังหมู่นั้นล้วนแต่ต้นรังเรียงร่มรื่นสยายอิกสะคร้อแลยางทรายสูงวิเวก ดูนี้เสมอด้วยจอมเมฆว่ายเวหา ใบเขียวดำอุประมาเหมือนอัญชันคิริ ที่ล้อมมงคลสระศรีนามอโนดาตสมุปเวเธนฺติ วาเตน เมื่อเวลาวายุวาตฟาดพัดสบัดโยก ก็อ่อนระทวยทอดทับกระทั่งกระทบ ดุจหนึ่งดรุณมานพซึ่งไม่เคยเสพสุรารสดื่มแต่คราวหนึ่งไม่ทันหมดก็เมามาย จะดำรงทรงสกลกายไว้มิได้ อุปริ ทุมปริยาเยสุ เบื้องบนกิ่งไม้ใหญ่ ๆ ในไพรพฤกษพิศาลเป็นพิสัยสำนักนกสำราญแน่นอเนก เสียงร้องร่ำจำเจกดังเสียงบรรเลงถนั่น เอเต สกุณคณา นกทั้งหลายเหล่านั้นเป็นหลายพวกหลายหมู่นชุหา นกโพระดกชะโงกร้อง ดูเหว่าวันขันกึกก้องไม่เหือดห่างเหล่านกลางไล่นางนกไม่ไกลคู่ แล้วขันคูสู่สมภิรมย์รื่น บ้างก็โผผาจากไม้นี้ยังไม้อื่นแล้วจับอยู่ไม้โน้น บ้างก็เต้นไต่ร่ายโจนจากไม้นั้นมาจับอยู่ไม้นี้ สาขาปตฺตสมีริตา เหล่าสกุณปักษีที่ใบพฤกษาสบัดต้อง สดับร้องระเบ็งเสียงสั่งสำเนียงสนั่นป่า กับกิ่งพฤกษาที่ลมพานให้ไกวกวัก เล่ห์ประหนึ่งว่าชวนชักชนที่หยุดพักจักจรคลาไคลให้อยู่อาไศยมิให้จากจร รมยนฺเตว อาคนฺตุํ ดุจหนึ่งว่าวิงวอนชนที่พึ่งมาให้ยินดี ฤๅประหนึ่งว่ายังชนที่นั่งนอน ให้เกษมศรีปราโมทย์เบิกบาน ภูมิภาเค มโนรเม พื้นภูมิภาคสถานเชิงเขาคันธมาทน์แสนสุดที่จะสะอาดน่าเจริญใจ มีพรรณเขียวอำไพด้วยหญ้าแพรกระคน

เกิดบนหลังทราย กเร วิมาลา วิคตา ผกากุ่มหล่นลงเรี่ยรายงามดังลายพรม ละอองธุลีมีประมาณเท่าปลายผมก็มิได้ฟุ้งเฟื่องขึ้นมาณเบื้องบน หญ้าแพรกเมทนีดลแดนจังหวัดนั้น มีสีสันพรรณอันใสสดเขียวขจี มยุรคิวสฺกาสา เล่ห์ประหนึ่งว่าศรีสร้อยสอสุวรรณโมรามีผัสสอันอุ่นอ่อนอุปมาดังปุยนุ่นน่าจะนอนนั่ง เส้นสูงเสมอช่างประจงจับกริบด้วยกรรไกรระดับดี มีประมาณสององคุลีสิ้นเสมอไม่เกินกันอมฺพา ไม้ทั้งหลายเหล่านั้นพรรณไม้ม่วง มีผลเป็นพวง ๆ ห้อยย้อยอยู่ระย้า เหล่าไม้หว้าวิเศษด้วยพวงผลน่าเพ่งพิศ โน่นไม้หมากขวิดผลติดเต็มต้นสลอน นั่นหมากเดื่ออุทุมพรผลเป็นก้อนสุกแดงดังแสงชาด ไม่เผื่อนฝาดหวานสนิทติดต้นอยู่ต่ำ ๆ พอเก็บได้ ย่านนั้นใช้ใกล้กับพระอาศรม เป็นที่เจริญปรีดาภิรมย์แก่ชนอันไปมา ด้วยบริโภคพฤกษาสองประการ คือไม้ดอกไม้ผลพื้นมีรสอันหวานพรรณต่าง ๆ อาโป ตตฺถปิ สนฺทติ หนึ่งในไพรสณฑ์อันใหญ่กว้างทางที่ท่านจะจรลี มีแถวธารสินธุวารีไหลมามิรู้ขาด น้ำในธารนั้นวิสุทธิสอาดอบกลิ่นสุคนธหอมรวยรื่นชื่นชูใจ ไม่ขุ่นใสเหมือนศรีระพรรณไพฑูรย์ ไม่อากูลกินก็เกิดกำลังมาก มจฺฉคุมฺพนิเสวิตํ มีหมู่มัจฉาหลาก ๆ ลอยล่องท่องเที่ยวอยู่พรั่งพรู ตามกันเป็นคู่ ๆ ดูน่าพิศวง ในภูมิภาคแดนดงระโหฐานมโนภิรมย์ ใกล้จังหวัดวนาศรมบรมราชนิเวศน์ มีสระศรีวิเศษสี่เหลี่ยมเยี่ยมด้วยวารี เรียกว่าจัตุรัสโบกขรณีน้ำใสสอาด ปทุมุปฺปลสญฺฉนฺนา หลังน้ำนั้นดาดายไปด้วยบัวหลวงและบัวสาย ข้างตูมบานขยายกระจายผกากาง

ดูนี่แสนสำอางอย่างสุนันทโบกขรณีในสวนศรีนันทอุทยาน แห่งบรมเทเวศร์ในเทวสถานเมืองสวรรค์ ตสฺมึ สรสึ พฺราหฺมณ พราหมณ์เอ๋ยในจัตุรัสโบกขรณีนั้นพิจิตรด้วยอุบลสามประการมี หมู่หนึ่งเขียวขจีดังมรกต หมู่หนึ่งขาวใสสดดังเพ็ชรพราย หมู่หนึ่งแดงดังแสงสายยันทมราช งามประหลาดเล่ห์ประหนึ่งว่าสุพรรณจังโกฎผะอบทอง อันบุคคลร้อยกรองดอกอุบลประดับลง ท่านเห็นก็จะพิศวงหลงชมลืมคลาไคล จะอาวรณ์อาไลยด้วยมงคลสระศรี จตุรัสโบกขรณีนี้แล้วแล ฯ

เอวํ จตุรสฺสโปกฺขรณึ วณฺเณตฺวา พระอจุตฤาษีพรรณนาจตุรัสโบกขรณีด้วยประการดังนี้แล้ว มุจฺจลินฺทสรํ วณฺเณนฺโต เมื่อจะพรรณนาซึ่งมุจลินท์ก็กล่าวเป็นสารพระคาถาดังนี้

โขมาว ตตฺถ ปทุมา ฯ ล ฯ เอวํ รมฺโม มโหทธีติ ฯ

พฺรหฺเม ดูกรมหาพราหมณ์พรหมบุตรวิสุทธิวงศ์ เมื่อท่านจะจรจากจตุรัสสระสรงมงคลโบกขรณี จะได้เห็นซึ่งสระศรีมีนามชื่อว่ามหามุจลินท์ เยี่ยมไปด้วยกระแสสินธุ์ใสสะอาด โขมาว ตตฺถ ปทุมา สระนั้นมีเศวตปทุมชาติอเนกแน่นเป็นระนาว เล่ห์ประหนึ่งว่าลาดด้วยผ้าขาวโขมพัสตรไปประดับไว้ ดูไสวด้วยเศวตอุบลจงกลนีแนม กลัมพักเกิดแกมทอดยอดอยู่สลอน คิมฺหา เหมนฺตกา ผุลฺลา เมื่อถึงฤดูกาลหนาวแลร้อนระรวยรื่นด้วยบัวบานในน้ำมีประมาณเสมอเพียงเข่า บัวหลวงนี้เล่าก็บานแย่งเกสรร่วงลงบนหลังน้ำ ดูกระแสพิจิตรล้ำเล่ห์หลาดด้วยดอกบัว กลิ่นฟุ้งขจรตลบอบทั่วทั้ง

สระศรี หมู่ภุมรีได้กลิ่นบินมาร่อนร้องระงมอยู่หึ่ง ๆ เสียงอรีนาทนี้อื้ออึงอลเวงไปโดยรอบ อเถตุถ อุทกนุตสุมึ หนึ่งในต้นขอบรอบริมฝั่งที่ใกล้อุทกวารี พราหมณ์เอย หมู่พรรณพฤกษาสรรพระมีไม่นับได้ กทมฺพา ปาตลี ผุลฺลา กระทุ่มไพรไม้แคฝอยเป็นรอยเรียบอยู่เรียงราย ทรงดอกบานกระจายผกากาง ไม้ทองหลางเลิศด้วยดอกแดงดังแกล้งแต้ม ไม้ปรู หมู่สัก แกมกับ ราชพฤกษ์ ปาริชฺญา จ ปุปฺผิตา ซบานี้มีตรึกดอกแดงดังแสงชาด ไม้หนาดแน่นกลาดแทรกสลับกับช้างน้าว ไม้ซึกสาวแทรกแซมกับทิ้งถ่อน สาธุ วายนฺติ ปทุมกา ไม้บัวต้นเต็มสลอนเสวงกลิ่นฟุ้งขจาย ไม้ยางทรายสองอย่างทั้งดำขาวเข้าระคน ประดู่ต้นดอกเหลืองเรืองรองดังทองทา พยอมยลปนสะคร้อย่ำพิกุลแก้ว มะรุมรายเป็นทิวแถวกำลังดอก ไม้เกดแกมมะกอกกรรณิกา ซะบาบ่าเป็นดอกดกดังแกล้งทำ ไม้รกฟ้าทั้งขาวดำดื่นดงดูสลับสลอน มหานามาจ ปุปฺผิตา ไม้สะท้อนกำลังดอกดกเป็นระนาว ไม้ทองกวาวดอกแดงเป็นแสงฉัน ไม้สัตบันใบเป็นเร็ดแฉก ฉัตตบัณณใบงามแปลกดังฉัตรกาง กทฺทลิโย กล้วยทั้งหลายพรรณต่าง ๆ ต้นต่ำ ๆ กอดอกคำขึ้นตามฝั่งตั้งเป็นทิวแถว ดอกนมแมวแลดินทาเป็นพงพุ่มไม้กระทุ่มโลหิตติดเนื่องกับไม้ไกร ไม้หมากไฟไม้งิ้วงามสล้าง ไม้อ้อยช้างทรงดอกออกระย้า ต้นพุดทราแลพุดซ้อนแซกสลับ กอซาเกลือเชือประกับกอโกฏฐ์แลเปราะหอม แวดล้อมรอบโรงไฟเป็นที่สว่างกับทั้งพฤกษาสองข้างพระอาศรม แสนสุดที่จะชมดังแกล้งกลั่น

ทั้งหนุ่มแก่แกมกันงามไปสิ้นหมด ช่างไม่มีไม้คดตรงแต่ต้นตลอดปลาย ล้วนแต่ไม้ดอกออกช่อยานกระจายขจรกลิ่น อเถตุถ อุทกนุตสฺมึ หนึ่งในคันขอบรอบมุจลินท์ริมน้ำเป็นห้วงหาด พวกพรรณผักคราดครามต้นก็มากเหลือ ทั้งเถาเครือถั่วครั่งไซ่กอหนึ่งแลกอเคียว มุคฺคติโย กรติโย ทั้งถั่วเขียวถั่วราชมาศพาดพานอยู่สะพรั่ง หมู่ถั่วแปยแปมด้วยถั่วครั่งอเนกหลาย น้ำเนื่องกับหาดทรายไม่หวาดไหวด้วยลมพาน มีกอบุษยาบานส่งกลิ่นฟุ้งด้วยเกสร หมู่มักขิกาซาติวะว่อนเวียนระวันไม่หันแห เสียงร้องอยู่เซงแซ่ดังมโหรทึก ประเทศที่ต่ำน้ำลึกล้วนเหล่ากลัมพัก ผ่านทอดยอดยาวสล้างสลอน ทาสิมกญฺจโก เจตฺถ เหล่าสีเสียดเต่าร้างรายเรียงริมฝากฝั่ง หมู่พฤกษ์สะพรั่งตั้งยนตลิ่งและระหง เครือสลิดลาดดายเป็นพงปกคลุมมัสสุมฎ ดอกสลิดนี้เฟื่องฟุ้ชูกลิ่นแสนสุคันธาถึงจะทัดทรงมาสิ้นประมาณสักเจ็ดวัน กลิ่นดอกสลิดนั้นก็ฟุ้งไปมิได้ขาดสิ้น อุภโต สรฺณจ มุจฺจลินฺทํ ในสองข้างฝากฝั่งมุจลินทสระศรีแสนสะอาด พื้นภูมิภาคนี้ดาดายด้วยทรายเหมือนแผ่นหิรัญรัชฎ์ พฤกษาทั้งหลายตั้งอยู่ถัด ๆ เป็นแถว ๆ ดังแกล้งปลูกประดับไว้ ย่านั้นประดับไปด้วยไม้อินทวรพฤกษพิศาล ดอกหอมหวานวิเศษไม่มีเหมือน อฑฺฒมาสํ ธาริยมานานํ ถึงจะทัดทรงสักกึ่งเดือนโดยนิยมกำหนดกลิ่นก็ไปมิได้หมดเหือดหายไม่วายหอม ยังอัญชันเฉกคนย้อมทั้งดำขาวควรจะทัศนา เคลือศรีกรรณิกาดอกเขียวสดงดงามดังแต้มเขียนย่านั้นนี้ดายเกียรด้วยซ้องแมวเป็นแถวระหง เหล่าแมงลักขึ้นเป็นดง

ดูดายดื่น สมุโมทเตว คนุเธน ย่านนั้นหอมระรวยรื่นด้วยกลิ่นขุยขาบาน งามตระการด้วยกิ่งพฤกษาทรงดอกดังร้อยกรอง หมู่ภมรเมากลิ่นบินร่ำร้องอยู่อื้ออึง ดุจยังชนผู้มาถึงให้ปราโมทย์หมดกระสัน พราหมณ์เอย ในประเทศที่ใกล้มุจลินทสระนั้นมีกุมภัณฑ์ชาติฟักสามประการ กุมฺภมตฺตานิ เจกานิ พันธุ์หนึ่งผลใหญ่ประมาณเท่ากุมภโตเรียกว่าฟักขาว อีกสองพันธุ์ผลใหญ่ยาวเท่าตะโพนเรียกว่าแฟงแลฟักเขียว พรรณผักกาดพานจะมากเรียวกอไม่มีย่อม นาฬิโย หริตายุโต ทั้งกะเทียมหอมปลอมปนเป็นขนัด เหล่าเหลาฉโอนโทนถัด ๆ ขึ้นสูงละลิ่วแลดังต้นตาลเฉชุชา อินฺทวรา พหู ผักสามหาวตั้งอยู่ตามชายชานอุทกวารี มีพรรณใสสดงดงามควรที่จะเด็ดมาทัดทรง ส่งสุคนธรศรวยรื่นไม่หายหอม เหล่าเถาโคกกระออมนมตำเรียรกเป็นเซิงซุ้ม เถาหญ้านางซายจะชุมทั้งชะเอมเครือเครื่องข่า อโสกา มุทยนฺติ จ ไม้อโศกทรงดอกระย้าย้อยเป็นพวง ๆ ต้นเทียนย่อมหอมกลิ่นดอกดังจันทน์จวงเจริญใจ ขรเพ็ดไฟพันยอดอยู่ยุ่งย่าง ว่านหางช้างชูช่อกออังกาบแกม ไม้หนาดก็แทรกแซมสลับมลิซ้อน ทรงดอกออกสลอนสลับทั้งตูมบาน ทองเครือเลื้อยพวยพ่านขึ้นพฤกษา กอก้างปลาทั้งสองและกำยานเป็นเหล่า ๆ กอคัดค้าวแลการเกดกลิ่นนั้นหอมหวาน ปานกลิ่นมธุรศรื่นรวยชวยเฉื่อย เหล่ามลิเลื้อยลาซ้อนและหงอนไก่ ล้วนแต่ทรงดอกออกไสวระดะระดมดก โสภติปทุมุตฺตโร ไม้บัวยกดอกบัวน้ำไม่ถามถึง ดูเกลี้ยงกลมดุจกลึง

งามไม่น้อย ไม้แคฝอยฝ้ายทะเลแลละลานตา เครือกรรณิกากำลังดอกดกดื่นดาษ พรรณพฤกษาชาติอันทรงดอกทั้งหลายที่เราร่ำบรรยายพรรณนา เรืองโรจน์อุปมาดังเปลวไฟเห็นแต่ไกลปรากฏดังข่ายทองธรรมชาติ อันบุคคลแผ่ลาดขึงประดับไว้ในดง พราหมณ์เอยควรจะพิศวงด้วยมงคลมุจลินทสระศรี เมื่อจะพรรณนาก็ป่วยการที่ท่านชีจะคลาไคลเมื่อไรจะสิ้นสุด สรรพดอกไม้ในมนุษย์มีประการใด ๆ เป็นดอกไม้ยังเกิดในน้ำแลในบกก็ดี สพฺพานิ ตตฺถ ทิสฺสนฺติ ย่อมปรากฏมีในฝั่งมุจลินท์สินสรรพทุกประการ เอวํ รมฺโม มโหทธิ อันว่ามุจลินทสระสนานมงคลโบกขรณี เป็นที่ทรงอุทกวารีเต็มเปี่ยมเทียมถึงขอบคัน แสนสนุกดังสระสวรรค์สรรพจะอุดม ท่านไปก็จะได้ชมเล่นให้สำราญใกล้พระอาศรมสถานนั้นแล ฯ

อถสฺสา โปกฺขรณิยา ฯลฯ ชาตเวทํ นมสฺสติ ฯ

๏ พฺรหฺเม ดูกรมหาพราหมณ์ผู้เรียนรู้เพทางคศาสตรวิสุทธิศิลอนึ่งในมหามุจลินท์สระโบกขรณีนั้น พหุตา วาริโคจรา มีหมู่มัจฉาปลาหลายพรรณ ผุดผันผายวนเวียนว่ายในวารี ตะเพียนทองบรรเทืองสีสล้างลอย ซ่อนซะโดดุกซุกซุมไซ่น้อยเที่ยวหากิน เหล่านิกรกุมภิลมีนมังกรแลปลากาพากันว่ายเป็นหมู่ ๆ มัจฉาชาติชวนกันอยู่เป็นศุขนิราศไภย แต่ฝั่งสระขึ้นไปเป็นที่แจ้งระโหฐาน พรรณเครื่องยาอยู่เป็นด้านแต่ล้วนเหล่า มธุ จ ผึ้งร้างรวงเปล่าไม่มีตัว รสหวานวิเศษเหลือ หมู่ชะเอมเครือเจือแกมชะเอมต้น ไม้กำยานยางย้อยเข้าแปมปนประยงค์ยม หมู่กระวานก็มีถมทั้งแห้วหมู สตฺตปุ

ขานเป็นหมู่สมุลแว้งก็มีมาก ทั้งพืมเสนสามสิบรากกลุขานอเนกนอง แฝกทั้งสองคำขาวขึ้นเป็นดงดื่น กลัมพักเป็นพื้นเทพทาโรโกฏฐ์ทั้งเก้า กระทุ่มเลือดเป็นเหล่า ๆ แลหนาคล้อม ขึ้นทั้งสามสิ้นพร้อมสิลายอน หอระดาลทองเป็นแท่งก้อนบัลลังก์ศิลา สมอพิเภกผลระย้าข้างแก่อ่อน ทั้งว่านเปราะฉะเพาะเกิดแต่ที่ดอนเป็นแห่ง ๆ ไม้การะบูนแลรางแดงดังสาปสรรค์ สรรพจะมีครบครันตามแต่จะต้องการ พราหมณ์เอย ในพนสถานใกล้มุจลินท์ เป็นถิ่นที่สถิตย์สัตว์จัตุบาททวิบาท อเถตุถ สีหา พยคฆา จ ราชสีห์เสือโคร่งมีเกลื่อนกลาดอยู่กลางป่า เหล่ายักขินีหน้าลาแลกุญชรเป็นพวก ๆ พากันสัญจรไม่ขาดสาย เอเณยยา ปสทา เจว ทั้งหมู่มฤคฟานทรายแลกวางดง เหล่าลมั่งหมู่ชะมดเข้าแฝงพงพากันหลับนอน สุนักข์จิ้งจอกออกเห่าหอนละเลิงเล่น เหล่ากระต่ายลำพองเผ่นเต้นตามกันอยู่หย่อมหญ้า ข่างนี้ตัวเหมือนวิลาแต่มียกรู้ บินได้ สุนักข์ในมีสีดังดอกเลา เนื้อจามรีเพริศเพราหางเห็นเป็นภู่พวง ชะนีน้อยห้อยโหนโยนตัวหน่วงเหนี่ยวพฤกษา เหล่าลิงลมลมพาลอยแล่นไปตามลมทั้งหมู่ค่างแลลิงโทนมีถมเที่ยวแสวงหาอาหารแลพิลึก หมีฉมันหมู่โคถึกก็เกลื่อนกลุ้มพ้นที่จะพรรณนา ขคคา วราหา นกุลาระมาดร้ายสุกรป่าพังพอนพ่าน กระแตเต้นตามเตียนสถานมุจลินท์นั้นนับมิได้ กระบือป่าสุนักข์ในสุนักข์จิ้งจอกจร เหล่าป่อมข่างขึ้นผงกเศียรชูสลอนบนพุ่มไผ่ เหล่าเหี้ยใหญ่ไซ้ซุกซ่อนนอนในพนาลีเหล่าคชสีห์มีตะพองดังคชสาร เสือดาวโดดเต้นเผ่นทยานจากสุมทุม

เสือเหลืองเยื้องย่องเข้าพงพุ่มอยู่แฝงกาย ฝูงกระต่ายม่ายเมียงเข้าพุ่มแฝง หนึ่งสกุณนกแร้งเที่ยวสัญจร พระยาสีหไกรสรเสพมังสังเป็นอาจิณ เสือแผ้วขบสุนักข์กินเป็นภักษาหาร พราหมณ์เอย อันว่าสัตว์เดียรฉานจัตุบาท สรรพจะมีเป็นหลายชาติหลายพันธุ์ พ้นที่จะคณนา ท่านไปคงจะได้เห็นดังวาจา ที่เราพรรณนามานี้แล ฯ

๏ พฺรหฺเม ดูกรมหาพราหมณ์พรหมชาติเชื้อมหาศาล ตํ มุจฺจลินฺทสรํ อันว่ามุจลินทสระสนานมหามงคลโบกขรณี เป็นที่เสพสกุณปักษีไม่ขาดสาย เอเต สกุณคณา อันว่านกสกุณนิกรทั้งหลายหลาก ๆ นา ๆ คือนกกวักกวามยุรโนรี หงส์เผือกผ่องดังสำลีแลกดทูดเที่ยวหากิน นกเขาเขี่ยคุ้ยดินแลไก่เถื่อนเที่ยวตามฝูง หัศดินลงไม้สูงแสนสุดที่จะชม งวงงางามอุดมดังกุญชร อญฺญมญฺญํ ปกุชฺชิโน นกทั้งหลายมาสโมสรพลอดกันก็น่าสดับยางโทนยางเจ่าจับไซ้ขนบนปลายโศก นกโพระโดกกระต้อยตีวิดวิ่งระรี่ร้อง กะเรียนเสียงก็กก้องระงมเถื่อน อีลุ้มลอยลิ่วเลื่อนล่องเล่นบนเวหา เหยี่ยวอีร้าร่าร่อนรังนานดูน่าเพลิน ค้อนหอยพระหิดเหินหันหกมาจากเหล่า คับแคแค้นใจเจ่าน่าสมเพช นกกระทาเที่ยวประเวศในพงแฝก สกุณนกแขวกแลนกกดกระบั้งรอกร้องเสียงใส ตระเวนไพรเพรียกพร้อง อีแอ่นเอี้ยงกระทุงทองเที่ยวจับเคียงเป็นคู่ ๆ นกคุ่มเข้าเคียงคู่กันคูขัน เจลาวกา ปิงฺคลาโย นกกระจอกเจรจากันเสียงจอกแจก แซงแซวแทรกเซาเซื่องไม่เยื้องผาย นกกะเตนเต้นต่ายตามตลิ่งเลียบ กางเขนเข้าพงเงียบไม่ขานขัน

การะเวกก้องกังวานซั้นส่งสำเนียง นกกระไนท่อเถียงตามสกุณภาษา เค้าโมงเค้าแมวมาเป็นนิจนิรันตร์ สระมุจลินท์นั้นแสนสุขสบาย ฮาเกียรณ์ด้วยหมู่วิหคมากหลายพรรณ เป็นที่เกษมสันต์สโมสรแห่งนิกรปักษา ฝูงสกุณานานามาอาศัย เสียงร้องนี้วิลัยเหลือที่จะพรรณนา ท่านไปก็จะได้เห็นประจักษ์ตา ดังคำเรากล่าวมานี้แล ฯ

๏ พฺรหฺเม ดูกรมหาพราหมณ์ราชครูผู้สามิภักดิ์ เอตฺถ เวสฺสนฺตรสฺสเม ที่ใกล้พระอาศรมสำนักตำหนักในไพรพระเพสสันดรท้าวเธอสถิตย์ หมู่สกุณวิหคเห็นวิจิตรนั้นยังมีมาก คือพระยาลองามประหลาดหลากด้วยปีกหาง เล่ห์ประหนึ่งว่านายช่างผจงระบาย เขียนเป็นลวดลายควรที่จะแลชม ทั้งกระแสสำเนียงประสมแลประสาน ชมชื่นรื่นสำราญพร้อมด้วยหมู่เมีย เข้าเคล้าคลึงคลอเคลียพลอดกันไม่หันห่าง เหล่าทวิชชาติสางบางเสียงเสนาะอยู่เนืองนิจไม่ครึกเครือ สองข้างไพรขนขาวเหลือเล่ห์สำลี สองตากลมดำเป็นแสงดีดังหมึกแต้ม ทั่วสารพางค์ไพจิตรแซมด้วยลวดลายเล่ห์เขียน แต้มวาดเป็นวงเวียนวิเศษสีต่าง ๆ ทวิชชาติสางบางเสนาะสำเนียงเป็นน้ำนวลควรจะฟังพึง สีขิณฑินีลคีวาหิ มีหงอนงามดังแกล้งตั้งใจประจงคิด สร้อยคอขนเขียวขจิตดำประดุจดังมรกตสดใสสะอาดตา พลอดกันตามสกุณภาษาน่าเจริญใจ มีทั้งนกกระไนแลนกกดท่องเที่ยวอยู่เป็นหมู่เหล่า ทั้งนกเปล้าแลดอกบัวมั่วสุมเป็นหมู่ ๆ เหยี่ยวแดงแย่งเหยื่ออยู่ในยอดไม้ เหยี่ยวกันไกรไล่กัน

บนกลางหาว นกกะลิงแลนกแขกเต้าเหล่าสาลิกาเสียงเป็นกระแสง ดังขมิ้นแลไพลแดงไพลขาวเข้าผสมพรรณ หมู่กระจิบจับไม้จันทน์โจนไปมา หัสดินยินยนเบืองเวหาเห็นหน้าพิลึก เค้าโมงมองโพรงพฤกษ์พร่ำเพราะวิไลยเสียง นกคล้าเคล้าคลึงเคียงคู่คู่ขันขาน โกกิลเล่นลนลานตามแขกเต้าเข้าปะปน นกออกคำมาระคนนกออกขาว เศวตหงส์เงินเหงาเวหาหาวหันลงลอยเล่นมุจลินท์ ฝูงค้อนหอยหาหอยหินเป็นภักษา ระวังไพรระวังป่าวนาเวศหงส์แดงคู่พิเศษกระไนทอง โพระโดกจับกิ่งถ่อนร่อนร้องทั่วกิ่งน่าพึ่งนกพระหิดเข้าแฝงบังใบพฤกษา นกพิลาประเริงร่าเข้าคู่คู่อยู่กึกก้องพวกสุพรรณหงส์ทองกำลังเที่ยมทิพากร จากพรากเที่ยวสัญจรในนที นกหัสดินทรีเสียงเสนาะเพราะจับใจ เย็นเช้าเปล่งเสียงใสสนั่นนฤนาทในเชิงผา นานาวรรณา พหูทิชา อันว่าหมู่สกุณปักษาทิชาชาติ หลาก ๆ ประหลาดหลายพวกพรรค์ ย่อมปราโมทย์เกษมสันต์ด้วยภรรยา พลอดกันตามภาษาแสนสำราญใจ ยังเหล่าสกุณินกรที่อยู่ใกล้บริเวณวนาศรมก็มีมาก ต่างพรรณประหลาดหลากล้วนชาติกำเนิดเกิดเป็นสองวาร เปล่งเสียงสุนทรอ่อนหวานกังวานก้องริมฝากฝั่งทั้งสองขอบสระมหามุจลินท์ ยังหมู่สกุณปักษินที่อยู่ใกล้พระอาศรมวิเวศน์ กรวิกา นาม เต ทิชา จำพวกหนึ่งนามวิเศษชื่อว่าการเวก เป็นทวิชชาติอย่างเอกในห้องหิมพานต์ อยู่สโมสรชื่นบานบรรเทิงด้วยเมียมิตร พลอดเพลินเจริญจิตต์ตามวิสัยสกุณภาษา เรียกว่าการวิกทิชาชาติปักษี เสียงเสนาะดังดนตรีบันลือก้อง

หนึ่งทั้งสองฝั่งสระมุจลินทโบกขรณีนั้น ย่อมเป็นที่เกษมสันต์สโมสร ของฝูงสกุณนิกรอเนกนับมิได้ มุจลินฺทสมีปวนํ หนึ่งพนัศพนม ไพรใกล้สระมุจลินท์นั้นเล่า ย่อมอาเกียรณ์ด้วยเหล่าสัตว์เรี่ยราย คือทรายกวาง แลเป็นที่เคยมาเที่ยวอยู่ของหมู่ช้างก็ชุกชุม นานา ลดาวัลลิ์ขึ้นปกคลุมเป็นเซิงชัฏ หมู่ชะมดแออัดอยู่อาศัยเป็นถิ่นสถาน ย่านนั้นโภชนาหารของกินก็เกิดพร้อม ผลเดือยดายดกต้นค้อมดังจะ โค่นหัก เข้านกอเนกนักเข้าฟ่างเผือ เข้าสาลีมากเหลือเกิดเองใน ที่มิได้ไถถาก อีกทั้งอ้อยก็มีมากไม่นับได้ในย่านนั้น ทั้งหนทางที่ ท่านจะดัดตั้นคลาไคลไม่อนาทร ฉะเพาะจรอยเรียงบาทยทจรได้แต่ ผู้เดียว ตรงไปไม่ลดเลี้ยวจนตลอดถึงพระอาศรม ท่านชีไปอย่า ปรารมภ์ว่าจะอดอยาก สิ่งของเครื่องบริโภคนั้นมีมากจนคร้านเกิน ตตฺถ มคฺโค นวินฺทติ บุรุษผู้ใดได้ไปถึงสถานถิ่นพระอาศรมบท ของพระเวสสันดรเรืองพระยศยอดขัตติยมหาศาล ให้เพื่อนอิ่มบันดาล ดลกมลจิตต์ ไม่จำนงนึกคิดที่จะอยากข้าวแลน้ำ มิได้เกิดความ ระส่ำระสายสิ้นทุกข์ร้อนนั้น เวสฺสนฺตโร ราชา อันว่าพระยาชีศรี เวสสันดรอดุลขัตติยาธิบดี พร้อมพระเอกอรรคมเหสีสององค์ในยราโชรส ทรงเพศพราหมณ์พรหมดายศบวรบรรพชิต อาสทญฺจ มสญฺชฏํ ทรงขอคดคมบิดดังคมเคียว สำหรับที่จะชักเกี่ยวเก็บผลสูงสุดพระ หัตถ์ ทั้งเครื่องบูชากูณฑ์สารพัตร์ทุกสิ่งพร้อม ผูกชฎาดูละม่อม กระหมวดมุ่นพระโมฬี ทรงหนังพยัคฆทีปเป็นอาภรณ์ สถิตย์ ประทับประถมแท่นสุธาธรดูอนาถ มิแต่ใยพฤกษลาดรองรับพระวร

กาย ท่อนไม้อันแข็งระคายเป็นพระเขนยหนุน ทำพิธีบูชากุณฑ์ นมัสการเปลวทุกเช้าเย็นเป็นเนืองนิจ ยตฺถ สมฺมติ ท้าวเธอเสด็จสถิตย์ณพระอาศรมสถาน ท่านก็จะได้เห็นได้ชม ในพระอาศรมนั้นแล ฯ

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห ฯลฯ ยตฺถ เวสฺสนฺตโร อหูติฯ

พฺราหฺมณพนฺธุ อันว่าทชีชูชกพราหมณ์เถ้าพันธุพรหม ได้สดับความตามนิยมของพระอจุตแจ้งจบสมประสงค์ อุทคฺคจิตฺโต ทชีก็มีจิตต์ส่งสูงขึ้นด้วยปรีดาแลปราโมทย์ น้อมเศียรศิโรตม์ประณมก้มกาย ข่ายบทจรทำประทักษิณ เวียนรอบพระมหามุนินทร์สิ้นสามวาร แล้วก็น้อมนมัสการกราบลา เวสฺสนฺตโร อันว่าสมเด็จพระเวสสันดรมหาบุรุษพุทธังกูร ประกอบด้วยพระเกียรติยศเพิ่มพูนอดุลราชฤาษีแลมีในประเทศสถานที่ใด ทชีก็หมายมุ่งเขม้นไป ตํ ปเทสํ ยังประเทศที่นั้นแล ฯ

๏ มหาวนวณฺณนา ประดับด้วยพระคาถา ๘๐ พระคาถา ฯ

พระมหาเวสสันดรชาดก

สักรบรรพ

◎ เอวนฺเตสุ อญฺญมญฺญํ สมฺโมทนียํ กถํ กเถนฺเตสุ สกฺโก เทวราชา จินฺเตสิ อยํ เวสฺสนฺตรมหาราชา หิยฺโย ชูชกสฺส ปถวึ อุนฺนาเทตฺวา ทารเก อทาสิ อิทานิ นํ โกจิ หีนปุริโส อุปสงฺกมิตฺวา สพฺพลกฺขณสมฺปนฺนํ สีลวตึ มทฺทึ ยาจิตฺวา ราชานํ เอกกํ กตฺวา มทฺทึ คเหตฺวา คจฺเฉยฺย ตโต เอส อนาโถ นิปฺปจฺจโย ภเวยฺย ยนฺนูนาหํ พฺราหฺมณวณฺเณน นํ อุปสงฺกมิตฺวา มทฺทึ ยาจิตฺวา ปารมิกูฏํ คาหาเปตฺวา กสฺสจิ อวิสชฺชนียํ กตฺวา ปุน ตํ ตสฺเสว ทตฺวา อาคมิสฺสามีติ ฯ

◎ อนุสนธิพระธรรมเทศนา มีบุพพาปรกถาเป็นลำดับจับความตามต่อกัณฑ์มัทรีเป็นที่ ๙ นั้นไป เอวนฺเตสุ ปางสมัยเมื่อสองกษัตริย์ บรมนารีรัตนมหากัลยาณัธยาศัย มีน้ำพระหฤทัยเป็นไปต้องกัน เกษมสันต์โสมนัสตรัสสัมโมทนียกถา เป็นอปราปรเจตนายิ่งภิยโย และอนุโมทนาในมหาบริจาคที่เป็นไปในปิยบุตรธิดาทานในวันวานเสด็จนั่งอยู่ในพระอาศรม ขณะนั้น สกฺโก เทวราชา จึงสมเด็จท้าวสักรินทรามโรคมบรมเทวราช มีอำนาจในชั้นฟ้าแลแผ่นหล้าโลกมนุษย์ แลมีเทพยธุระที่จะต้องอนุเคราะห์ฉะเพาะให้เป็นคุณ

อุดหนุนแก่สาธุสัปปุรุษผู้ก่อสร้างทางพระโพธิญาณ ยังตั้งอยู่ในอภินิหารการบำเพ็ญพระบารมี เมื่อทรงพระปรารภสมเด็จพระราชฤาษีซึ่งทรงบำเพ็ญปิยบุตรธิดาทาน จินฺเตสิ จึงทรงดำริห์การว่าเวลาวานนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงสีพีเพสสันดรราช ได้ก่อเหตุให้ปถพีก้มปนาทหวาดหวั่นไหว ให้สองกุมารแก่พราหมณ์ ชูชกเป็นชนยาปหยาบช้ารับพาไป อิทานิ ก็บัดนี้ถ้าจะมีใคร ๆ เป็นบุรุษมนุษย์ต่ำช้าจะเข้าไปสู่หาพระองค์ แล้วจะฉะเพาะเจาะจงทูลขอพระนางหน่อกษัตริย์มัทธราช ผู้ทรงสรรพลักขณวิลาศเลิศสตรี แลมีศีลาจารวัตรคือพระนางมัทรีมเหสีของท้าวเธอไป ทำให้พระองค์ดำรงอยู่แต่ผู้เดียวเปลี่ยวอนาถ เมื่อนั้นท้าวเธอจะอาจเลี้ยงพระองค์ไปได้ฤา เพราะท้าวเธอถือการแสวงหาผลไม้ในป่ามาเป็นอาหาร จะต้องทำการเสาะแสวงเองลำบาก ยนูนาหํ จำกูจะคิดให้ท้าวเธอไม่ถึงยากจะด่วนรีบร้อนผ่อนผัน จะนฤมิตรเป็นพราหมณ์สังวาลวัลวิสุทธพรตดังดาบศพิเศษ แล้วจะเข้าไปก่อเหตุให้ท้าวเธอเลื่อมใสศรัทธา แล้วจะขอพระนางมัทรีศรีรัตนราชกัลยามาเป็นของตน จนท้าวเธอจะได้ถึงสุดวิสัยในยอดทานบารมี แล้วจึงจะกล่าวกถาอนุโมทนาเป็นที่ยินดีเจริญอปราปรเจตนาในทาน แล้วจึงจะคืนมอบพระยอดเยาวมาลย์มัทรีไว้ให้เป็นนางอยู่ปฏิบัติ มิควรที่จะสละตัดอาลัยให้ผู้อื่นต่อไปอีกแล้วกูจะละหลีกกลับยังทิพยพิมาน เมื่อสมเด็จท้าวเทวราชทรงดำริการดังนี้แล้ว เมื่อเวลาโลกธาตุผ่องแผ้วพ้นราตรีด้วยรัศมีสุริโยทัย

ท้าวสหัสนยเนตรก็เสด็จมาปรากฏ ณเขตต์พระอาศรมพระบรมโพธิสัตว์ ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห ฯ

อัตถที่กล่าวมานั้น สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา เมื่อทรงแสดงในชาดกจึงทรงยกเข้าในเชิงฉันท์ เป็นคาถาประพันธ์ดังนี้

ตโต รตฺยา วิวสเน สุริยสฺสุคฺคมนํ ปฏิ
สกฺโก พฺราหฺมณวณฺเณน ปาโต เนสํ อทิสฺสถาติ ฯ

มีความตามในพระคาถาว่า ตโต รตฺยา วิวสเน เมื่อเวลาความมืดมนมหนธการมีอำนาจปราศไป เพราะอาศัยความอุทัยขึ้นมาของสุริยาทิจมณฑลวนกลับมาตามที่ เบื้องหน้าแต่ราตรีที่มีในเขาวงกตบรรพตคืนนั้น สกฺโก ท้าวสักรินทรเทวราชบรมนาถของเทวดาดาวดึงส์สวรรค์ ก็ขิดผันแปลงเพศเป็นพราหมณ์ผู้วิเศษทรงพรตแต่งตนเป็นเช่นดาบศ มาปรากฏแก่สองกษัตริย์โดยถนัดในเวลานั้นยังมิทันถึงเพลาพระมัทรีจะถวายบังคมลาพระสามีออกไปป่าหาผลไม้ตามการที่เคยเป็นไปในทุกวัน ท้าวโกสีย์ซึ่งแปลงเพศเป็นพราหมณ์พิเศษมานั้น สำแดงกายกิริยาเป็นอันน่ารักใคร่เลื่อมใสยินดี มาขึ้นในที่ใกล้พอสมควรแก่สาธุสมาจาร แล้วจึงกล่าวคำปฏิสันถารเจรจาด้วยพระคาถาทั้งหลายนี้

กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ กจฺจิ โภโต อนามยํ
กจฺจิ อุญฺเฉน ยาเปถ กจฺจิ มูลผลา พหู
กจฺจิ ฑํสา จ มกสา อปฺปเมว สิรึสปา
วเน พาฬมิคากิณฺเณ กจฺจิ หึสา น วิชฺชตีติ ฯ

มีความในคาถาว่า โอ้ท่านผู้เจริญชนมายุยืนยงมาดำรงตนอยู่แรมในอัสสมบท ประพฤติพรตในหิมวันตวิสัยห่างไกลมนุษยาวาศอยู่ฉะนี้ กจฺจินุ ข้าขอถามความร้ายดีเป็นอย่างไร กุสลํ ท่านผู้เจริญชนมายุอันบรรลุความแคล่วคล่องว่องกายสบายใจ ไม่มีโรคภัยประการใดฤๅพระเจ้าข้า กิจฺจิ โภโต อนามยํ อนึ่งกายท่านที่ทนทรมานการบำเพ็ญเพียรภาวนาอยู่ช้านานน่าจะล้าเลื่อย ท่านยังไม่มีนเมื่อยเสื่อมสบายเพราะเส้นสายขยขัด จนต้องบีดต้องดัดตนบ้างแลฤๅ อนึ่งเมื่อท่านมาถือฤๅษีพรตในที่ไกล ห่างมนุษยวิสัยไม่มีที่ภิกขาจาร ท่านย่อมแสวงหามูลผลาหารซึ่งเป็นของเกิดในป่าดงพงไพร ไม่มีใครหวงเป็นเจ้าของครองรักษานั้นนั่น มาบริโภคฉันอยู่ฤๅ ข้าพเจ้าคาดการว่าท่านจะถือเช่นนี้จึงอยู่ได้ ก็มันต่าง ๆ อย่างน้อยใหญ่แลรากไม้ ที่ควรเป็นอาหาร แลผลไม้ ใหญ่น้อยมีประการต่าง ๆ มีอยู่มาก หาไม่ยากพอเลือกเก็บได้ตลอดไปซั่วปีมีอยู่มากฤๅเจ้าข้า เมื่อท่านอยู่สร้างพรตภาวนาณที่นี้ เหลือบยุงริ้นร่านแลสัตว์ศีรษะคลานมีอยู่น้อยไม่สู้ชุมแลฤๅ วเน พาฬมิคากิณฺเณ ก็ในป่าหิมพานต์นี้ เป็นสถานที่มนุษย์เล่าลือว่าเป็นที่สิงสู่อยู่เกลื่อนกลาด ของสัตว์จตุบาทชาติพาลมฤคร้าย ซึ่งมักจักทำอันตรายแก่บุคคลผู้ไปมา ผู้จะรักษาตนให้พ้นภัยได้เป็นอันยากท่านอยู่ในที่นี้ไม่มีความลำบากเพราะพาลมฤคร้ายเหล่านั้นบ้างฤๅไฉนขอท่านผู้เจริญชนมายุจงแสดงให้ข้าแจ้งใจ ในกาลบัดนี้เถิด ฯ

๏ มหาสตฺโต สมเด็จบรมบารมีธรรมธาดามหาสัตว์ บรุยรัตนราชฤาษี เจี๋ยพระโสตสดับตามคำพราหมณ์โภวาทีทูลปราศรัย ก็มีพระหฤทัยโสมนัสตรัสตอบให้ชอบความตามปุจฉาสภาค แล้วเพิ่มเติมให้มากพอเป็นการปฏิสันถาร ด้วยพจมานพระคาถาทั้งหลายนี้

กุสลญฺเจว โน พฺรหฺเม อโถ พฺรหฺเม อนามยํ
อโถ อุญฺเฉน ยาเปม อโถ มูลผลา พหู
อโถ ฑํสา จ มกสา อปฺปเมว สิรึสปา
วเน พาฬมิคากิณฺเณ หึสา มยฺหํ น วิชฺชติ
สตฺต โน มาเส วสตํ อรญฺเญ ชีวิโสกินํ
อิทํปิ ทุติยํ ปสฺสาม พฺราหฺมณํ เทววณฺณินํ
อาทาย เวลุวํ ทณฺฑํ ธาเรนฺตํ อชินกฺขิปํ
สฺวาคตนฺเต มหาพฺรหฺเม อโถ เต อทุราคตํ
อนฺโต ปวิส ภทฺทนฺเต ปาเท ปกฺขาลยสฺสุ เต
ตินฺทุกานิ ปิยาลานิ มธุเก กาสมาริโย
ผลานิ ขุทฺทกปฺปานิ ภุญฺช พฺรหฺเม วรํ วรํ
อิทํปิ ปานียํ สีตํ อาภตํ คิริคพฺภรา
ตโต ปิว มหาพฺรหฺเม สเจ ตฺวํ อภิกงฺขสีติ ฯ

ความในพระคาถาว่า พฺรหฺเม เออท่านพราหมณ์ได้นามชื่อว่าพรหม โดยนิยมเนื่องในเทพยไทยเทเวศร์ ฤๅพรหมจรรย์อันพิเศษ

เป็นเหตุจะให้ถึงพรหมโลกวิสัย กุสลํ ความแคล่วคล่องกายไม่ต้องวุ่นวายใจ คือไม่มีโรคภัยก็ย่อมได้แก่เราทั้งหลายอันอยู่ณที่นี้ อโถ อนามยํ อนึ่งความมึนเมื่อยเลื่อยล้าแขนขาขัดจึงต้องดัดต้องบิดก็ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย ก็ซึ่งท่านคาดการว่าเราจะเลี้ยงกายเลี้ยงท้องด้วยการแสวงหาของป่ามาบริโภคเป็นอาหาร ไม่ได้ภิกขาจารในบ้านเลี้ยงชีวิต ความที่ท่านคิดอย่างนี้ก็ต้องกับคลองที่จริง ของหลายอย่างต่างสิ่งคือมันและมูลรากไม้ ที่ควรกินได้เป็นอาหาร แลผลไม้น้อยใหญ่หลายอย่างต่างประการก็มีอยู่มากในป่า พอหามาได้ทุกวันไม่เป็นอันขัดสน เมื่อเราอยู่ที่นี้จะต้องกระวายกระวนด้วยเหลือบยุงริ้นร่านแลสัตว์ศีริยะคลานมีพิษต่าง ๆ ก็เป็นห่าง ๆ ไม่มากนักพอทนได้ ก็ในพนัศพนมไพรซึ่งคนเป็นอันมากรู้เห็นว่าเป็นพาลมฤคาลัยอันนี้ ถึงสัตว์ร้ายหลายอย่างต่าง ๆ เป็นอันมากมีก็ดูเหมือนกุศลวัตรของเรานี้จะบันดานดลใจให้สัตว์เหล่านั้นกลับใจเป็นดีแก่เราทั้งหลาย จนถึงเราไม่ต้องยากลำบากกระวนกระวายด้วยกลัวแลพรั่นหวั่นหวาดเพราะสัตว์ร้ายเหล่านั้นเลย เพราะเราอยู่เฉย ๆ ด้วยความเมตตาแลอุเบกขา หาได้คิดว่าสัตว์ใดเป็นศัตรูแก่เราไม่ สตุต โน มาเส วสตํ เมื่อเราทั้งหลายมีความเหือดแห้งกายเพราะเลี้ยงชีพด้วยของป่า อยู่ช้านานในที่นี้ถึงเจ็ดเดือนเลื่อนลับล่วงไปได้มาพบเห็นท่านพราหมณ์ทรงพรตพรหมสมัยใช้เครื่องนุ่งห่ม โดยพรตนิยมให้ใช้หนังอชินมฤค ซึ่งเป็นเพศจะเรียกตามคำลึกว่าเทพยพรรณ เพราะความเชื่อว่าเพศนั้นจะเป็นเหตุให้ได้เป็นเทพยดา

ในอนาคตกาล เมื่อท่านถือไม้เท้ามีพรรณดูราวกับผลหมากตูมสุกเหลืองงาม นัยหนึ่งว่าตามตัทธิตนัย ว่าทำด้วยไม้ไผ่ในนิยมพรหมพรต ก็กาลที่ท่านมาปรากฏฉะเพาะหน้าเราณครั้งนี้ นัยว่าเป็นครั้งที่สองของผู้เป็นอาคันตุกชน ที่สุดนั้นมาให้เราได้พบเห็น มหาพฺรหฺเม ท่านพราหมณ์ผู้เป็นมหาพรหมพงศ์เอย ความมาถึงที่นี้ของท่านผู้เป็นอาคันตุกไม่คุ้นเคย เราก็เห็นว่าเป็นความมาดี จะได้มีความรังเกียจว่าเป็นความร้าย คือระแวงว่าจะเป็นอันตรายอย่างใดก็หาไม่ ท่านเป็นผู้มาแต่ไกลขอเชิญท่านเข้าไปข้างในยังห้องที่ไว้น้ำทำบาทโธวนกิจชำระธุลีละอองที่ติดในเท้าท่าน แล้วจึงเลือกผลาหารต่าง ๆ ถือเอาอย่างที่ชอบใจบริโภคเถิด ผลไม้ที่เกิดในป่าน่าฤดูนี้คือผลหมากพลับทองเป็นของดี แลผลมะหาดมะทรางแลมะม่วงสวายสอ หามาไว้ให้พอฉันหลายหลาก มีอยู่เป็นอันมากเป็นของตระการ ผลไม้เหล่านี้หวานเปรียบดังมธุรศในรวงผึ้งน้อย ท่านจงค่อยเลือกชิมดู ผลใดเป็นดีกว่าทั้งปวงเราก็ไม่หวง ขอเชิญท่านบริโภคผลนั้น ๆ ให้อิ่มหนำสำราญ อนึ่งน้ำใสในลำธารท้องคีรีเป็นของเย็นดีมีรสจืดสนิทสุดสะอาด เราได้นำมาไว้ให้เต็มในภาชนะสำหรับน้ำฉัน ขอเชิญท่านพราหมณ์พรหมพงศ์จงเปิดภาชนะนั้นดูเถิด ถ้ามีความอยากยังเกิดก็จงบริโภคดื่มน้ำนั้นให้สำราญ ในสถานที่นี้เถิด ฯ

๏ เมื่อสมเด็จพระมหาสัตว์ตรัสปราศรัย ประพฤติในอาคันตุกพรต ด้วยท้าวเทวราชที่มาปรากฏให้เห็นเป็นเพศพราหมณ์ ตาม

สาธุชนจริยาดังนี้แล้ว เพราะพระทัยพระองค์ผ่องแผ้วยินดีในทานบารมีไม่ย่อท้อ เมื่อจะเปิดช่องให้แก่พราหมณ์ ซึ่งพระองค์คิดตามคาดเห็นว่าจะเป็นยาจกมาขอ จึงตรัสถามเหตุของความที่พราหมณ์มาด้วยพระคาถาดังนี้ ฯ

อถ ตฺวํ เกน วณฺเณน เกน วา ปน เหตุนา

อนุปฺปตฺโตสิ พฺรหาฺรญฺญํ ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโตติ ฯ

ความในพระคาถาว่า พระบรมโพธิสัตว์ตรัสถามพราหมณ์ซึ่งเป็นเทพนฤมิตรต่อติดกับปราศรัยว่า นุ เราขอถามท่านผู้อริยฐานพรหมสมัย เกน วณฺเณน ว่าด้วยสิ่งที่มีชนบางจำพวกเข้าไปพรรณนาสรรเสริญเยินยอ พูดล่อว่ามีในบ้านทางนี้อย่างไรเป็นสิ่งใด หรือด้วยเหตุคือทุกข์ภัยพิบัติขัดสนเป็นอุปดลแก่ท่าน ท่านจึงอาจหาญบุกป่าฝ่ากันดารจนถึงหิมพานต์ประเทศนี้ ข้อความประสงค์สิ่งซึ่งท่านสำคัญว่าดี หรือเหตุร้ายใดที่ยังเกิดมีเป็นต้นความ ที่ท่านต้องประพฤติตามมาจนถึงที่นี้นั้น เราขอถามท่านพราหมณ์จงแจ้งความให้ประจักษ์ใจ แก่เราในบัดนี้เถิด ฯ

๑ อถ สกฺโก ขณะนั้นสมเด็จสักกเทวาธิราช ซึ่งแปลงเป็นกายศพราหมณชาติมานั้น ได้ช่องคล่องใจก็พลันทูลสรรเสริญเยินยอตามเค้ามูลคือทานัธยาศัย ในน้ำพระหฤทัยพระมหาสัตว์เจ้านั้น แล้วจึงหันใจความลงตรงทูลขอพระอรรคมเหสี คือสมเด็จพระมัทรีรัตนราชกัญญา ด้วยพระคาถาดังนี้ ฯ

ยถา วารีวโห ปูโร   สพฺพกาลํ น ขิยฺยติ
เอวนฺตํ ยาจิตาคญฺฉึ   ภริยํ เม เทหิ ยาจิโตติ ฯ

ความในคาถาว่า วารีวโห ลำรางทางน้ำไหลซึ่งเป็นที่ลุ่มไปโดยลำดับ จับเอามหาสมุทรเป็นที่สุดแดนดิน ย่อมมีน้ำไหลไปเสมอไม่สิ้น ถึงบางคาบจะพร่องไป บางคาบก็กลับเต็มขึ้นมาใหม่ คงมีน้ำไหลอยู่ทุกเมื่อมีฉันใด ข้าทชีนี้ก็ได้รู้ทานัธยาศัยในน้ำพระหฤทัยของท่าน และบุญญาภินิหารอันจะบันดาลให้เป็นเหมือนเช่นนั้น จึงได้มาว่าจะทูลขอสิ่งซึ่งพอท่านจะบริจาคได้ บัดนี้ข้าทชีได้ทูลพระองค์ท่านโดยตรง จงยอมยกให้นารีนี้ซึ่งเป็นภรรยาของท่าน ให้แก่ข้าผู้ต้องการนี้เถิด ฯ

๏ มหาสตฺโต สมเด็จพระมหาสัตว์ได้ทรงสดับคำนั้น ก็มีความเกษมสันต์โสมนัส ว่าบัดนี้ทานบารมีอย่างหนึ่งซึ่งยังไม่ได้บำเพ็ญเป็นการบริจาค ยากที่ชนสามัญจะทำได้ คราวนี้มีช่องให้ที่จะได้บำเพ็ญกุศลกรรมให้บริบูรณ์ในสันดาน พระองค์จึงตรัสด้วยพจมานเป็นพระคาถาดังนี้ ฯ

ททามิ น วิกมฺปามิ   ยํ มํ ยาจสิ พฺราหฺมณ
สนฺตํ นปฺปฏิคุยฺหามิ   ทาเน เม รมเต มโนติ ฯ

ความในพระคาถาว่า โอ้ท่านพราหมณ์เอ๋ย ว่าถึงทานการกุศลใหญ่น้ำใจเราไม่เชือนเฉยย่อท้อ ยํ มํ ยาจสิ สิ่งไรท่านหากออกปากขอกับเราครั้งนี้ เราก็มีความยินดียอมยกให้ ไม่หวั่นไหวด้วย

ความอาลัยในภรรยาฤๅว่าความตระหนี่ สนฺตํ นปฺปฏิคุยฺหามิ ทรัพย์สินสิ่งที่มีอยู่ในอำนาจ ตัวเราอาจเป็นเจ้าของครอบครองไว้ ฤๅจะบริจาคให้แก่ผู้อื่น เราขอว่ายินยืนมั่นคงตรงตามอัธยาศัย เราไม่ได้คิดปิดบังซ่อนไว้มิให้ยาจกเห็นแลรู้ เพราะเสมออยู่เป็นนิจน้ำจิตต์ของเราย่อมยินดีมีอภิรมย์อยู่แต่ในที่จะบำเพ็ญทาน ดังเราปฏิญาณนี้แล ฯ

๏ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เมื่อตรัสดังนี้แล้ว มีพระหทัยผ่องแผ้วในที่จะบำเพ็ญทารทานบารมี พระหัตถ์หนึ่งจับพระกรสมเด็จพระยอดเยาวมาลย์มิ่งมัทรี พระหัตถ์หนึ่งทรงเต้าอุทกวารีแล้วหลั่งลงยังมือพราหมณ์ สำแดงความอนุญาตพระมเหสีให้ขาดจากเป็นของพระองค์ตกลงเป็นของพราหมณ์ ขณะนั้นความอัศจรรย์ต่าง ๆ หลากหลายก็บังเกิดเป็นเห็นแปลกประหลาด โดยอำนาจพระทานบารมี สมเด็จพระมัทรีก็ยอมยินดีไปตามพระอัธยาศัย จะขัดขวางอันใดก็ไม่เป็น ฯ

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห ฯ ความอันนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจะให้บรรพสัตว์เห็นแจ้งอนุสนธิประวัติ จึงตรัสพระคาถาทั้งสามนี้

มทฺทึ หตฺเถ คเหตฺวาน อุทกสฺส กมณฺฑลุํ
พฺราหฺมณสฺส อทา ทานํ สิวินํ รฏฺฐวฑฺฒโน
ตทาสิ ยํ ภึสนกํ ตทาสิ โลมหํสนํ
มทฺทึ ปริจฺจชนฺตสฺส เมทนี สมกมฺปถ

เนวสฺส มทฺที ภกุฏี น สนฺธียติ น โรทติ
เปกฺขเตวสฺส ตุณฺหิยา เอส ชานาติ ยํ วรนฺติ ฯ

มีความว่า ภิกฺขเว แน่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงไตรสิกขา สมเด็จพระบรมมหาสัตว์บุรุษรัตน์พิพัฒนราช ของชนชาติชาวสีพี ผู้มีพระหฤทัยน้อมไปในการทาน ทรงจับพระยอดเยาวมาลย์มัทรีมเหสีในพระหัตถ์ แลทรงปฏิบัติโบราณจาริตวัตร จับพระเต้าน้ำทักษิโณทก เทให้ตกลงในฝ่ามือพราหมณ์ สำแดงความตัดอาลัยขาดยกพระรัตนราชกัญญาเป็นมหาการทาน แด่พราหมณพฤฒาจารย์ ณครั้งนั้น ก็สนกํ ความมหัศจรรย์ต่าง ๆ หลายอย่าง ควรพิลึกพึงหวาดหวั่น เป็นที่ให้โลมชาติของผู้เห็นชูชันยิ่งนัก ก็ยังเกิดมีเมื่อพระบรมราชฤาษีทรงบริจาคทานซึ่งสามัญสัตว์จะให้ได้ด้วยยาก คือบริจาคสมเด็จพระมัทรี เมทนีดลสกลปถพีก็กัมปนาการทุกสถานทั่วไป อัศจรรย์ที่เป็นไปแล้วในวันบียบุตรทาน ซึ่งสำแดงไว้ในกัณฑ์กุมารทุกประการนั้น ๆ ก็เป็นการประหลาดหลากมากมายหลายประการ พ้นประมาณที่จะรำพรรณ ก็เป็นแต่การที่สัตว์สามัญเมื่อได้ฟังได้เห็นก็จะเป็นไปด้วยใจพิศวง ก็ยังคุณธรรมโดยตรงเป็นไปในพระขวรสันดานของสองกษัตริย์ ควรเห็นว่าเป็นมหัศจรรย์โดยปรมัตถ์ ควรนักปราชญ์ผู้ฉลาดเห็นแท้แน่ถนัดในทางธรรม จะกำหนดว่าปรากฏเป็นอัศจรรย์ใหญ่ในวิสัยสาธุชน เนวสฺส มทฺที ภกุฏี คือเวลาสมเด็จพระมัทรี เมื่อพระบรมราช

สวามีพระราชทานตนให้เป็นของพราหมณ์ พระนางถึงเป็นมาตุคาม ก็มิได้มีความโกรธกริ้วสยิ้วพักตร์ ค้อนควักยักเยื้องข้อนขุ่นเคือง ต่อพระสวามี น สนฺธิยติ อนึ่งพระนางก็มิได้ไว้ปกติกิริยาธรรมดา สตรี คือท่วงทีทำขวยเขินสะเทินไป น โรทติ อนึ่งพระนางก็มิได้ มีความสะอื้นอาลัยกรรแสงโศก ด้วยการที่จะต้องวิโยคจากพระสวามี **ตุณฺหิยา** พระนางย่อมดำรงอาการพระองค์เป็นปกติดี มีดุษณีภาวนิ่ง แลเล็งเพ่งพักตร์พระภัศดา ด้วยเชื่อแท้แน่ในพระหฤทัย ว่าพระองค์ นั้นเป็นนักปราชญ์จริงยิ่งใหญ่ ย่อมได้ความสันนิฐานในสรรพกิจ การทั้งปวง การใดประเสริฐเลิศล่วงการอื่น พระองค์ย่อมมี พระญาณยั่งยืนเห็นเป็นอันแจ้งชัด แล้วจึงทรงปฏิบัติด้วยพระองค์ โดยความประสงค์ประโยชน์อันยิ่งใหญ่ มหาสตฺโตปิ ครั้งนั้นถึง องค์สมเด็จพระมหาสัตว์ ถึงมิโศกาลัยได้ทรงตัดขาดแล้วด้วยจาค เจตนา เมื่อเวลาพระราชทานพระมัทรีแก่ทชีพราหมณยาจก ก็ยังทรง พระวิตกเกรงพระมเหสีจะสำแดงกิริยาตามธรรมดาสตรีด้วยมีโทมนัส ทำให้เสื่อมประสาทศรัทธา จึงทอดพระเนตรพระพักตร์พระนางนั้น หนักหนา เพื่อจะทรงสังเกตกิริยาสมเด็จพระมัทรีว่าจะร้ายดีประการใด ขณะนั้นสมเด็จพระมัทรีสังเกตการในพระหฤทัยพระบรมโพธิสัตว์สวามี เมื่อจะเพิ่มพูนพระบารมีด้วยให้มีวิสุทธาปราปรเจตนาในทานบริจาค เป็นการที่สัตว์สามัญจะทำได้ด้วยยากอย่างยิ่ง จึงกล่าวความตาม จริงในใจตน โดยนิพนธคาถา เป็นอุทานว่า

โกมาริยสฺสาหํ ภริยา สามิโก มม อิสฺสโร
ยสฺสิจฺเฉตสฺส มํ ทชฺชา วิกฺกิเณยฺย หเนยฺย วาติ ฯ

มีความในพระคาถานั้นว่า ยสฺสาหํ โกมารี ภริยา ตัวข้ามัทรีนี้แต่เมื่อยังเป็นนางกุมารีอยู่ พระชนกชนนีมีผู้มาสู่ขอได้ยกยอยอมให้ตัวข้าไปเป็นบาทบริจาริกา ภริยาของสมเด็จพระบรมนเรศร์เพสสันดรราชเจ้าพระองค์ใด ท่านพระองค์นั้นเป็นเจ้าของครอบครองเป็นอันขาด มีอำนาจเป็นใหญ่ในตัวข้า ยสฺสิจฺเฉตสฺส มํ ทชฺชา ถ้าพระองค์ประสงค์จำนงโดยทานเจตนา จะพระราชทานตัวข้ามัทรีนี้ไปแก่ผู้ใด พระองค์ก็อาจจะพระราชทานให้ตัวข้าขาดไปเป็นของผู้นั้นได้ หรือท่านไท้เธอจะประสงค์ทรัพย์นับเท่าใด พอควรจะมีผู้ยอมรับใช้ให้เป็นราคาค่าตัวทาสี และท้าวเธอจะขายข้ามัทรีนี้แก่ใคร ๆ ที่รับใช้ทรัพย์ตามท้าวเธอปรารถนา ก็อาจที่จะขายข้ามัทรีได้อนึ่งถ้าท้าวเธอมีความขุ่นข้องเคืองพระหฤทัยในข้ามัทรีแล้ว พระองค์จะลงโทษเฆี่ยนตีฆ่าฟันห้ำหั่นบั่นรอนแล่เนื้อเถือหนังประการใด ก็จงทำไปตามพระหฤทัยของท้าวเธอนั้นผู้เดียว ไม่ต้องแลเหลียวจะระวังใจข้ามัทรี เพราะฉะนั้นครั้งนี้เมื่อพระองค์มีพระราชประสงค์การกุศลเมื่อยามยากจนไม่มีสิ่งใดเป็นไทยธรรมวัตถุทานแก่ยาจก จึงได้ยกข้ามัทรีนี้พระราชทานแก่พราหมณ์ ตัวข้าก็ยอมไปตามความพระราชอัธยาศัย ไม่ขัดขวางทางพระราชกุศล ข้ามัทรีจะมีใจโทมนัสแค้นขัดน้อยใจ เพราะพระองค์ทรงบริจาคตัวข้าไปนั้นไม่มี ขอยอมยินดีเป็นไปตามความพระราชประสงค์ ของพระองค์พระสวามีนี้แล ฯ

๏ สกฺโก ครั้งนั้นสมเด็จสักรินทรเทพไท ได้หยั่งทราบประณิตอัธยาศัยของสองกษัตริย์ ก็ทรงพระโสมนัสยิ่งนักหนา จึงทรงพระดำริว่าเวลาวันวานพระเวสสันดรราชเจ้านี้ ทรงบำเพ็ญโพธิสมภารเป็นการดีได้บริจาคพระปิยบุตรสุดรัก หาญหักพระหฤทัยให้เป็นทานแก่ทชิชูชกไป่ จนมหัศจรรย์อันยิ่งใหญ่ได้บังเกิดเป็นเหมือนเช่นมหัศจรรย์ในวันนี้ แต่ไอ้โอ๋ทชีชูชก ทลิทกใจบาปชั่วช้า ไม่ได้ทำอนุโมทนาให้สมควรแก่พระราชศรัทธาทานเจตนาแล้วมิหนำ ซ้ำทำการดุร้ายระยำชอกช้ำแก่สองกุมาร ในที่ทอดทัศนาการของพระบรมบิดาผู้เป็นทายก จนน้ำพระเนตรตกต้องโทมนัศนักหนา ควรวันนี้กูจะทำอนุโมทนาแก่บุตรทารทานทั้งสองประการนี้รวมกัน เพื่อจะให้ท้าวเธอมีพระหฤทัยเกษมสันต์โสมนัสในทาน ซึ่งเป็นการผู้อื่นจะทำได้ด้วยยาก ท้าวเธอจะได้ มี อธิปราปรเจตนาให้ทานบริจาคเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นอุปนิสสัยแก่พระโพธิญาณในกาลเบื้องหน้า สมเด็จอมรินทราธิเทวนายก ได้ทรงพระวิตกฉะนี้แล้ว จึงได้กล่าวอนุโมทนาเป็นพระคาถาอันควร มีถ้อยคำสำนวนคล้ายกับพราหมณ์ ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห เนื้อความซึ่งว่ามานั้น สมเด็จพระบรมธรรมิศรศาสดา เมื่อจะทรงแสดงให้แจ้งเป็นที่กำหนดจดจำด้วยคำผูกเป็นคาถา จึงมีพระพุทธฎีกาคาถาทั้งหลายนี้

เตสํ สํกปฺปมญฺญาย เทวินฺโท เอตทพฺรวิ
สพฺเพ ชิตา เต ปจฺจุหา เย ทิพฺพา เย จ มานุสา

นินฺนาทิตา เต ปถวี สทฺโท เต ติทิวงฺคโต
สมนฺตา วิชฺตา อาคู คิรีนํว ปติสฺสุตา
ตสฺส เต อนุโมทนฺติ อุโภ นารทปพฺพตา
อินฺโท จ พฺรหฺมา จ ปชาปติ จ
โสโม ยโม เวสฺสวณฺโณ จ ราชา
สพฺเพ เทวาอนุโมทนฺติ ทุกฺกรํ หิ กโรติ โส
ทุทฺททํ ททมานานํ ทุกฺกรํ กมฺมกุพฺพตํ
อสนฺโต นานุกุพฺพนฺติ สตํ ธมฺโม ทุรนฺวโย
ตสฺมา สตญฺจาสตญฺจ นานา โหติ อิโต คติ
อสนฺโต นิรยํ ยนฺติ สนฺโต สคฺคปรายนา
ยเมตํ กุมาเร อททา ภริยํ อททา วเน วสํ
พฺรหฺมยานมโนกฺกมฺม สคฺเค เต ตํ วิปจฺจตูติ ฯ

ภิกฺขเว นี่แน่พระภิกษุสงฆ์พุทธบรรสัช อันเงี่ยโสตสดับอัตถ์ของชาดกเทศนา เทวินฺโท ท่านผู้เป็นอธิบดีจริงยิ่งใหญ่แก่เทวดาดาวดึงส์ ได้ทราบความตามทั่วถึงในการตรองตริดำริประโยชน์อัตถ์ ของท่านผู้เป็นอัจฉริยมนุษย์บรุษนารีรัตนทั้งสอง ซึ่งเป็นคู่ครองสืบสร้างในทางพระบารมีด้วยดีสมควรกัน ท้าวเธอก็มีความเกษมสันต์โสมนัสยินดีด้วย แล้วจึงกล่าวคำอำนวยไชยให้พระบรมโพธิสัตว์ ทรงพระโสมนัสเลื่อมใสในบุตรทารทาน ด้วยพจนโวหารถวายพระพรดังนี้ สพฺเพ ชิตา เต ปจฺจุหา โอพระคุณเจ้าเอ่ยสรรพข้าศึกสัตรูหมู่ปัจจามิตร ซึ่งมีฤทธิ์ทั้งหลายทั้งปวง ท่าน

ผู้เจริญมีไชยชำนะละล่วงได้หมด เย ทิพฺพา คือเหล่าใดเล่าจะเข้าขัดสมบัติทิพยทางสวรรค์อันควรได้ในอนาคตชาติภายหน้า นัยหนึ่งคือเหล่าใดเล่าเป็นมารกายิกเทพยดา ด้วยบาปจิตต์จักคิดมาดลใจทำให้เป็นไปต่าง ๆ เสื่อมเสียข้างทางกุศลบริสุทธิ์ เย จ มานุสา อนึ่งเหล่าใดเล่าเข้าขวางขัดสมบัติ ซึ่งควรจะได้ในโลกของมนุษย์นี้ หรือนัยหนึ่งเหล่าใดเล่าเป็นคนฤๅเป็นผีมีใจบาปหยาบช้า ฤษยาบุคคลที่จะบำเพ็ญการกุศล แล้วจะมาก่อเหตุให้ร้อนรนด้วยข้าศึกพิเศษ คือกองกิเลสบาปธรรมซึ่งจะชักนำไปให้เสื่อมการกุศล ก็กิเลสเครื่องร้อนรนเรรวนบ่วนบั่นไปข้างบาป แลสัตรูผู้หยามหยาบต่าง ๆ เหมือนอย่างว่ามานั้นไซ้ ท่านผู้เจริญมีไชยชำนะได้ทั้งสิ้น ความนี้มีจริงจนแผ่นดินใหญ่ ก็กัมปนาทหวาดหวั่นไหวให้สำเนียงดังลั่นสนั่นโลก เป็นพยานแต่ท่านผู้เจริญ สทฺโท เต ติทิวงฺคโต ศัพทสำเนียงเสียงสรรเสริญท่านผู้เจริญนี้แล่นไปไกลจนถึงพิมานสถาน คือทิพยเทวโลกของเทวดา สมนฺตา วิชฺชุตา แสงสายฟ้าก็แวบวาบงามสว่างกระจ่างกระจายทิพยรัศมีมีโดยรอบคอบ แสดงให้เห็นว่าเทวดาทุกทิศมีจิตต์น้อมนอบอนุโมทนา อุโภ นารทปพฺพตา ภูผาใหญ่ซึ่งเป็นที่อาศัยสมณาลยาศมสถานของพระนารทาจารย์มหาดาบศซึ่งปรากฏอยู่สองข้าง ก็โยกโคลงเคลงวังเวงหวั่นไหวไปต่าง ๆ อย่างจะให้ปฏิญาณอนุโมทนาพระทานบารมี พระอินทรามโรดมแลพระพรหมธรรมธาดาแลพระปชาบดีแลพระโสมสีตลรัศมี แลพระยมอัคนิเนตร แลท้าวเวสสวัณณราช

แลทวยเทพยผู้มีทิพโยภาศ แลอำนาจมหิทธิศักดิสิทธิ์ด้วยทิพยโสต ทิพยจักษุ บรรลุความฟังแลเห็นสิ่งซึ่งยังเกิดเป็นในที่ไกล พ้นพิไสยสามัญญจักษุโสต แลมีญาณรู้คุณแลโทษเที่ยงแท้ทั้งปวง เมื่อสอดส่องมารู้แลเห็นปณิดัธยาศัย ในการบำเพ็ญทานของท่านผู้เจริญที่ยังเกิดเป็นในครั้งนี้ ก็คงพร้อมกันยินดีอนุโมทนาว่า ทุกฺกรณฺหิ กโรติ โส โอโอท่านที่เป็นมหาสัปปุรุษมนุษวราติเรกเอกอุดมบรมราชฤาษีพระองค์นั้น เป็นอัศจรรย์จริงยิ่งนัก ท่านมาหาญหักมัจฉริยมลทินสิ้นสงบไปในสันดาน ท่านทรงบำเพ็ญทานเป็นการปุตตทารบริจาคเมื่อยามยากอยู่ดังนี้ ยากนักที่ใคร ๆ สามัญสัตว์จะทำได้ ทุทฺททํ ททมานานํ อันนี้ก็ย่อมเป็นวิสัยในโลกธรรมดา เมื่อท่านผู้สาธุชนสัปปุรุษบริสุทธิ์จากตระหนี่ บริจาคของดีฤาของที่รัก ยากที่จะสละเสียได้ออกให้ไปเป็นทาน ฤาอย่างหนึ่งท่านผู้มีจิตต์ระงับดับกิเลสเป็นเหตุให้เกียจคร้าน ฤาไม่อุตสาหะหาญจะทำโดยแม่นยำในการกุศล ซึ่งสามัญมหาชนจะทำไปได้โดยยาก อสนฺโต อสัปปุรุษมีกิเลศมากมักฟุ้งซ่าน ย่อมไม่อาจหาญจะประพฤติตามในความดีที่เป็นบุญกรรม เพราะสันตสัปปุริสธรรมเป็นของยากที่คนสามัญเป็นอันมากจะทำตามได้ ตสฺมา สตญฺจาสตญฺจ ก็ด้วยเดิมเหตุเป็นฉะนี้ในโลกิยวิไสยคติคือภพที่ไปในภายหน้า แต่เวลามรณสมัยของมนุษย์ซึ่งเป็นสัปปุรุษแลอสัปปุรุษสองอย่าง ย่อมจะเป็นต่างแตกแยกทางกัน อสนฺโต สัตว์เป็นอันมากนั้น ๆ ที่มีใจป่ายหยาบคายร้ายร้อนด้วยกิเลส ก็ย่อมจะไปตามเหตุให้ต้องไหม้

ในไฟที่นิริยาบาย สนฺโต ฝ่ายท่านทั้งหลายที่มีสันดานสงบรำงับดับบาปกิเลส ย่อมจะตามเหตุคือความจะได้มีสรวงสวรรค์ อันเป็นที่ทิพยารมณ์ ธรรคอุดมทุกสิ่งอันเป็นที่ไปในภายหน้า ยเมตํ ก็บัดนี้ท่านผู้เจริญควรสรรเสริญอันเป็นเอกอรรคมหาสัปปุรุษ เป็นอวรุทธกษัตริย์ ต้องขังขัดอยู่ในหิมพานต์เป็นสถานเปลี่ยว มีแต่บุตรธิดากับภรรยาเป็นที่แลหลียวหาเลี้ยงกัน ท่านมามีอุตสาหะลงยังยานพรหมอันอุดมเป็นเครื่องจะพาไปในสรวงสวรรค์ ไม่เหหันคิดถึงคนเวียนวนกลัวทุกข์ภัยในบ่วงขุบันชาติ ท่านได้ให้ทานหาญอาจยกสองกุมารโอรสธิดาท่านให้ไปในวันวานครั้งหนึ่งแล้ว วันนี้ยังมีจิตต์ผ่องแผ้วบำเพ็ญบุญ พระราชทานพระมเหสีที่มีคุณอุดหนุนพระองค์นั้นฉะเพาะเจาะจงให้เป็นของตูข้า ก็ปุตตทารมหาทานเป็นยานพรหมอันอุดมอันใดนี้ ตูข้าขอชี้ให้ท่านเห็น แล้วขอแสดงแถลงอานิสงส์ว่าพรหมยานการกุศลนั้น คงจะได้เป็นพืชของศุภผลมงคลยิ่งใหญ่จงสำเร็จสุขประสิทธิในสรวงสวรรค์ชั้นฟ้าดังปรารถนา ในภพเบื้องหน้านั้นแล ฯ

เอวมสฺส สกฺโก สมเด็จสักกรินทรามรรัตน์สหัสเนตร ซึ่งปรากฏทรงเพศเป็นพราหมณ์ประพฤติพรต เมื่อได้กล่าวกำหนดสัปปุรุษธรรมทางกถา อนุโมทนาในพระทานบารมี สมควรเป็นที่ยินดีด้วยศรัทธาประสาทโสมนัส แต่สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์บุรุษรัตโนดมโดยนิยมดังนี้แล้ว เมื่อจะทูลถวายคืนนางแก้วเกยกษัตริย์รัตนราชกัญญา ซึ่งยังเกิดมาสำหรับพระบารมี คือองค์สมเด็จ

พระมัทรีซึ่งพระมหาสัตว์ทรงตัดอาลัยพระราชทานให้แล้วนั้น จึงกล่าวเป็นคำคาถาประพันธ์สืบไปดังนี้

ททามิ โภโต ภริยํ　　มทฺทึ สพฺพงฺคโสภณํ
ตฺวญฺเจว มทฺทิยา ฉนฺโท　　มทฺที จ ปตินา สห
ยถา ปโย จ สํโข จ　　อุโภ สมานวณฺณิโน
เอวํ ตุวญฺจ มทฺทิ จ　　สมานมนเจตสา
อวรุทฺเธตฺถ อรญฺญสฺมึ　　อุโภ สมฺมถ อสฺสเม
ขตฺติยา โคตฺตสมฺปนฺนา　　สุชาตา มาตุเปติโต
ยถา ปุญฺญานิ กยิราถ　　ททนฺตา อปราปรนฺติ ฯ

ความในพระคาถาว่า ททามิ โภโต โอ้ท่านผู้เจริญเจ้าข้า ตูข้านี้มีความยินดีเลื่อมใสในท่านผู้เจริญจริงยิ่งนักหนาหาที่จะเปรียบไม่ ตูข้ามีน้ำใจขอถวายคืนพระนางมัทรี ซึ่งทรงศรีสรรพางคโสภณพิมลพักตร์ เอกอรรคภริยาของท่านผู้เจริญ ไม่คิดล่วงเกินปรารถนาเป็นของตูข้าแล้วจะพาไป ตูข้าขออัญเชิญท่านผู้เจริญจงกลับรับพระนางมัทรีนี้ไว้ ใช้เป็นยาทบริจาริณี เพราะตูข้าคิดเห็นว่าท่านผู้เจริญนี้สมควรเป็นคู่อยู่กับพระนางนี้เที่ยงแท้ อนึ่งนางมัทรีแลก็สมควรจะเป็นคู่อยู่ด้วยสามีเดิมของนาง ถ้าจะเปรียบด้วยของต่าง ๆ ก็อาจว่าให้อุปมาปรากฏ ยถา ปโย จ สํโข จ เปรียบเหมือนกับกษีรรส คือน้ำนมสดขาวสะอาด สมควรแก่เศวตภาชน์คือสังข์ซึ่งช่างชำระผิวรุ่งรังออก แล้วขัดจัดเจียรนัยให้มีพรรณขาวผ่องแผ้ว

เสมอด้วยน้ำนมสมควรกัน สิ่งทั้งสองนั้นเป็นสมานพรรณผันใด เอวํ ตุวญฺจ มยฺหํ จ พระองค์ท่านแลพระยอดเยาวมาลย์นี้ก็มีน้ำพระหฤทัยผ่องใสบริสุทธิ์ดุจเดียวเสมอเหมือนกันดังนั้นแท้ อุโภ ตุเมฺห ท่านทั้งสองนี้ตูข้ารู้แน่ว่าเป็นกษัตริย์ชาติสะอาดสืบมา มิได้ต่ำช้าหินโหดมีพระโคตรบริบูรณ์โดยตระกูลสูงศักดิ์ ประจักษ์ว่าล้ำเลิศยังเกิดมาทั้งสองฝ่าย ฝ่ายในวงศ์ของพระชนกชนนี อวรุทฺธา แต่บัดนี้ก็เป็นที่น่าโทมนัส เพราะพิบัติบันดาลให้ต้องนฤเทศจากเขตต์ขัณฑ์อันเป็นถิ่นสถาน มาต้องทนทรมานประพฤติพรต อยู่ในอาศรมบทมีในที่เป็นอรัญ ถึงกระนั้นขอพระองค์ท่านจงดำริการบำเพ็ญบุญเป็นสาธุคุณยิ่ง ๆ ขึ้นไป สิ่งใด ๆ ควรจะให้เป็นทานพระองค์ท่านจะมีต่อไป ขอพระองค์บริจาคให้ในทานมุข อันเป็นทางกุศลมีผลเป็นสุขสืบ ๆ ไป ณอปรภาคสมัยนั้นเถิด กเถนฺโต กเถนฺโต สมเด็จท้าวเทเวศร์ญาณเนตรสหัสไนย เมื่อปรากฏเป็นดังพราหมณ์พรหมพิไสยกล่าวความต่าง ๆ อย่างสำแดงโดยอเนกบรรยาย แล้วกลับกลายมีทิพยตัตมภาพ วามวาวสว่างด้วยรัสมีสีแสงแรงกระจ่างออกจากกายสกล ตรุณสุริโยวิย ดุจดวงสุริยมณฑลอันตรุณรุ่งพวยพุ่งขึ้นมาณเวลาอุทัย เหาะลอยอยู่ในนภากาศ แล้วกล่าวปฏิญญาณวาทสี่บาทพระคาถาดังนี้

สกฺโกหมสฺมิ เทวินฺโท อาคโตสฺมิ ตวนฺติเก
วรํ วรสฺสุ ราชิสิ วเร อฏฺฐ ททามิ เต ฯ

ความในคาถาว่า สกฺโกหํ โอ้พระมหาสัตว์เจ้าเอย ตัวเรานี้ใช่อื่นใช่ไกลไหนเลย คือเป็นท้าวสักรินทร์เทวินทรมหาราช ซึ่งอาจในจะทำให้สำเร็จจริงในสิ่งของ ฤๅการงานซึ่งจะพึงต้องแก่พระประสงค์ของพระองค์ท่าน เพื่อเจริญการที่เป็นคุณอุดหนุนบุญบารมีเราได้สำแดงตนโดยประจักษ์ ณ สำนักพระองค์ท่าน ณ กาลบัดนี้เพื่อถวายพร คือเป็นสิ่งซึ่งเป็นศรีสวัสดิสุนทรบวรประวัติ ที่ควรเราจะช่วยได้โดยถนัดให้สมปรารถนา ราชิสิ ข้าแต่มหาราชวรีสี ขอพระองค์ท่านจงตรองตริดำริเลือกสรรสิ่งละอัน ๆ ที่อุดมดีควรปรารถนาแล้วว่ามาให้เรารู้ เรามีอำนาจอาจอยู่ในที่จะทำให้สำเร็จได้ ในคติแลพิไสยบางอย่างตามทางเทพยฤทธิ์ เราขอตั้งปฏิญาณประมาณไว้ว่าจะให้ประสิทธิ์แก่ท่านแต่เพียงแปดสถานเรียกว่าพระพรแปดประการยอมให้แก่พระองค์ท่านนี้แล ฯ

อถ มหาสตฺโต ครั้งนั้นสมเด็จพระมหาสัตว์ ได้ทรงสันนิษฐานถนัดว่าเทพยเจ้าใช่เทพยดาสามัญ แม่นแท้ว่าเป็นองค์สมเด็จอมรินทราธิราชเทเวศร์เจ้าเวียงสวรรค์ ท้าวเธอก็มีพระหฤทัยผ่องใสเกษมสันต์โสมนัส เมื่อจะตรัสกำหนดแปดบท ขอพระพรตามประสงค์จำนงไว้ ท้าวไทยจึงตรัสเป็นคาถา คณนาได้แปดกับกึ่งคาถาว่าดังนี้

วรญฺเจ เม อโท สกฺก สพฺพภูตานมิสฺสร
ปิตา มํ อนุโมเทยฺย อิโต ปตฺตํ สกํ ฆรํ
อาสเนน นิมนฺเตยฺย ปฐเมตํ วรํ วเร

ปุริสสฺส วธํ นโรเจยฺยํ อปิ กิพฺพิสการกํ
วชฺฌํ วธมฺหา โมเจยฺยํ ทุติเยตํ วรํ วเร
เย วุฑฺฒา เย จ ทหรา เย จ มชฺฌิมโปริสา
มเมว อุปชีเวยฺยุํ ตติเยตํ วรํ วเร
ปรทารํ น คจฺเฉยฺยํ สทารปสุโต สิยํ
ถีนํ วสํ น คจฺเฉยฺยํ จตุตฺเถตํ วรํ วเร
ปุตฺโต เม สกฺกชาเยถ โส จ ทีฆายุโก สิยา
ธมฺเมน ชิเน ปถวึ ปญฺจเมตํ วรํ วเร
ตโต รตฺยา วิวสเน สุริยสฺสุคฺคมนํ ปติ
ทิพฺยา ภกฺขา ปาตุภเวยฺยุํ ฉฏฺฐเมตํ วรํ วเร
ททโต เม น ขีเยถ ทตฺวา นานุตปฺเปยฺยหํ
ททํ จิตฺตํ ปสาเทยฺยํ สตฺตเมตํ วรํ วเร
อิโต วิมุจฺจมานาหํ สคฺคคามี วิเสสคู
อนิวตฺติ ตโต อสฺสํ อฏฺฐเมตํ วรํ วเรติ ฯ

สกฺก ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงความอาจหาญในการกุศลพรต สพฺพภูตานมิสฺสร ผู้ทรงทิพยยศยิ่งใหญ่ในภูตคณานิกร เจ อโท ถ้าพระองค์ทรงเทพยาทรจะประทานพระพรแปดประการแค่ตัวข้า ปิตา มํ อนุโมเทยฺย ข้าขอให้สมเด็จพระบิดาสญชัยมหาราชบรมนารถ ชาวสีพี จงได้มีพระทัยยินดีตามความประพฤติกุศลของตูข้าเมื่อไป ภายหน้าเมื่อข้าได้ไปถึงยังฆรสถานซึ่งเป็นถิ่นตน ขอให้พระบิดาทรง นิมนต์เชื้อเชิญข้า ด้วยอนุรูปาสนสถานที่นั่งควรเป็นที่ตั้งตัวข้าพระพร

นี้ควรนับว่าเป็นปฐมโดยนิยมความประสงค์ ปุริสสฺส วธํ น โรเจยฺยํ อนึ่ง ถ้าหากว่าข้าพระองค์เมื่อเวลาใด ๆ ได้มีอำนาจจะสังหารผลาญฆ่าปาปมนุษย์ ก็ขออย่าให้ตูข้ามีความพอใจในที่จะฆ่าบุรุษแม้ถึงผู้นั้นมันมีความผิดทุจจริตร้ายกาจควรพิฆาฏฆ่า ขอให้ได้ความกรุณาแลปัญญาเป็นยศอุบาย ให้ได้ขยับขยายแก้ไขให้บุรุษโทษถึงตาย พ้นภัยได้ความสบายรอดจากชีวิตันตรายไป พระพรนี้ขอเป็นกำหนดไว้ว่าเป็นที่สอง อนึ่งขอให้ตูข้ามีความเมตตากรุณาแลอำนาจอาจปกครองเป็นที่พึ่งพำนักแลเป็นที่รักแก่ชนทั่วทุกหน้า เย วุฑฺฒา เย จ ทหรา ใคร ๆ ผู้ใด ๆ เป็นผู้ใหญ่วัยวุฒิแก่ควรบูชา หรือวยายุถึงชราล่วงคืนวัน แลใคร ๆ ยังไม่เป็นสกรรจ์ยังควรว่าเด็กเล็กแลหนุ่มสาว แลใคร ๆ มีอายุยืนยาวมา จนถึงเวลาดังว่ายังอยู่ในมัชฌิมวัย มีบิดามารดาที่ชราเป็นผู้ใหญ่ แลบุตรธิดาภาคิไนยเป็นผู้น้อยทั้งสองภาค หากยังตั้งอยู่ในประฎิบัติปฏิพัทธ์แก่ตน ขอให้หมู่นิกรมหาชนซึ่งเป็นไปในวัยทั้งสามนี้ทั้งหมด จงได้พึ่งพาอาศัยอิสสริยยศแลกรุณาปราณีของตูข้า เลี้ยงชีพตนให้ได้เป็นผาสุกสำราญ พระพรนี้เป็นสถานที่นับว่าเป็นสาม ปรทารํ น คจฺเฉยฺยํ อนึ่งขออย่าให้ข้ามีใจล่วงลาม แล้วไปสมคบประสบสมรักภรรยาชายผู้อื่น ขอให้ใจข้ายั่งยืนคงขวนขวายในที่จะอยู่สบายแต่ด้วยภรรยาของตน ถึงตัวข้าจะมีสตรีเป็นที่รักมากมายหลายคน ก็ขออย่าให้ตูข้าลุอำนาจของสตรีจนเป็นทางที่ทุจจริตการผิด ๆ จะตามมาได้ พระพรนี้นับไว้เป็นที่สี่ สกฺก ข้าแต่สมเด็จท้าวโกสีย์สักกเทวราช การที่ตูข้า

ยังใคร่ในการสังวาศด้วยภรรยานั้นไซ้ คือตูข้ามีความปรารถนาเป็นสำคัญจะใคร่ได้วรตไนยยี่โยรส ที่ควรสืบราชิสสริยยศตระกูลวงศ์ ขอให้บุตรข้ายังเกิดมีแลเป็นเช่นประสงค์แลยืนยงคงชนม์ชีพไปนานแลชำนะไชยได้แผ่นดินทุกถิ่นสถานมาอยู่ในอำนาจ โดยความอาจสำเร็จได้ด้วยการในธรรมปฏิบัติ พระพรนี้จัดนับไว้ในประมาณเป็นสถานห้า ตโต รตฺยา เบื้องหน้าแต่เวลาราตรีของวันที่ตูข้าได้มีอิสสริยยศเพื่องฟุ้ง คืนเข้าพระนครเชตุตรมหาสถาน เมื่อพอถึงกาลราตรีมีอำนาจปราศไป อาศัยอุทัยของสุริยมณฑลคลี่ขึ้นมา ทิพฺยา ภกฺขา ภักษาหารมีประมาณมากหลากหลาย ซึ่งสำเร็จด้วยฤทธิประสิทธิในทิพยกายการของเทวดา จงปรากฏยังเกิดมาให้สมความประสงค์จำนงในทานัธยาไศรยของตูข้า พระพรนี้ขอกำหนดว่าเป็นที่หก ททโต เม เมื่อตูข้าได้ให้ทานแก่ยาจกวัณณิพกผู้มารับล่วงประมาณนับว่าเท่าใดตลอดไปสิ้นกาลนานเท่าใดก็ดี ทรัพย์โลกีย์ซึ่งเป็นทุนอุดหนุนในเทพยธรรมทานการกุศลของตูข้าจงอย่าสิ้นไป ทรัพย์สมบัติใหญ่ ๆ จงได้มาเติมเพิ่มตามสมความประสงค์ ทตฺวา แลเมื่อตูข้าได้ให้ทานโดยการจำนงในทานสมัย แล้วขออย่าให้ตูข้ามีใจกลับโทมนัสด้วยเห็นสมบัติสิ้นเสื่อมไป ทท จิตฺตํ ปสาเทยฺยํ เมื่อตูข้าทำทานจงมีจิตต์คิดเลื่อมใสเสมอเป็นนิจนิรันดร ตลอดขณะก่อนแลเวลาหลังพระพรนี้ขอตั้งไว้ในที่เจ็ด อิโต วิมุจฺจมานาหํ เมื่อเวลาสุดเสร็จอายุหสมัย ตูข้าจะจำต้องวายชนม์พ้นไปจากมนุษยโลกนี้ สคฺคคามี ขอให้ตูข้าคงเที่ยงแท้ที่จะได้ไปยังโลกสวรรค์ซึ่งเป็นที่มีทิพยารมณ์อรรคอุดม

คือทุกสิ่งอันในสุคติเกษตร, วิเสสคู แล้วขอให้ตูข้าได้ไปถึงพิเศษสุดยอดบารมี แลอย่าให้เป็นผู้ที่จะต้องกลับต่ำต้อยถอยหลังมาแต่พิเศษคุณอดุลยสถานนั้น พระพรนี้เป็นที่สำคัญควรนับว่าจบครบแปดประการ ขอสมเด็จมฆวานจงประทานให้สำเร็จดังปรารถนา ดังตูข้าว่ามานี้เถิด ฯ

อถ เทวินฺโท ขณะนั้นสมเด็จเทพินทรบพิตร ได้ทรงสดับพจนพิจิตรของพระเพสยันดร ขอพระพรแปดประการ ท้าวเธอก็ตรัสตอบรับคำขอนั้นโดยพลันด้วยสังเขปโวหาร แล้วก็อันตรธานไปยังทิพยาไลยสวรรค์.

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห ความที่ว่ามานั้น สมเด็จพระสรรพคุโณดมบรมศาสดา เมื่อประกาศด้วยพุทธจนพิลาศคาถา จึงมีพระพุทธฎีกาดังนี้.

ตสฺส ตํ วจนํ สุตฺวา เทวินฺโท เอตทพฺรวิ
อจิรํ วต เต ตาโต ปิตา ตํ ทฏฺฐุเมสฺสติ
อิทํ วตฺวาน มฆวา เทวราชา สุชมฺปติ
เวสฺสนฺตรสฺส วรํ ทตฺวา สคฺคกายํ อปกฺกมีติ ฯ

๏ ภิกฺขเว นี่แน่ภิกษุสงฆ์พุทธบรรสัช ผู้ปฏิบัติสิกขัตไตรย เทวินฺโท สมเด็จเทพเยนทรามรรัตน์สหัสไนย ได้ทรงสดับรับพจนมานสารสุนทร ของสมเด็จพระนเรศร์เวสสันดรขอพระพรแปดประการดังนั้น จึงตรัสตอบให้ชอบพระทัยในประโยชน์อันเป็นอาทิเบื้องต้นย่อย่นเข้าตรัสโดยโวหารว่า อจิรํ วต โอหนอออกาลไม่นานไม่ช้า สมเด็จเจ้ากรุงสญชัยมไหสวริโยดมบรมนารถ ผู้เป็นพระราชบิดา

ผู้รักษาพระองค์ท่าน จะเสด็จมายังป่าพระหิมพานต์อันนี้ ด้วยพระทัยยินดีจะใคร่พบเห็นพระองค์ท่านที่เป็นพระราชบุตรสุดเสน่หา อิทํ วตฺวานมฆวา คำเท่านี้สมเด็จท้าวโกสีย์มฆวาเทวราช ตรัสประภาศพอให้เข้าพระทัย ในผลที่จะอุปตลต่อไปในลำดับนั้นด้วยคิ สุชมฺปติ จึงท่านนั้นผู้ทรงนามสุชัมบดี เพราะเป็นสวามีนางอสุรกัญญา ชื่อสุชาเทพยอับศร สำแดงอาการมีอาทรในที่จะถวายพร แต่พระเพสยันดรดังประสงค์จำนงทุกประการ แล้วก็อันตรธานจากสถานที่นั้นด้วยเทพฤทธิ์ เสด็จไปสถิตย์ในสถานพิมานสวรรค์ โดยพลันด้วยทิพกาย ดังถวายวิสัชนามานี้แล ฯ

สกฺกปพฺพํ นิฏฺฐิตํ ประดับด้วยพระคาถา ๔๓ พระคาถา ฯ

พระมหาเวสสันตรชาดก

ฉขัตติยบรรพ

ชาลีกุมาโรปิ มุจฺจลินฺทสรติเร ขนฺธาวารํ นิวาสาเปตฺวา จุทฺทส รถสหสฺสานิ อาคตมคฺคาภิมุขาเนว ฐปาเปตฺวา ตสฺมึ ปเทเส สีหพฺยคฺฆทีปิขคฺคาทีสุ อารกฺขํ สํวิทหิ ฯ หตฺถิอาทีนํ สทฺโท มหา อโหสิ ฯ อถ มหาสตฺโต ตํ สทฺทํ สุตฺวา กินฺนุโข เม ปจฺจามิตฺตา มม ปิตรํ ฆาเตตฺวา มมตฺถาย อาคตาติ มรณภยภีโต มทฺทึ อาทาย ปพฺพตํ อารุยฺห เสนํ โอโลเกสีติ ฯ

อนุสนธิ พระชาดกเทศนา มีปุพพาปรานุกรมโดยนิยมเป็นลำดับ แต่มหาราชบรรพมา ชาลีกุมาโร อันว่าพระชาลีศรีรัตนราชกุมาร พระเจ้าหลานสมเด็จพระเจ้าสญชัย มหากษัตริย์ใหญ่ในสีพีราช เมื่อได้อำนาจแต่สมเด็จพระบรมไอยกาธิบดี ให้เป็นมรรคนายกนำโยธีเป็นกองหน้า ดำเนินไปในทางป่ามหาหิมพานต์โดยมรรคานุกรม ที่นิยมดังท่านพรรณนามาแต่กัณฑ์หลัง จนกระทั่งถึงถิ่นที่มุจลินท โบกขรณีหน้าวงกบรรพต จึงทรงกำหนดเห็นเป็นที่ควรแล้วก็บังคับ ทวยโยธี มีมูลนายบังคับไพร่ ให้ตั้งค่ายที่ประทับใหญ่ ปลูกพลับพลา ข้างหน้าข้างในให้พร้อมเสร็จสรรพ เป็นที่ประทับรับเสด็จพระบรมไอยกาธิราช แลพระบรมไอยิกานารีนารถแลราชบริพาร มีประมาณ

เป็นกองหลวง ซึ่งจะล่วงมรรคาบุรพประเทศมายังเขตต์นั้นในภายหลัง แล้วสั่งให้กองรถโยธา ให้กลับหน้ารถทั้งหมื่นสี่พัน หันทวนมาหาต้นทางโดยเยี่ยงอย่างขนบธรรมเนียมโบราณ เพื่อจะแสดงให้เห็นการว่าประสงค์จำนงในการที่ยกพยุหพลไปนั้นเป็นอันสุดเสร็จ ควรจะเสด็จพระราชดำเนินมาหาต้นทางแต่ที่นั้น พลนิกายทั้งหลายเป็นอเนกอนันต์ไม่ต้องประกาศกันว่าอย่าหลงเดินต่อไปข้างหน้า ด้วยเห็นรถโยธาหันหน้ากลับหลังดังนี้ เพราะจะเอาสำคัญเช่นนี้แต่หัสดีอัสสวยทหัตถ-เสนาไม่ได้ ด้วยเป็นพลนิกายอันต้องหวั่นไหว กลับไปมาหากันตามประสงค์ต่าง ๆ กัน ในขะนั้น ๆ เป็นปกติแล้ว พระชาลีมีพระดำริรอยคอย กะเกณฑ์แยกย้ายพยุหพลออกให้ประกอบการตั้งกองจุกช่องล้อมวงมั่นคงรักษา ในปากทางที่มาแต่ทิศต่าง ๆ เพื่อจะกั้นกางระวังมิให้มีภัยแต่สัตว์ร้ายในไพรแลสัตรู ถึงจะรู้แท้เป็นแน่ว่าอันตรายใด ๆ จะไม่มี ก็จัดการตามที่ต้องขนบธรรมเนียมเตรียมการรักษา ในเวลาพระราชดำเนินของสมเด็จพระบรมกษัตราธิราช ฯ หตฺถิอาทีนํ สทฺโท มหา อโหสิ ครั้งนั้นมีสำเนียงนิรนาทของพวกพลมีช้างเป็นต้น พิลึกกึกก้องในท้องพนาไลยโตใหญ่นักหนาณกาลยัคนั้นแล ฯ

อถ มหาสตฺโต จึงองค์สมเด็จพระมหาสัตว์พระเวสสันดรราชฤๅษี ได้ทรงสดับศัพทสำเนียงเสียงอื้ออึงใหญ่ซึ่งไม่เคยมีก็ประหลาดหลากพระหฤทัย ทรงระแวงไปว่า หรือหมู่ขัจจามิตรมาติดพระนครเชตุดร แล้วทำอันตรายเป็นการร้ายแก่สมเด็จพระเจ้าสญชัยภูวไนย

ขรมนารถราชบิดา เพราะเห็นว่าพระองค์ทรงพระชนมพรรษาเจริญมาก จะทำได้ ไม่ยากก็ทำไปจนได้ไชยชะนะ แล้วแลยังระแวงว่าเรานี้ แต่ก่อนเป็นดวงแก้วที่นับถือเลื่องชื่อลือชาของชาวสีพี จึงยกโยธีมาทำลายชีวิตแลกายของเราดอกกระมัง พระองค์ยังมีพระหฤไทยพรั่นหวั่นไหวอยู่ฉะนี้ มทฺทิมาทาย จึงทรงชวนสมเด็จพระมัทรีเสด็จขึ้นยังไศลใกล้อาศรมบท มีพระหฤไทยหวาดหวั่นรันทด ทอดพระเนตรดูหมู่เสนา ซึ่งยกเนื่องกันมาอยู่นั่นแล ฯ

ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห ฯ

เตสํ สุตฺวาน นิคฺโฆสํ ฯลฯ ทฬฺหํ กตฺวาน มานสนฺติ ฯ

เนื้อความตามพระคาถา พระพุทธฎีกาตรัสแก่สงฆ์ผู้สดับรับพระชาดกเทศนาว่า

ภิกฺขเว โอ ภิกขุทั้งหลายเอย เวสฺสนฺตโร ครั้งนั้นพระเวสสันดรเจ้าก็ไม่นิ่งเฉยอยู่ได้ ทรงสดับเสียงพิลึกกึกก้องใหญ่ของเหล่าโยธีที่ยกมา ก็ทรงครั่นคร้ามระแวงว่าจะมีไภยแก่พระองค์ มีพระประสงค์จะทรงเห็นให้ถนัด จึงพาองค์สมเด็จพระมัทรีนารีรัตน์เสด็จขึ้นบนบรรพต มีพระหฤไทยพรั่นรันทด ทอดพระเนตรหมู่แสนสุรเสนีที่ยกมา แล้วมีพระวาจาแก่พระมเหสีว่า อิงฺฆ มทฺทิ โอ มัทรีเอยโสตของเจ้าจงเงี่ยลงฟัง เนตรของเจ้าจงตั้งแลไปไกล เออก็เสียงสำเนียงกึกก้องโห่ร้องเกรียวฉาวฉ่ามาเท่าใด เจ้าได้ยินอยู่หาไม่ฤๅเสียงม้าชาติอาชาไนยเกรียงไกรกระหึมหิวแห่แห้ ยังที่ไกลต่อไปอีกก็เห็นเป็นแน่แท้ ว่าปลายธงของพวกพยุหพล เดินดั้นตรงเพิ่มเติมมา

อิเม นูน พลพวกนี้ดูที่ซรอยว่าตั้งใจหวัง จะทำแก่เราดังหมู่พรานผู้สังหารมฤคสงฆ์ ตั้งการแวดวงรอยคอยด้วยข่ายเป็นค่ายมั่น กันหมู่มฤคชาติซึ่งอยู่ในที่ลาดให้ตกลงในที่ชะงัก ให้แข้งขาหักปรุกักไว้ให้จน แล้วไล่เลือกค้นค้นหา ขู่เข็ญด้วยวาจาอันหยาบคาย แล้วฆ่ามฤคทั้งหลายซึ่งเป็นที่ชอบใจ จะแล่เอามังสะลำไส้เป็นอาหารแลสินค้า **ตถา มยํ อทูสกา** กาลครั้งนี้ก็ควรว่าเราทั้งหลาย ผู้หาโทษผิดมิได้ต้องขับไล่มาอยู่ป่า จะต้องมาถึงมือปัจจามิตร ควรคิดเป็นอุประไมยเหมือนดังในความนั้น **ปสฺส ทุพฺพลฆาฏกํ** ดูเถิดมัทรีเอยพวกหมู่สุรเสนาที่ยกมาหลายพัน มันมาทำไมมาก มันมาก็ด้วยอยากเพียงจะพิฆาตเราผู้หาอำนาจมิได้ ไม่มีกำลังอะไรจะต่อต้าน มันยกโยธาทวยหาญมาเสียเปล่าเจ้าจงดูไป

◎ ฝ่ายองค์อรไทยสมมุติเทพกัญญา ทรงพระสติตรองตริด้วยพระปัญญาระลึกถึงพระวาจาของ สหัสไนยเทวราชว่าสมเด็จบรมนารถราชบิดาจะเสด็จมาไม่ช้าพลันนั้นเป็นอารมณ์นิยมมั่น จึงทูลตอบด้วยพลันว่า

◎ **อมิตฺตานปฺปสเหยฺยุ** โอ พระบาทบรมนารถราชสวามีของดูข้า ข้ามัทรีนี้ยังเห็นว่า ด้วยเดชะพระอโนปมคุณบุญบารมีของพระองค์ ถึงแม้มาตรปัจจามิตรหมู่ใดจะประสงค์ประทุษร้าย

จบพระราชนิพนธ์แต่เท่านี้

นายพันธ์ ลักษณะสุต ผู้พิมพ์โฆษณา
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ถนนราชบพิธ พระนคร
พ.ศ. ๒๔๗๑